

Hvilken betydning hadde kirkebyggene for religionsskiftet på 1000-tallet?

En historiografisk undersøkelse av historiske og arkeologiske forskningsarbeider

Helene Marie Joakimsdatter Klaffmo Røisland

Masteroppgave i historie: HIS350

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Våren 2022

Abstract

In the Norwegian research tradition, the subject of history has been used to illuminate nationality. Norwegian history, its origins and development, can be traced primarily to the religious conversion in the 11th century. As part of the conversion, church buildings became one of the physical symbols that represented and stated the change. With the many different interpretations that have emerged since the 20th century, especially in history and archaeology, the significance of church buildings for the religious conversion has changed, just as hypotheses about the religious conversion have changed. It is a question to ask therefore whether the church buildings had the significance that future generations have so clearly attributed to them, and how and why this has changed.

In this historiographical study, eight scientific works, from historical and archaeological disciplines, from the 20th century to the present were examined to shed light on how the significance of the church buildings' role for the conversion has changed. Additional works from each discipline were also elaborated on to illustrate developments within those disciplines, as well as within different fields of research and focus, and from an interdisciplinary and collaborative viewpoint. The purpose of the work is to research differences in the research literature, both by examining long-time developments, and by investigating why and on what the researchers based their hypotheses.

Forord

Når masteroppgaven nå er fullført er det flere personer som fortjener en takk.

Først og fremst min veileder, professor Geir Atle Ersland. Takk for veiledningen, støtten og de lærerike samtalene våre. Ditt engasjement for faget har vært uvurderlig under fremdriften av denne masteroppgaven.

Takk til familie og venner for deres oppmuntring og konstante støtte. Og takk til gjengen på lesesal for fem innholdsrike, morsomme og fantastiske år. Og tusen takk til min samboer Anders. Takk for din oppmerksomhet, engasjement og positivitet som hver dag har løftet meg fremover. Takk for at du har lyttet, diskutert og lest over masteroppgaven min.

Innholdsfortegnelse

Abstract	III
Forord	IV
Innholdsfortegnelse	V
1 Innledning.....	1
1.1 Problemstilling.....	2
1.2 Metode	3
1.3 Arbeidets formål og oppbygning	4
1.4 Forskningslitteratur og avgrensing	5
1.5 Forskningshistorie	6
1.6 Begrepsbruk og begrepsavklaring	10
2 Religionsskiftet.....	13
2.1 Ulike tolkninger om religionsskiftet.....	13
2.2 Oppsummering	21
3 Hvor ble kirkebyggene bygget?	25
3.1 Stedskontinuitet	25
3.1.1 Anton Christian Bang	27
3.1.2 Oluf Kolsrud	31
3.1.3 Olaf Olsen	35
3.2 Gravskikker og steinmonumenter.....	39
3.2.1 Fridtjov Birkeli.....	40
3.2.2 Sæbjørg Walaker Nordeide	47
3.2.3 Dagfinn Skre	52
3.2.4 Iris Crouwers.....	53
3.3 Oppsummering	60
4 Hvem bygget kirkene?	65
4.1 Misjonskongene.....	65
4.1.1 Anton Christian Bang	65
4.1.2 Oluf Kolsrud	70
4.2 Aristokrati og bønder.....	75
4.2.1 Dagfinn Skre	76
4.2.2 Hans-Emil Lidén	78
4.3 «Kongen» blir et utvidet perspektiv	80

4.3.1 Sverre Bagge	80
4.3.2 Sæbjørg Walaker Nordeide	84
4.4 Oppsummering	85
5 Oppsummering og avslutning	91
5.1 Utvalgt litteratur	98
5.2 utfordringer og videre forskning.....	99
Referanselister	101
Litteratur	101
Nettressurser	104

1 Innledning

Religionsskiftet på 1000-tallet er en av de tidsperiodene som er blitt undersøkt i stor grad i norsk historie. Overgangen fra et norrønt og til et kristent samfunn førte med seg et kulturelt, politisk og religiøst skifte, og er derfor gitt mye oppmerksomhet. Perioden er og har vært belyst av flere fagdisipliner, og den har siden 1800-tallet vært av interesse for blant annet historikere og arkeologer. Disiplinenes ulike benyttelse av kilder, tilnærminger, metoder, forskningsområder og fokus på ulike deler av religionsskiftet har ført til at studiet av det er blitt belyst fra ulike perspektiver. Imidlertid har dette også ført til mye uenighet mellom den historiske og den arkeologiske fagdisiplinen, dog at det siden 1900-tallet har utviklet seg til et stadig større samarbeid. I dag er forskningen på religionsskiftet et tverrfaglig forskningsområde, som er et resultat av en nedtoning av det klassiske skillet mellom historikernes benyttelse av skriftlige kilder og arkeologenes benyttelse av arkeologiske kilder, i tillegg til en opparbeidelse av økt kunnskapsformidling. Et spesielt debattert emne for fagdisiplinene når de har undersøkt religionsskiftet de siste 200 årene har vært spørsmålene om kristningens begynnelse. Likevel er det like aktuelt i dag å diskutere de fire hovedspørsmålene: Når ble Norge kristnet? Hvordan ble Norge kristnet? Hvem fremmet kristendommen? Hvorfor skjedde det?

Som en del av debatten om kristendommens utfoldelse i Norge har kirken og dens utvikling i middelalderen stått sterkt. Spesielt har utviklingen av kirkebyggingen og kirkebyggene blitt sett på som en representasjon av kristendommens fremkomst. Gjennom sin funksjon som hellige hus og fysiske symbol har de hatt en viktig rolle i forskningsfremstillingen av religionsskiftet. Både historiske og arkeologiske kilder¹ viser at da Norge ble kristnet rundt 1000-tallet ble et stort omfang av kirker bygget. Økningen i kirkebygg har i begge forskningsdisiplinene hatt en vesentlig funksjon som en *bekreftelse* på forekomsten av et religionsskifte. Kirkebyggenes sentrale posisjon i forskningen kan ved første øyekast virke selvbekreftende for deres relevans. En kan derimot vurdere om kirkebyggenes betydning for religionsskiftet kan være påvirket av ettertidens samtidsforståelse av dagens kirkebygg. Innehadde virkelig kirkebyggene den betydningen de er blitt tildelt? Som en oppfølging av spørsmålene om når, hvor, hvordan og hvorfor det skjedde et religionsskifte har forskningslitteraturen sett på perioden mellom 900-1153. Det er i denne perioden de første

---

¹ Sagaer, lovtekster, kristenrettene, utgravninger med datering, gjenstander

kirkebyggene i Norge undersøkes og fremstilles. Men i forhold til kirkebyggene har forskningen i større grad undersøkt perioden etter 1153, da kirkebyggene er systematisert under en Norsk kirkeprovins. De første kirkebyggene i Norge har derfor en mindre undersøkende forskningsbakgrunn, hvorav det har vært et begrenset utvalg av nordisk forskning som har undersøkt hvilken betydning kirkebyggingen og kirkebyggene hadde for religionsskiftets første periode.

Ettertiden har ved bruk av historiske og arkeologiske kilder konstruert flere fremstillinger om kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. De første kirkebyggene har inngått i intrikate og detaljerte hypoteser hvor det spesielt siden 1900-tallet har oppstått mangfoldige perspektiver. Igjennom de flertallige egenskapene kirkebyggene har blitt tildelt har det imidlertid ikke vært mangel på uenighet, både mellom fagdisipliner, men også i et tidsperspektiv. Selv om det har vært en konsensus om at kirkebyggene ble bygget i forbindelse med kristendommens fremkomst, har det i mindre grad vært konsensus om hvor, av hvem og hvorfor de ble bygget, på lik linje med de nevnte hovedspørsmålene om selve religionsskiftet.

1.1 Problemstilling

I lys av oppgavens introduksjon er det mitt formål å gjennomføre en historiografisk undersøkelse av hvordan kirkebyggenes betydning for religionsskiftet er blitt undersøkt og fremstilt i forskningslitteratur fra både den historiske og den arkeologiske forskningsdisiplinen ved å besvare denne problemstillingen:

Hvordan har kirkebyggenes betydning for religionsskiftet i perioden 900-1153 blitt vektlagt av historikere og arkeologer fra 1900-tallet og til i dag?

Knyttet til denne hovedproblemstillingens to områder er det formulert to underproblemstillinger:

Hvordan har hypoteser om kirkebyggene påvirket til ulike forståelser av religionsskiftet?

Hvordan har dette endret seg fra 1900-tallet, både innenfor hvert fagfelt, men også i relasjon til hverandre?

1.2 Metode

Problemstillingens utforming viser at kirkebyggenes betydning utforskes gjennom den historiografiske disiplinen. Historiografi er i den norske historieforskningen, historien om historieskrivningen.² Formålet er å synliggjøre endringer i form av tradisjoner, men også ved forskerens benyttelse av kilder. Historiografien skal belyse hvordan det har oppstått et samspill mellom samfunnet og fagets utvikling som har påvirket forskningen. Og på den måten vise frem fortidens historieskrivning, i tillegg til å vise hvordan den kan utvikle seg i fremtiden. På denne måten blir historikerens oppgave å se historieskrivningen, forskerens bakgrunn, benyttelse av kilder og samfunnet sammen. Dette beskriver historikeren Hayden White (1928-2018) som hvordan hendelser i fortiden ikke har mening i seg selv, men at deres relativitet gjør dem avhengig av perspektivet de fremmes fra.³

Denne oppgaven er delt i to hovedområder. For det første analyserer jeg et utvalg av forskningsverk som tar for seg kirkebyggene, og ser på forskernes hypoteser om kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. Her ser jeg på forskernes konklusjoner i lys av deres kildebruk og metode, men også hvordan deres personlige meninger, akademiske bakgrunn og endringer i samtiden kan ha være mulige faktorer. For det andre undersøker jeg hvordan de ulike forskningsverkene kan ses på i en historiografisk tidsakse, samt hvordan konklusjonene har sprunget ut, endret seg eller forblitt. Slik det blant annet er beskrevet i det historiografiske verket «*Fortalt fortid*», at man skal se på hvordan forskere har tolket et bestemt fenomen gjennom mulige inngangsmetoder.⁴ Her må man imidlertid være klar over at ikke alle faktorer vil være synlige eller mulige å benytte som forklaringer for verkets påstander. Det vil i større grad være mulig å se på ytre faktorer, som strømningene i fagdisiplinene og det tverrfaglige samarbeidet mellom dem. Videre er jeg klar over at jeg ikke vil ha mulighet til å undersøke alle bidrag innen historie og arkeologi fra 1900-tallet og til i dag, men oppgaven reflekterer et forsøk på å vise frem et representativt utvalg.

En utfordring innen historiografisk arbeid er at det ikke vil inneholde den samme formen for kildekritikk som man ofte finner i andre historiske metoder. Dette grunner i at en ikke i like stor grad vil undersøke verkenes pålitelighet i den form de har som beretning, men heller undersøke dem som levning. Det er heller en kildekritisk utfordring at oppgaven vil benytte

---

² Melve. *Globalhistoriografi*, 11

³ Heiret, Ryymin og Skålevåg. *Fortalt fortid*, 20

⁴ Heiret, Ryymin og Skålevåg. *Fortalt fortid*, 30

både historiske og arkeologiske kilder som må ses i lys av sin fagdisiplin, men også i et tverrfaglig perspektiv. Historie og arkeologi har ulike forskningstradisjoner, og som historiker må en opprettholde en kritisk og undersøkende tilnærming til fagdisiplinens ulike metoder, tradisjoner og benyttelse av kilder. En annen utfordring for dette prosjektet vil være å på en like kritisk måte analysere verk som er skrevet i min samtid og andre historiske verk, samt å forstå og fremvise dem med samme utgangspunkt. En historiografisk oppgave vil inneholde en komponent av sammenligning, hvor min oppgave vil benytte en komparativ metode. Formålet er å utforske forskningslitteraturen systematisk for å fremvise et representativt utvalg i en diakron sammenligning. Ved å vise frem likheter og forskjeller i litteraturutvalget vil forskningen på kirkebyggenes betydning for religionsskiftet bli belyst både tematisk kronologisk.

1.3 Arbeidets formål og oppbygning

Oppgaven har som formål å utforske problemstillingen gjennom å presentere et utvalg av forskningslitteratur jeg har funnet relevant. Både for å fremvise de ulike forskningsemnene hvor kirkebyggene settes i kontekst til religionsskiftet i Norge, og som viser hvordan forskningsemnene har utviklet seg eller har oppstått. Det er en stor og variert mengde forskningsverk som tar for seg de første kirkebyggene i Norge, men det er i mindre grad forskningsverk som har satt kirkebyggene i en sammenlignende eller en konsekvent kontekst til religionsskiftet. Det er derfor et mål for denne oppgaven å fremme en konstruktiv og produktiv oppbygning. En av måtene det kan gjennomføres på er å velge mellom en tematisk og kronologisk oppgave. Denne oppgaven har derfor en tematisk oppbygning av kapitlene, med en kronologisk analyse av forskningsverkene. Bakgrunnen er todelt: for det første vil en tematisk oppbygning tydeligere vise hvordan kirkebygg har vært en del av forskningen omkring religionsskiftet via ulike, men gjenkjennbare og lignende emner. For det andre vil en tematisk oppbygning åpne opp for å følge forskningens utvikling, istedenfor å prøve å plassere forskningen i rammer som vil bli oppbygd til å tilpasse min oppgave.

Oppgaven er derfor delt inn i tre hovedkapitler, i tillegg til det innledende kapitlet og konklusjonen. Det har etter hva jeg har identifisert vært to store paraplydebatteer hvor forskningen har fremmet kirkenes betydning for religionsskiftet.⁵ Dette er debattene om hvor

---

⁵ Slik som nevnt innledningsvis: at det er en sterk kobling mellom hovedspørsmålene om religionsskiftet og spørsmålene som blir stilt om kirkebyggene

kirkene ble bygget og hvem som bygget dem. Innenfor hver av disse paraplydebattene har det utfoldet seg en rekke mindre debatter som har endringer over tid og hvor det har utviklet seg ulike forskningsmetoder, nye forskningsarenaer og forskningsområder. Før det er mulig å diskutere disse debattene er det nødvendig å se på forskernes formening om religionsskiftet. Det har vært og er fortsatt uenighet i når religionsskiftet begynte, hva man skiftet fra, hvor kristningen skjedde fra, hvordan det utfoldet seg og om det var religiøst eller politisk begrunnet. Med dette kommer det inn hva kirkebyggene har betydd for religionsskiftet. Etter denne utredningen tar oppgaven for seg den første debatten om hvor kirkene ble bygget, der både stedskontinuiteten, gravskikker og steinkors har vært med å belyse hvorfor kirkene ble bygget på sine respektive plasser, og hvordan dette har påvirket religionsskiftet. Den andre debatten omhandler hvem som bygget kirkene. Debatten har en sterk tilknytning til hvor kirkene ble bygget, men har med sin egen utvikling flere emner som må belyses. Disse emnene inkluderer kongen, aristokratiet og folket som kirkenes byggere, med de tilknyttede spørsmålene om hvor, hvorfor og hvilken betydning de hadde for religionsskiftet.

1.4 Forskningslitteratur og avgrensing

Det er som tidligere nevnt at denne oppgavens formål er å undersøke hvordan et utvalg historikere og arkeologer fra 1900-tallet og til i dag, har sett på kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. Etersom den historiografiske metoden er benyttet, vil utvalget av forskningslitteratur være et av de kritiske momentene. Det er derfor essensielt å avklare og å avgrense forskningslitteraturen, for å få presise og funksjonelle svar på problemstillingen, samt forsøke å gi et overblikk over utviklingen innen forskningen, og å tydeliggjøre hvordan de valgte verkene setter kirkebyggene i kontekst til religionsskiftet. Avgrensningene er og utført for å kunne skrive en gjennomførbar oppgave. De utvalgte verkene har derfor vært gjennom de følgende avgrensningene:

Den første avgrensingen er geografisk. Forskningsverkene må ta for seg det geografiske landområde Norge eller forskning som kan knyttes til Norge. I tillegg må verket ta for seg et større landområde. Begrensningene er tillagt for å skaffe et helhetlig bilde av Norge. Her må det imidlertid tydeliggjøres at den geografiske avgrensningen ikke er ment for å konstatere at utviklingen av religionsskiftet var lik over hele Norge. Begrensningene er nødvendig for å unngå stigmatisering av områder og ekskludering, samt at å sette små ulike geografiske områder inn i en større kontekst, ikke vil føre til en tilfredsstillende og detaljert oppgave. Den andre

avgrensningen er en tidsavgrensning. Verkene må ta for seg den angitte tidsbegrensningen mellom 900-1153 som en større del av forskningen. Dette er nødvendig for å kunne utelukke verk som kun benytter tidsperioden som en innledning. Perioden må være nødvendig og essensiell i verket, og inngå som en av flere hoveddeler, om den ikke representeres som selve hoveddelen. Den tredje avgrensningen omhandler representativitet. Verkene kan ikke ta for seg undersøkelser av kun en kirke. Forskning på enkeltkirker er både et utbredt og viktig forskningsområde, men vil i denne oppgaven ikke kunne tilføre den nødvendige representativiteten, for å vise til hvordan kirkebygg er satt i kontekst til religionsskiftet på en nasjonal skala. Og den fjerde og siste avgrensningen er kontekstuell. Verkene må sette kirkebygg i direkte relasjon til religionsskiftet. Det er nødvendig at kirkebyggene forskes på eller fremmes i tilknytning til religionsskiftet, hvor relasjonen imellom dem belyses. Det har ikke vært nødvendig at kirkene utgjør hovedfortellingen i verket, men at de opptar en sentral del. Derfor vil ikke bøker som tar for seg kartlegging og registrering være med i utvalget.

1.5 Forskningshistorie

Forskningsverkene i denne oppgaven er valgt ut for å være et representativt utvalg av forskningslitteraturen. For det første som representant for sin fagdisiplin, for det andre i en historisk tidsakse og for det tredje for sin unike fremstilling av kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. Forskningslitteraturen har et tidsspenn fra starten av 1900-tallet og til i dag. Selv om kirkebygg er blitt sett på siden 1800-tallet, inneholdt forskningen i mindre grad endring og variasjon i hvordan kirkebyggene ble vektlagt og fremstilt, noe som vises senere i oppgaven. Tidsbegrensningen fra 1900-tallet er derfor vagt for å tydeliggjøre en utvikling i hvordan kirkebyggene blir presentert i de ulike fagdisiplinene, men også i ulike forskningsemner. Herunder vil de utvalgte hoved forskerne presenteres kort.

Anton Christian Bang

I 1912 ble verket *Den norske kirkes historie* av historikeren Anton Christian Bang (1840-1913) publisert. Boken er et større arbeid som tar for seg perioden fra vikingtiden og opp mot hans levetid, og er en av flere forskningsprosjekter som omhandler kristningen av Norge. Det er bokens første fire kapitler, som utgjør om lag en fjerdedel av boken som er relevant her. Bang har vært en av de mest refererte historikerne i kontekst til religionsskiftet, og selv om det har

blitt argumentert for at hans verk kan fremstå som utdatert i dag, er han i en historiografisk kontekst et viktig bidrag. Spesielt fremstår verket relevant på bakgrunn av hans rolle som en av de tidligste forskerne som ser på kirkebyggenes betydning, samt at verket har sterke forbindelser til debattene som tok sted på slutten av 1800-tallet.⁶

Oluf Kolsrud

Oluf Kolsrud (1861-1937) var en av de store mellomkrigshistorikerne, hvor verket *Noregs kyrkjesoga i millomalderen* ble utgitt posthumt i 1958. Verket er en av de siste oversiktsverkene som tar for seg den norske kirkes historie over flere hundre år. Forskningsverket er et av flere publikasjoner som har medført til at Kolsrud av ettertiden er blitt regnet som en av Norges fremste kirkehistorikere.⁷ Kolsruds verk belyser den historiografiske utviklingen til historiefaget i mellomkrigstiden, samtidig som det belyser endringer innen kildekritikken, kirkehistoriens utbredelse og forholdene mellom fagdisipliner.

Olaf Olsen

Den danske arkeologen Olaf Olsen (1928-2015) publiserte i 1966 verket *Hørg, hov og kirke*, som siden har vært et av de mest omtalte og definerende verkene fra etterkrigstiden, som omhandler kirkebyggenes plassering. Forskningen til Olsen tar utgangspunkt i et utgravningsprosjekt av et utvalg eldre danske kirker. Han påviste med sine funn at den tidligere dominerende stedkontinuitetsteorien kunne motbevise, og at en måtte undersøke forbindelsen mellom hedenske kultursteder og kristne kirker i et større og mer kildekritisk omfang. Hans bidrag er et resultat av endrede tendenser, men også et selverklært nyere metodeprosjekt. Verket kan derfor ses på som et skille, på grunn av hvordan samtalen om stedskontinuitet tar en både ny, bredere og mer kildekritisk vending.

---

⁶ Se kapittel 4 for nærmere beskrivelse av Bangs forhold til 1800-tallets debatter

⁷ Se blant annet: https://nbl.snl.no/Oluf_Kolsrud

Hans Emil Lidén og Dagfinn Skre

I 1995 ble verket *Møtet mellom hedendom og kristendom* utgitt som et samlingsverk mellom historikere og arkeologer i forbindelse med 1000 års jubileet for kristningen av Norge. Blant forskerne som bidro til verket, er både arkeologen Hans Emil Lidén (1929 -) og Dagfinn Skre (1954-) sentrale i kontekst om kirkebyggenes rolle for religionsskiftet. For det første representerer verket et tverrfaglig samarbeid, og er en representant for forskningsutviklingen på 1990-tallet som er viktig i en historiografisk framstilling og derfor for denne oppgaven. For det andre viser både Lidén og Skre til en forskningsutvikling ved at de begge benytter både historiske og arkeologiske kilder, og gjennomførte sin forskning på emner som ikke nødvendigvis har blitt oppfattet som tilhørende sitt fagfelt. Artikkene som presenteres i verket belyser både personlig og tverrfaglig utvikling, i tillegg til et kildesamarbeid som fremtrer som sentralt i en historiografisk tidsframstilling.

Fridtjov Birkeli

I 1973 kom verket *Norske steinkors i tidlig middelalder. Et bidrag til belysningen av overgangen fra norrøn religion til kristendom* skrevet av Fridtjov Birkeli (1906-1983). Som kirkehistoriker var det kristningen av Norge som var sentralt hans vitenskapelige publikasjoner. Hans verk er blant senere historikere og arkeologer blitt referert til i høy grad, mye på grunn av dens relevans som en av de første verkene som utforsket steinkorsenes rolle, for både kirken og kristningen.⁸ Hans framstilling setter kirkebyggene i en ny relasjon til religionsskiftet, og hans benyttelse av tverrfaglige kilder belyser et utviklingstrekk innen historiografien.

Sverre Bagge

I 2005 skrev Sverre Håkon Bagge (1942-) artikkelen *Christianization and state formation in early medieval Norway*. Artikkelen er en av mange utgitte publikasjoner som omhandler norsk middelalderhistorie, men skiller seg ut ved at dens hoveddel omfatter den tidlige kristningen. Bagge er en av nåtidens fremste middelalderhistorikere, og hans arbeid om de norske kongesagaene er blitt regnet som viktige bidrag, og har blant annet fått internasjonal anerkjennelse.⁹ Videre har hans arbeid innen religionsskiftet og kirkehistorie bidratt til både

---

⁸ Se kapittel 3 for nærmere beskrivelser av Birkeli som referent

⁹ https://nbl.snl.no/Sverre_Bagge

nye hypoteser og perspektiver, spesielt igjennom å fremme kontakten mellom rikssamling og religionsskiftet. Bagges arbeid har også gitt han flere promonente stillinger, blant annet som leder for Senter for middelalderstudier ved Universitetet i Bergen fra 2002-2012.¹⁰

Sæbjørg Walaker Nordeide

Arkeologen Sæbjørg Walaker Nordeide (1956-2020) skrev i 2011 verket: *The Viking Age as a Period of Religious Transformation: The Christianization of Norway from AD 560-1150/1200*. Verket er et av de nyere bidragene av den utvalgte kildelitteraturen, og består av Nordeides forskningsprosjekt om gravskikker og gravplasser ved bruk av dataanalyse. Gravskikker er et stort og mangfoldig felt, men Nordeide er en av, om ikke den første, som setter gravskikker, kirker og religionsskiftet i en større kontekst. Selvproklamerende er hun den første siden Birkeli som systematisk setter det arkeologiske materiale i kontekst til kristningsprosessen.¹¹ Nordeide uttrykker i sitt verk hvordan kristningsprosessen har vært vanskelig å undersøke i en stor skala på grunn av mengden materiale og store variasjoner.¹² Derfor har de fleste arkeologer de siste tiårene fokusert på mindre geografiske områder eller kortere perioder enn hva som er anvist i denne oppgaven. Gjennom mine undersøkelser av kildeomfanget har jeg funnet hennes påstand korrekt, og anser hennes verk som representativt, både for arkeologi generelt og for hennes emne som gravskikker spesielt.

Iris Crouwers

Iris Crouwers (1977-) er det nyeste bidraget av de utvalgte forskningsverkene. Hennes doktoravhandling *Late Viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway* (2019) handler i likhet med Birkelis verk om steinkorsene i Norge. Crouwers skiller seg i midlertidig ut ved at hun undersøker en større mengde og variasjon av steinkors. Hennes bidrag fremstår som en ny og perspektivrik studie som fokuserer på kirkebyggene. Riktignok er hennes verk sentrert rundt Vest-Norge, men hun sammenligner sine funn ved flere anledninger med andre landsdeler. Videre er hennes verk sentralt i belysningen av

---

¹⁰ https://nbl.snl.no/Sverre_Bagge

¹¹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, VII

¹² Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 67

sammenhengen mellom steinkors, gravskikker og kirkebyggene og inneholder nye hypoteser som utfordrer Birkeli.

1.6 Begrepsbruk og begrepsavklaring

De presenterte forskningsverkene er både gjennom fagdisipliner og på en tidsakse plassert i store avstander. Det er derfor nødvendig å presentere og avklare noen sentrale begreper som er blitt benyttet i litteraturen, og som blir benyttet her. Begrepsavklaringen er ment for å kunne se hvordan begrepene er blitt betegnet, i et moderat forsøk på å kunne forstå forskningslitteraturen på sine egne premisser, og for å se hvordan det vil reflekteres og tilpasses i oppgaven.

Religionsskiftet er i denne oppgaven begrepet som benyttes i konteksten kirkebyggene skal settes opp mot. Begrepet er for det første et samlende begrep i den forstand at det ikke definerer hva det skiftet fra og til, og for det andre så hentyder det at skiftet var mellom to religioner. Likevel må man være klar over at det finnes ulike forståelser av hva som er religion, spesielt i kontakt med hvordan man skal plassere det norrøne trossystemet før kristendommen.¹³ For det tredje er begrepet mindre omdiskutert, og er allment akseptert. Begrepet viser til den aktuelle sammenhengen som kirkebyggene skal inngå i, ved at det skal undersøkes hva de hadde å si for skiftet. Begrepet vil derfor ikke ekskludere kirkebyggenes mulige påvirkning av den eldre religionen. Dette skille er grunnen til at begrepene *kristningen* eller *kristningsprosessen* ikke er benyttet i problemstillingen. Begrepene vil i seg selv bli benyttet igjennom oppgaven, og eksplisitt for å fremme forskernes poeng. Det er svært mange ulikheter i hvordan forskningslitteraturen har valgt å betegne perioden hvor Norge ble kristnet, og hvor flere av disse ulikhetene skal utdypet i andre kapittel. Det er fremdeles nødvendig å avklare begrepsbruken tidlig, da den er sentral i problemstillingen.

Kristendom er et begrep som er både kjent og komplisert. Selv om begrepet til en viss grad kan skape enighet, som en forklaring på en religion som de fleste vil ha gjenkjennbare relasjoner til, er begrepet i en historisk kontekst opplevd og benyttet ulikt. Religionens endrede karakter og mangfoldige utvikling har ikke alltid blitt fremmet i forskningen, noe som har påvirket flere forskere i deres analyser. Det er en komplisert oppgave å definere begrepets utvikling, heller er det behov for å klargjøre at det i den utvalgte forskningslitteraturen er ulike forståelser av kristendommen. Derfor benytter denne oppgaven og begrepet uten større

---

¹³ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 16

beskrivelse, men med en forståelse om at kristendommen da, ikke er den samme som er i dag, og vil heller belyse litteraturens ulikheter underveis.

Den kristne kirken er et begrep som vil bli minimalt benyttet, men er en del av avklaringen på grunn av sin benyttelse i forskningslitteraturen. Her kan man finne ulikheter som hvilken type kristendom, hvor den stammer fra og hvilken nasjonalitet den tilhører. For ordens skyld vil begrepet *den kristne kirken* benyttes i sin helhet, utenom i de tilfeller det eventuelt måtte oppstå en nødvendighet for å klarere. Tilhørende begrepet om den kristne kirken er begrepet *kirkebygg*. Frem til nå er begrepet *kirkebygg* eksplisitt brukt for å tydeliggjøre forskjellen mellom kirken som en organisasjon og kirken som en bygning. Begrepet vil videre benyttes, både ved egne ord, men også som en substituering i de tilfellene der forskningslitteraturen kun benytter ordet kirken. I noen tilfelles vil ordet *kirken* benyttes, men da i den tydelige sammenhengen om hvor eller hvem.

Begrepet *hedendom* er historisk og i dag blir benyttet i høy grad, dog at det kan argumenteres for at det er på vei ut av bruk. I norsk litteratur er begrepet benyttet som en motpol mot kristendomsbegrepet. Ofte er det brukt for å beskrive det norrøne, eller så er det brukt i noen middelalderkilder, som en måte å navngi det preeksisterende, og fungerer som en fellesbetegnelse.¹⁴ Begrepet kan i sine variasjoner være mangelfullt og problematisk, spesielt ettersom det ofte har blitt brukt nedlatende. For å navngi det preeksisterende er begrepet tillagt et kristent perspektiv som legger til rette for en forståelse av hva som er den «rette» troen. Den nordiske kulturen, vikingtiden, vikingsamfunnet eller den norrøne religionen er begreper som *hedendommen* ofte erstatter som «synonym», og er av mange tidlige forskere brukt for å beskrive et usivilisert samfunn. Ettersom begrepet er så hyppig brukt i den anvendte litteraturen og vil forekomme i denne oppgaven er det derfor nødvendig med en avklaring av hvordan begrepet oppfattes i denne sammenhengen av meg. Blant annet har flere forskere uttrykket at begrepet er brukbart i dag, om en innehar en forståelse av begrepets bakgrunn. Derfor oppfattes begrepet i denne oppgaven verken nedlatende eller religiøs begrunnende, eller som en beskrivelse av et ukultivert eller usivilisert samfunn. Begrepet vil benyttes i de situasjoner hvor det er aktuelt, men først og fremst vil begrepet *norrøn religion* bli brukt.

På samme måte som hedendommen har vært et problematisk begrep har også begrepene *før-kristen* eller *ikke kristen* vært det, og dette er to begreper som ikke vil bli benyttet i denne oppgaven, men som er blitt benyttet i deler av forskningslitteraturen. Om begrepene blir

---

¹⁴ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 15

benyttet, skjer dette i sitater eller i tilfeller der et poeng fra et verk må understrekes. Valget er basert på en forståelse av at begrepene innehar en misledende funksjon, da det trekker alle tidsperioder før kristendommen innenfor en felles negativ forklaringsmodell og kategorisering. Her vil den *norrøne mytologien*, *den norrøne religionen* eller *det norrøne samfunnet* være mer brukbart ettersom det er nødvendig å benytte begrep som ikke skaper forklaringer ut ifra en kristen kontekst.

Videre er det ulikheter i hvordan forskningslitteraturen betegner ulike tidsperioder. Gjennom forskningslitteraturen og i denne oppgaven er begrep som *vikingtiden*, *tidlig middelalder* og *høymiddelalderen* benyttet. Begrepene skal beskrive tidsperioder i norsk og europeisk historie, men har i forskningsmiljøene operert med ulike tidsspenn. Jeg prøver ikke å fremme en bestemt tolkning om hva som er den riktige tidsberegningen, men vil klarere noen tidsrom som benyttes for å skille mellom begrepene, som virker mest anerkjent i Norge og om norsk historie. Vikingtiden: 750-1030, tidlig middelalder: 1030/50-1200, høymiddelalder: 1200-1350. Ved andre oppfattelser i forskningslitteraturen vil dette gjøres rede for.

På samme måte som det har vært ulikheter i tidsforståelser har det vært ulikheter i forståelsen av begrepet *Norge*. Det har i stor grad vært enighet mellom forskerne om hva som betegnes som det geografiske avgrensede fastlandsområdet Norge, men det er noen ulikheter å finne. For det første har det vært ulikheter i om forskerne tar for seg tilhørende øygruppene Grønland, Færøyene, Orknøyene-Shetland og Suderøyene-Man i betegnelser av Norge. For det andre er det en ulikheter i hvordan forskerne betegner Norge, hvorav noen har en mer geografisk forståelse, mot andre som viser en mer abstrakt forståelse. Det sistnevnte knyttes ofte opp mot en sammenheng til nasjonal-, og statsdannelsen. På samme måte er det noen av forskerne som har valgt å ikke betegne Norge. Denne oppgaven vil derfor ta utgangspunkt i den samlede forståelse av det geografiske avgrensede området av fastlandet, og heller eksplisitt nevne underveis om det er nødvendige unntak.

2 Religionsskiftet

Religionsskiftet er et omdiskutert tema. Det er derfor nødvendig å undersøke nærmere hvilke hypoteser og framstillinger de presenterte forskerne har, for å få en oversikt over hvilken kontekst kirkebyggene settes opp mot. For det første ved å undersøke når de mente religionsskiftet begynte og avsluttet, og for det andre hvor kristendommen kom fra og hvem som brakte den til Norge. Og for det tredje hvordan de betegner det norrøne samfunnet og hvorfor det skjedde et religionsskifte.

2.1 Ulike tolkninger om religionsskiftet

Anton Christian Bang (1840-1913) representerer gjennom sitt verk den eldste benyttede forskningslitteraturen, og uttrykker hvordan man må ha kjennskap til det norrøne for å kunne forstå hvorfor det skjedde en religiøs og kulturell endring i samfunnet.¹⁵ Han fremlegger en forståelse av at det norrøne samfunnet hadde religiøse forestillinger, men han stiller seg kritisk til hvorvidt det kan betegnes som en religion.¹⁶ De norrøne forestillingene sammenlignes med eventyr, ettersom det er historier som folk har funnet opp, som har ulikt opphavssted, som har reist, har utviklet seg og som til slutt har dannet mytologien om gudene.¹⁷ På den måten er gudemytologien senteret for de religiøse forestillingene og opererer som grunnlaget for samfunnet ved religiøs utøvelse. Gudemytologien som Bang beskriver den, står helt sentralt for det norrøne, både ovenfor at dets endrede karakter viser til endringer i samfunnet, men også hvordan mytologiens utvikling er dens egen undergang.¹⁸

Bang hevder at kjennskapen til kristendommen endret folkets oppfatning av sin egen religion og uttrykker at denne kunnskapen skaper en «*selvfølgelig*» endring av den norrøne religionen. Ordet «*selvfølge*» blir benyttet flere ganger, og ofte i sammenheng med kristne begreper eller religiøse forståelser. Blant endringene er en kritikk av det norrøne, hvor eksempler på dette er den manglende opphøyningen av gudene, deres manglende helligdom, de er avhengig av å spise, de bedriver hor, de snakker stygt om hverandre og at de kan dø er

---

¹⁵ Bang, *Den norske kirkes historie*, 1

¹⁶ Til tross for at han benytter begrepet «*religion*» på side 1

¹⁷ Bang, *Den norske kirkes historie*, 2

¹⁸ Bang, *Den norske kirkes historie*, 6, 24, 27-28

elementer som undergraver hedendommen.¹⁹ Bang fremmer at dyder fra kristendommen ikke fantes hos våre forfedre, og at dette er en av mange grunner til den norrøne hedendommens nedgang. Bang støtter seg til Maurers forfallsteori, hvor han fremmer en nesten deterministisk årsaksforklaring. Spesielt kommer dette frem ved kapittel ens siste setning: «*At den kom til at ligge under, har sin grund i den lov at den sterke maa vige for den, som er sterkere*».²⁰ Bangs utredning om det han betegner som hedendommen er viktig i konteksten om religionsskiftet, ettersom han frembyr at hedendommens mangel på kontinuitet og dens manglende «*kristne*» karakter legger grunnlaget for kristendommens ankomst og ved dette, hvorfor kirkene ble bygget. Gjennom språkbruk og ordvalg legger han frem en beretning på at det var nødvendig eller riktig at kristendommen ankom.²¹ Noe som er interessant da Bang selv var kristen, og man får en forståelse av at hans personlige religiøsitet i stor grad påvirker hans syn på religionsskiftet.

Bang uttrykker at mangelen på troskontinuitet i den norrøne religionen legger til grunn for kristningen av Norge, noe han mener begynte med Olav Tryggvason og Olav Haraldsson. Kristningen av Norge er for Bang kortvarig, og tydeliggjøres ved hans utsagn: «*Idet kirke og kristendom har fått et nasjonalt midtpunkt i en stor nasjonalhelgen (Olav den hellige), er vårt lands kristning i det hele og store taket avsluttet*».²²⁻²³ Han hevder at det er en hendelse som avgjør når kristningen av Norge er fullført, og tar ikke hensyn til geografiske, samfunnsmessige eller folkelige ulikheter. Et annet sentralt aspekt ved Bangs hypotese om religionsskiftet er hvordan det norrøne ble påvirket av kristendommen lenge før kristningen av Norge.²⁴ Dette begrunner han ved flere anledninger med at de norske vikingene hentet inspirasjon fra kristendommen på vikingferder til England. I mytologien kan man se dette ved hvordan guden Loke er basert på djevelen, hvordan Odin som allfaderen er basert på den monoteistiske gudeskikkelsen og hvordan dommedag er blitt gjort om til Ragnarokk.²⁵ Bang beskriver en pågående religionsdialog som kun påvirker den ene veien, og utforsker ikke muligheten for

---

¹⁹ «*fædres religiøse følelser var meget overfladiske og deres kultus meget enkel og simpel*». «*Når sjørøveri og plyndring ble hederlig, [...] var det en selvfølge at de ble ville og syndene grumme, og drukkenskap og udedelighet gikk hånd i hånd med andre moralske utskielser. Og det var ikke noe den gamle religionen i none vesentlig grad kunne gjøre for å hemme denne elendigheten*», 24

²⁰ Bang, *Den norske kirkes historie*, 29

²¹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 29. Se også Bang «*Udsigt over den norske kirkens historie under Katholicismen*, (1887), 53.

²² Bang, *Den norske kirkes historie*, 44

²³ Det er interessant at han i dette verket uttrykker at kristningen var over med nasjonalhelgenen Olav den hellige, når han i et tidligere utgitt verk: *Udsigt over den norske kirkens historie under Katholicismen*, (1887) bruker St Sunniva som helgenbeskrivelsen for da kristendommen var innført.

²⁴ Bang, *Den norske kirkes historie*, 4-6

²⁵ Bang, *Den norske kirkes historie*, 4

vikingenes påvirkning på det kristne. Til tross for sine påstander om kristendommens påvirkning av mytologien, forklarer ikke Bang hvordan han er kommet frem til konklusjonen eller refererer til noen kilder, verken primære, sekundære eller annen forskning. Denne formen for mangel på kildehenvisning er konsist i Bangs forskning, hvorav han oftere enn noe annet fremmer forståelser og påstander om kristendommens påvirkning av samfunnslivet og mytologien uten begrunnelser.

Oluf Kolsrud (1861-1937) hevder i motsetning til Bang at den norrøne mytologien må regnes som en religion.²⁶ Han forklarer imidlertid ikke hvorfor, men uttrykker at det både var religiøst liv og religion i Norge før Kristendommen, og hvordan flere elementer fra det norrøne, som tradisjoner, ritualer og gudsforståelse både ble påvirket, men også påvirket kristendommen.²⁷ Kolsrud uttrykker på lik linje som Bang at den norrøne religionen og dens mytologi var kjent for hele folket, men med sine geografiske ulikheter.²⁸ Han er derimot mer opptatt av religionens mangfoldighet, og beskriver dens praktiske forhold i tilknytning til naturdyrkelse og ritualer. Eksempelvis at han deler opp det norrøne tydeligere og fremviser ulike aspekt ved den. Religionen er organisert, sett på i ulike perioder og det framvises en forståelse av dens utvikling. Kolsrud virker derfor mer bevist på ulikheter i den norrøne religionen, samt at han utviser en større forståelse og historisk kildekritikk enn hva som vises i Bangs verk.²⁹ Eksempelvis med hvordan han beskriver at gudene blir framstilt som mektige, hellige og ærefulle i mytologien, uten noen personlig innvirkning, og med henvisning til primærkilder. Samtidig viser Kolsrud at han er preget av sin religiøsitet i tilknytning til kristendommen. Spesielt kommer dette til uttrykk når han beskriver mytologien til den norrøne religionen som «den fantasifulle gudeverdenen» eller «frodige myter».³⁰

Videre forklarer Kolsrud at religionsskiftet omhandler brytning og strid, men også tilknytninger og overganger. Dette knytter han opp mot to poeng. Det første poenger er at religionsskiftet var ulikt over hele landet, og det andre poenger er at det ikke nødvendigvis var det første skiftet. Med dette peker han på at det tidligere var et skifte fra den eldre vanekultusen og til åsatroen. Skiftet er uttrykket i mytologien som striden mellom vener og æser, som ender med at den yngre Odinsdyrkingen blir den dominerende religionen.³¹ På samme måte tar

---

²⁶ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, Innledning

²⁷ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, Innledning

²⁸ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 62

²⁹ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 84

³⁰ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 63, 70

³¹ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 51

kristendommen over konseptet om det hellige ved å endre trosoppfatningene og gudelæren, noe Kolsrud legger fram som grunnen for at det skjedde et nytt religionsskifte.

Kolsrud har i likhet med Bang en årsaksforklaring for kristendommens innførelse i Norge, og vektlegger den lovgivende hendelsen da kristendommen ble lovfestet på tinget i 1024.³² Han beskriver kristningen i tidsperspektivet *en mannsalder*, og hevder den tok slutt ved lovgivningen. Han hevder imidlertid at kristendommen kom brått på nordmennene, til tross for at han også uttrykker hvordan de har hatt kjennskap til religionen i over 200 år.³³ Gjennom sjøfarten til Vest-Europa brakte vikingene med seg inntrykk og religiøse aspekt tilbake, som påvirket den norrøne religionen. Derved uttrykker Kolsrud at kristendommen og kirkebyggene var den frukt som vikingferdene gav det norske folket.³⁴ Kolsrud viser til ulike former for utvikling, ved å beskrive hvordan kristningen foregikk på et lavere samfunnsnivå. Vikingene lærte religionen å kjenne gjennom kristne fanger som munk og prester, eller at de giftet seg med kristne kvinner.³⁵ Han henviser til at vikinger som bosatte seg i tributtområder måtte leve i samarbeid med kristne mennesker, og benytter dette som en forklaringsmodell til hvordan det gjorde overgangen i religionsskiftet lettere.³⁶ På denne måten oppstår det han betegner som «*halvkristendom*» og «*halvhedendom*», og som tilsynelatende går imot hans tidligere påstand om at religionsskiftet var en kortvarig og endte brått.

Olaf Olsen (1928-2015) er i likhet svært nøye i sine beskrivelser av den norrøne kulten. Gjennom undersøkelser av kildemateriale fra hele Skandinavia påpeker han hva som kan forekomme som sannheter, og hva som trenger ytterligere kilder for å kunne bekreftes. For Olsen er det hovedsakelig den norrøne kulten, ritualene og deres kobling til hellige steder eller bygninger som opptar hans undersøkelser. Han viser til et bredt utvalg av norske kilder når han beskriver hvordan de kan benyttes av ettertiden, samtidig som han påpeker andre forskere sine funn. Blant annet kommer dette frem når han tydeliggjør at det har vært en feil når den norrøne religionen er blitt betegnet som barbarisk, umoralsk eller som vantro.³⁷ Men en kan legge merke til at han verken ytrer negative, religiøse eller ubegrunnede meninger om religionen, noe som er i kontrast til de tidligere forskerne. Det mest ubegrunnede en kan finne

---

³² Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 99

³³ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 99

³⁴ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 99

³⁵ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 113

³⁶ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 114

³⁷ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 26

er hans benyttelse av begrepene «*hedendom*» og «*førkristen*», ettersom han ikke definerer begrepene og derved ikke kan vite hvordan han betegner dem.

Det kan være vanskelig å skille mellom hvilke oppfatninger som er ment for hele Skandinavia og hvilke som er ment for Norge, noe som er svært viktig da den geografiske avstanden ikke vil kunne reflektere en helhetlig redegjørelse av den norrøne troen. På samme måte kommer ikke Olsen med noen hypoteser om når skiftet begynte i Norge, dog heller ikke hvor det kom fra. Noe som er naturlig ettersom han utforsker hele Skandinavia. Olsen hevder at en i undersøkelser av kristningen ikke kan overse at det norrøne og det kristne har påvirket hverandre. På en måte kan man se dette ved hvordan norrøn folketro har blitt bevart gjennom trolldom og overnaturlige vesener, mens man på en annen måte kan se det gjennom hvordan fenomener fra kristendommen har påvirket folketroen.³⁸ Olsen påpeker likevel at den norrøne religionen ble undertrykket da kristendommen ankom og begrunner dette med funn i lovttekster.³⁹

Fridtjov Birkeli (1906-1983) utfordret den tidligere hypotesen om religionsskiftet som en kortvarig hendelse med sitt verk om steinkors. Birkeli beskrev hvordan det frem til hans verk ikke var mulig å avskrive teorien om de to Olavenes påvirkning av kristningen. Ikke før det ble kastet nytt lys, utenfor de historiske kildene, var det mulig å nøytralisere teorien. Først da kan en se religionsskiftet med nytt blikk og undersøke hvor lang tid det tok.⁴⁰ For Birkeli ble løsningen å undersøke og å datere de oppreiste steinene og steinkorsene, hvor de kunne vise at religionsskiftet begynte på starten av 900-tallet.⁴¹ Steinkorsene i lag med det skriftlige materiale la grunnlaget for hva Birkeli beskrev som «*akutte aksjoner*» eller viktige hendelser. Han hevdet at religionsskiftet måtte deles opp i ulike deler basert på de *akutte aksjonene*, da periodene inneholder ulike typer kristning og overganger, med enkelte viktige hendelser. Periodiseringen ble slik: Infiltrasjonstid til 950, Misjonstid mellom 950-1030 og Organisasjonstid fra 1030-1152/53.⁴² Infiltrasjonstiden og misjonstiden betegner Birkeli som både norrøn og kristen, da samfunnet hadde en overgangsperiode, religiøst og kulturelt. Ikke bare innad, men også utad. Det er ifølge Birkeli vanskelig å si hvor fra kristendommen kom til Norge, da det skriftlige og arkeologiske materialet er mangfoldig og rikt.⁴³ En kan imidlertid være sikker på at

---

³⁸ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 24

³⁹ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 26

⁴⁰ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 8

⁴¹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 46

⁴² Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 14

⁴³ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 16

kristendommen berørte store deler av det folkelige livet, og trolig først de delene av samfunnet som berørte gravskikker.

Dagfinn Skre (1954-) forklarer ikke i sin artikkel når kristendommen kom til Norge, eller når landet ble kristnet. Han bruker ord som *vikingtiden*, *misjonstiden* og *1000-tallet* når han beskriver religionsskiftet. Derimot beskriver han at det skjedde en gradvis forandring gjennom generasjonene hvor folks forestillinger ble endret.⁴⁴ På samme linje har det skjedd endringer i rettsoppfatningen, av samfunnet, kongemakten og den delen av samfunnet som vi i dag betegner som religion.⁴⁵ Likevel uttrykker Skre at det ikke var en stor endring i den folkelige troen, da kristendommens religionstypologiske ulikhet med den norrøne religionen mest berørte overliggende forestillinger.⁴⁶ Dette begrunner han med at religion i tidlig middelalder ikke var noe personlig, men en del av den sosiale strukturen. Derfor kan man ikke isolere enkeltpersoner i den forstillingen om at de besluttet å bytte religion, man må heller se på det som bestemte sosiale mønstre.⁴⁷ Skre beskriver hvordan man kan benytte ordet kultkontinuitet om religionsskiftet, ettersom kristendommen falt innenfor de allerede eksisterende «*sosiale relasjoner som allerede var grunnleggende i samfunnet*».⁴⁸

Sverre Bagge (1942-) har i likhet med det nyere historiske perspektivet på religionsskiftet presentert at det var en lengre prosess. Han hevder at den kontinuerlige kontakten med Europa gjennom vikingferdene medførte at kristne elementer hadde en infiltrasjonsperiode i Norge fra slutten av 800-tallet.⁴⁹ Deretter fikk kristendommen innpass gjennom misjonskongenes tilknytning til England, og den hadde så en vekstperiode frem til høymiddelalderen. I motsetning til flere tidligere forskere anser Bagge at kristningen av Norge forekom ved en større kontakt med Europa, heller enn at utenlandske misjonærer kom i kontakt med Norge.⁵⁰ Det er imidlertid et aspekt ved Bagges forståelse av religionsskiftet som skiller seg ut. Der andre har pekt på religionsskiftet som både en religiøs og politisk prosess, påstår Bagge at det er ettertiden som har skilt mellom de to begrepene. I årene før og under religionsskiftet fantes ikke begrepet religion, og ble ikke skilt ut som et eget fenomen. Religion var en del av samfunnets sosiale samspill, og gikk derfor under skikker.⁵¹ I så måte handler ikke

---

⁴⁴ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 174

⁴⁵ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 172-174

⁴⁶ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 174

⁴⁷ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 174

⁴⁸ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 175

⁴⁹ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 107

⁵⁰ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 119

⁵¹ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 112

religionsskiftet om å endre religion alene, men om å endre normer, tradisjoner og samfunnets oppbygning. Tilknyttet dette uttrykker Bagge at en kan med ettertidens forståelse av religion, definere den norrøne mytologien som en religion. En må likevel være klar over at det norrøne samfunnet inneholdt mange variasjoner.

Sæbjørg Walaker Nordeide (1956-2020) er en av de som tydeligst betegner religionsskiftet. For det første uttrykker hun at det hadde en sammenheng med et sosialt og kulturelt skifte og for det andre er hun svært eksplisitt i sin forklaring av at forskning på religionsskiftet er «*studien av hvordan en religion prøver å ta over områder som tidligere har vært dominert av en annen tro, enten ved å tvinge eller overtale mennesker i det området til å konvertere*».⁵² Nordeide beskriver hvordan religionsskiftet kan betegnes av endring, men at det til tider kan være vanskelig å skille mellom religiøs endring og endring av religion. Dette begrunner hun med hvordan de to religionene ble påvirket hverandre og hvordan den nye religionen måtte tilpasse seg til tradisjoner, variasjoner og steder, til den grad at den kan utvikle seg langt fra sin grunnstilling.⁵³ I tillegg påpeker Nordeide hvordan den norrøne religionen var tolerant og polyteistisk, noe som medførte at en adaptasjon av kristendommen ville være relativt uproblematisk. For eksempel kunne den hellige figuren Jesus bli innlemmet inn i det eksisterende religiøse trossystemet.⁵⁴ Nordeide beskriver den norrøne religionen mer eksempelvis igjennom verket, i motsetning til en del av den tidligere forskningslitteraturen, som ofte har satt av en egen del til å forklare det norrøne. Derfor får man ikke et kortfattet uttrykk for hennes betegnelser av religionen, istedenfor uttrykker hun religionens mangfoldighet i et kildekritisk blikk underveis.

Nordeide beskriver religionsskiftet som en prosess som tok sted over tid.⁵⁵ Hun hevder at en ikke kan vite med sikkerhet når skiftet begynte og endte, men at det arkeologiske materiale kan synliggjøre at den norrøne religionen endte mellom 950-1100. Videre hvor man i samme tidsspenn kan anta at majoriteten av kristningen skjedde.⁵⁶ Mens flere av forskere vektlegger fra hvilket land kristendommen kom fra, belyser Nordeide et annet poeng: hvilken kristendom var det som kom? Hun viser at det var ulikheter mellom den latinske og den greske kirken, men at det er sannsynlig at mesteparten av Norge ble kristnet av den latinske.⁵⁷ Nordeide setter

---

⁵² Nordeide, 3. Oversatt sitat. Direkte sitat «*study of a universal religion trying to conquer areas previously dominated by other belief systems, by forcing or otherwise persuading the people in the area to convert*».

⁵³ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 70

⁵⁴ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 42

⁵⁵ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 18

⁵⁶ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 322

⁵⁷ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 4

religionsskiftet i Norge inn i en større internasjonal kontekst, både ved å se på ulike former for kristendom, men også ved å sette kristendommens historie og begynnelse opp mot utviklingen i Norge. Et annet perspektiv som Nordeide påpeker, i likhet med Bagge, er hvordan kristendommen har utviklet seg. Religiøse forestillinger, historier, ritualer, forståelser av Gud og Jesus og konseptet om det hellige var ikke det samme da som det er nå.⁵⁸ Dette hevder hun er et viktig poeng, ettersom store deler av den eldre forskningslitteraturen ikke har gjort rede for denne forståelsen i undersøkelser av religionsskiftet. Tilknyttet trekker hun frem at religionenes daværende fleksibilitet er mye av grunnen til at det kunne forekomme et skifte, og at kirkebyggene ble bygget.⁵⁹ Et annet viktig moment hos Nordeide er at hun vektlegger hvordan de fleste forskere ikke nevner samene, samt at de ikke medberegner dem inn sin definisjon når de undersøker religionsskiftet i Norge.⁶⁰ I den utvalgte litteraturen er det kun Nordeide og Kolsrud som tydelig fremmer at samene både hadde en annen type kristning. Dette belyser et nytt område av hvem som ble kristnet, og hvem som omtales i forskningslitteraturen.

Iris Crouwers (1977-) har i forbindelse med religionsskifte et større fokus på kronologien enn de andre presenterte forskerne. I denne sammenhengen trekker hun frem steinkorsene som det arkeologiske materiale som er blitt benyttet til å datere kristningen av Norge. Crouwers er likevel tydelig i at materiale ikke kan si noe om når og hvor kristendommen ble introdusert til Norge på grunn av fragmentering.⁶¹ Crouwers hevder at det arkeologiske materialet synliggjør at det var import fra kristne deler av Europa siden 700-tallet, men påpeker at det ikke kan si noe om det foregikk en kristning.⁶² Tilhørende påpeker hun at andre aspekt, som gravskikker, i større grad kan vise at det på 900-tallet begynte å danne seg kristne grupperinger i Norge, og i likhet med Kolsrud understreker Crouwers at kristendommen ble formelt innført på tinget på Moster.⁶³ Hun uttrykker videre at den stadige kontakten med Europa og England hentyder at kristendommen i Norge ikke var svært ulik Angelo-saksisk eller kontinental kristendom.⁶⁴ Crouwers uttrykker derimot lite om hverken hvem som brakte kristendommen, når den kom, hvor den kom fra eller hvilken kristendom som kom. Hun begrunner dette ved å hevde at det ikke er verkets oppgave å vise hvordan steinkors kan være

---

⁵⁸ For videre lesning om forskjellen mellom kristendommen på 1000 tallet i Norge og i dag, se religionsviteren Gro Steinslands verk: *Den hellige kongen: Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder*. (2000).

⁵⁹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. 30

⁶⁰ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 4, 18, 67

⁶¹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 22

⁶² Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 22.

Crouwers påstand refereres videre til: Per Hernæs, *Tidlige kristne impulser i Rogalands vikingtid* (1994)

⁶³ Crouwers, *Late viking-age an medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 22, 301

⁶⁴ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 20

kilder til disse aspektene ved religionsskiftet, men at de kan synliggjøre hvordan kristningen kan ha foregått i Norge.⁶⁵ På samme måte uttrykker hun ikke mye om den norrøne religionen eller hvordan man skal forstå den, da referer hun heller til forskere som Nordeide og fremmer deres perspektiv som sitt grunnlag.

2.2 Oppsummering

Det er store forskjeller i hvordan forskerne betegner den norrøne religionen, kristendommen og religionsskiftet. For det første viser dette seg ved hvordan de betegner overgangen. Det har siden Bang vært en enighet om at det skjedde et skifte, men ordbruken har variert. Ordene representerer ulike forståelser, og kan også gjenspeile forskningen. Kolsrud, Olsen, Birkeli og Nordeide benytter ordet *religionsskiftet*, og tydeliggjør hvordan det skjedde en overgang. Her er det imidlertid en ulikhet med hvordan Kolsrud beskriver den gjennom undersøkelser av sagamateriale, Olsen med undersøkelser av hellige steder, Birkeli med steinkors og Nordeide gjennom gravskikker. Skre beskriver derimot skiftet som et trosskifte, noe han begrunner med at det var forestillingene i tilknytning til samfunnet som ble endret. Bang og Kolsrud beskriver også at det forekom et trosskifte, men de presenterer heller at det forekom en genuin trosendring, og ikke slik som Skre, at det var koblet opp mot samfunnet. Et tredje begrep som er blitt benyttet er *kristningen*. Dette begrepet bruker Bang, Kolsrud, Nordeide og Crouwers, men begrepet er i større grad en representasjon av deres undersøkelser. For Bang er det kristningen han undersøker, noe som er selvforklarende til hans ordbruk. Kolsrud, benytter ordet ved siden av religionsskiftet, mens Nordeide og Crouwers mer eksplisitt ser på hvordan ordet benyttes strategisk for å fremme ulike deler av religionsskiftet.

For det andre er det ulikheter i hvordan forskerne betegner den norrøne religionen. Som nevnt ovenfor benytter jeg begrepet «*norrøn religion*», men i forskningslitteraturen er det ikke alle som benytter det. Både Bang, Kolsrud, Olsen, Skre og Birkeli benytter ordet hedendom, men det er Bang og Kolsrud som tydeligst benytter ordet i en negativ forstand. I motsetning synliggjør ikke Olsen, Skre og Birkeli en negativ holdning ved benyttelsen av ordet, dog det faktum at de heller ikke definerer ordet kan gjøre det vanskelig å vite om det er ment negativt, eller som en betegnelse på alt før kristendommen. Likevel må man være klar over at ordet ble benyttet mindre kildekritisk i tidligere forskning, samt at deres egne religiøse overbevisninger kan ha påvirket ordvalget. Et annet ord er førkristen, noe Bang og Kolsrud benytter. Her ser

---

⁶⁵ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 78

man til motsetning at Nordeide hevder at ordet ikke er brukbart i en moderne setting, da det legger til rette for feilkategorisering.

I samme forstand som at det er ulikheter i hvordan religionsskiftet betegnes, er det også ulikheter i hvordan forskningen betegner den norrøne religionen. Det har etter Bang vært en enighet i at man kan beskrive det norrøne som en religion. For Kolsrud er det mytologien og ritualene som gjør det til en religion, mens Olsen peker på forståelsen av det hellige som grunnlaget. Birkeli og Skre har i likhet med Olsen en forståelse av det hellige som grunnlag, men skiller ikke religion ut fra skikk og tradisjon. Synet på at den norrøne religionen var en del av samfunnet finner man også hos Nordeide, men hun uttrykker mer spesifikt at religion er en del av det sosiale og kulturelle samfunnet, noe som gjør den mer allsidig enn hva tidligere forskere har ment. Som en utvikling av Nordeides synspunkt hevder Bagge at det er ettertiden som skiller religion ut fra samfunnet. Han forstår, i likhet med Skre og Nordeide, at religion var en *del* av samfunnet, og at det derfor kan være vanskelig å skille mellom religion og politikk, noe som gjør at man ikke må forstå religion ut ifra nåtidens premisser. Blant forskerne kan man se en utvikling fra hvordan Bang og Kolsrud har en fast del satt av til å beskrive den norrøne religionen. Ofte i detalj, og i sammenligning til kristendommen. Etter dem utvikler det seg et mer helhetlig perspektiv på religionsskiftet, og man får en mer eksempelvis forklaring, som ofte er mer tematisk enn kronologisk.

En annen ulikhet i forskningslitteraturen er hvordan forskerne ser på møtet mellom det norrøne og det kristne. Den største ulikheten som presenteres er hvorvidt de ser på religionsskiftet som en hendelse eller som en prosess. For det første vises dette når de begynner å se på koblingen mellom det norrøne og det kristne. Bang, Kolsrud, Birkeli og Nordeide undersøker overgangen i et større tidsperspektiv, men Bang og Kolsrud uttrykker at den tidlige kjennskapen til kristendommen ikke kan regnes som en del av religionsskiftet. Birkeli sorterer derimot religionsskiftet inn i ulike perioder, noe en også Bagge gjør. Nordeide trekker derimot opp kristendommens utvikling fra dens begynnelse, og benytter den som en forklaringsmodell til hvordan det kunne forekomme et skifte, og setter dette inn i et perspektiv av kontinental utvikling. For det andre synliggjøres ulikhetene mellom hendelse mot prosess ved hvordan avslutningen av skiftet beskrives. Bang og Kolsrud hevder at skiftet foregikk over en kort tidsperiode, og at perioden avsluttes nokså brått, for Bang med en nasjonalhelgen og Kolsrud med stadfestningen av kristendommen på tinget. Crouwers benytter også tinget i 1025 som en viktig avsluttende hendelse, men hun er tydeligere på at religionsskifte fortsatte etterpå. Olsen, Skre, Birkeli, Bagge og Nordeide uttrykker i likhet at skiftet fortsatte etter lovbestemmelsen.

Skre gjennom relasjonene mellom mennesker, og hvordan en kan betegne prosessen som en overgang over flere generasjoner. Han hevder at man ikke må se på skiftet gjennom pietisme, og ved dette å skille det norrøne og kristne i en gammel og ny tro. Olsen, Birkeli og Nordeide påpeker at det har forekommet feilkategorisering av arkeologisk materiale i forøket på å skille den norrøne og kristne inn i ulike tidsperioder. Men nyere forskning viser at kildene vitner om en overgang, som tok sted over flere hundre år. I så grad beskriver de religionsskiftet som en lengre prosess. Bagge hevder også at religionsskiftet var en lengre prosess, men for han er det samfunnsendringene som er beskrevet i historiske kilder, og som uttrykker hvordan kulturelle, politiske og religiøse endringer kan bevise at det foregikk et lengre skifte.

Relatert til utviklingen av tidsperspektivet til religionsskiftet, er hypotesene om hvor og hvordan Norge ble kristnet. Bang hevder at kristendommen kom fra England, spesielt med misjonskongene, mens Kolsrud vektlegger vikingtokter til både England og det kontinentale Europa, misjonskongenes kristningsferder og misjonering fra Danmark. Verkene bærer preg av nasjonalhistoriske tendenser ved forklaringene om kristendommens ankomst til Norge. Olsen beskriver derimot ikke fra hvor kristendommen kom fra, noe som er naturlig da han undersøker hele Skandinavia. Skre beskriver heller ikke hvor kristendommen kom fra, og er mer opptatt av hvordan kristendommen spredte seg i Norge gjennom forholdene mellom kongene og aristokratiet. Birkeli hevdet at kristendommen kom til Norge fra et samspill mellom misjonsvirksomhet, Olavens kristning og vikingferder til Europa, og Nordeide hevdet at kontakten med Europa var grunnlaget for kristendommens innførelse i Norge.

I forskningslitteraturen er det både likheter og ulikheter, men verkene representerer i stor grad en utvikling i hvordan synet på religionsskiftet har endret seg. I et historiografisk perspektiv kan en se hvordan Bang og Kolsruds oversiktsverk fokuserer mer på korte og politiske vendinger, hvor de har sett på kristningen ovenfra gjennom å se på kirken som organisasjon. Olsen representerer begynnelsen på mer sentrert og kildekritisk forskning hvor stedskontinuiteten under religionsskiftet var fokuset. Videre ser man med Birkeli og Skre hvordan 60-70-tallets endrede forhold til sosialhistorien påvirket deres undersøkelser til å se på folkelige forhold. Kulturelle omveltninger påvirket også Bagges, Nordeides og Crouwers verk ved å sette søkelys på makrohistorien og med et mer sentrert kildeutvalg. De belyser endringer i folket gjennom tradisjoner, ritualer og kultur. Nordeide ved sin undersøkelse av gravskikker, Skre ved undersøkelser av forhold mellom samfunnsgrupper og Bagge gjennom undersøkelser av perspektiv på hierarkiske forhold.

Det har i likhet med verkenes representasjon for en historiografisk utvikling, vært endringer innen forståelsen av det anvendte primærkildeutvalget. Dette utvises i hvordan forskerne hevder at deres verk kan være med på å belyse religionsskiftet, og med dette, hvordan man kan sette kirkebyggene i kontekst. Dette er derimot ikke noe Bang eller Kolsrud gjør. De begge benytter sagamateriale, samt refererer til andre historikere, men de uttrykker sjeldent noen form for kildekritikk. Dette endrer seg ved Olsen, hvor en av grunnene han hadde for å skrive verket er fordi han mener tidligere forskning ikke har hatt tilfredsstillende grunnlag for sine hypoteser for religionsskiftet. Gjennomgående er en kildekritisk granskning av både historiske og arkeologiske primærkilder, i tillegg til andre forskningsverk. I samme kategori finner man Skre, selv om han ikke like eksplisitt som Olsen undersøker materiale, er han svært tydelig i undersøkelsen av lovtekstenes sannhetsverdi. Både Birkeli, Nordeide og Crouwers benytter hovedsakelig arkeologisk materiale, og har i sine verk om gravskikker og steinkors en kildekritisk og bevisst tilnærming til sitt eget kildemateriales begrensninger. Dette uttrykker Nordeide ved at graver, innholdet i dem og deres plassering er blitt benyttet til å datere kristningen av Norge, men på grunn av allerede eksisterende forståelser av når det foregikk har kildemateriale blitt plassert i kategorier istedenfor å skape kategoriene. Birkeli og Crouwers er under samme forståelse som Nordeide angående feilkategoriseringen, men påpeker også at deres kildemateriale ikke kan benyttes til å datere kristendommens ankomst. Det kan heller benyttes til å synliggjøre en utvikling i forholdet mellom den norrøne religionen og kristendommen, dog at kilder som blir funnet ikke må tillegges en ensformig forståelse av hvordan de ble benyttet. Deres begrunnelser for hvordan man skal benytte materialet viser også hvor viktig det er å se på ulike fagdisipliner når det kommer til religionsskiftet, og viktigheten av et samarbeid mellom fagdisipliner. Forskning på ulike deler av religionsskiftet kan fremme perspektiver på hvordan kirkene kan bli sett på når man skal se på deres betydning for religionsskiftet.

3 Hvor ble kirkebyggene bygget?

Forskningen på religionsskiftet i Norge, er som vist i forrige kapittel et utbredt fagfelt med store variasjoner gjennom 1900-tallet. Uansett har både historikere og arkeologer vært spesielt opptatt av kontinuiteten mellom det norrøne og det kristne under religionsskiftet. Blant annet gjelder dette troskontinuiteten og kultkontinuiteten, som begge rommer forskningen av overgangen mellom religionene, eller overgangen mellom kulturuttrykkene som skiftet førte til, blant annet ritualer, religiøse forestillinger og stedsbruk. Bruken av både skriftlige og arkeologiske kilder har belyst store variasjoner, men også mangelen på den innen forståelse av kontinuiteten. En konstant faktor i forskningen fra 1900-tallet og til i dag har derimot vært spørsmålet om hvor kirkebyggene ble bygget. Kirkebyggenes plassering kan vite om noen av de store spørsmålene om religionsskiftet, som: Hvor kristendommen fikk fotfeste? Hvem som innførte kristendommen? Når ulike deler av Norge ble kristnet? Spørsmålet om står igjen, er således om kirkebyggenes plassering påvirket religionsskiftet, og om hvor kirkene ble bygget kan gi svar på hvordan overgangen mellom norrøn og kristen religion, skikk og tradisjon foregikk.

3.1 Stedskontinuitet

Historikere og arkeologer har vært og er opptatt av kultkontinuiteten mellom det norrøne og det kristne. Som en del av kultkontinuiteten har stedskontinuiteten vært gjenstand for flere undersøkelser. Begrepet stedskontinuitet har blitt benyttet som et eget ord, men har også fremstått som et synonym for kultkontinuitet. Det er imidlertid en ulikhet mellom begrepenes anvendelse, da stedkontinuiteten fungerte som en egen fremtredende teori, spesielt frem til 1960-tallet. Stedskontinuitetsteorien er i korte trekk teorien om at norrøne hellige steder ble benyttet, overtatt eller omgjort innenfor nye trossammenhenger ved kristendommen. Stedskontinuitetsteorien medførte til flere underhypoteser som kontinuiteten mellom tempelbygninger og tempelorganisasjon. Hypoteser om stedskontinuiteten oppstod allerede på 1800-tallet, og derfor er det nødvendig å nevne noen sentrale bidragsytere for å få en oversikt over hovedtrekkene i de ulike forståelsene, før fokuset går over på 1900-tallets utvalgte forskningsverk.

Historikeren Rudolf Keyser (1803-1864) utga i 1856 verket «*Den norske Kirkes Historie under Katholicismen*» som omhandler organiseringen av kirken i Norge. Keyser argumenterte for at Olav Haraldsson under den tidlige organiseringen av kirken baserte oppbygningen på den norrøne kultorganisasjonen. Det skulle ha forekommet ved at norrøne kultsteder ved hovene ble overtatt og erstattet av kirker.⁶⁶ Den samme formeningen hadde historikeren Johan Ernst Sars (1835-1917), i sitt verk «*Udsigt over den norske historie, bind 1*» i 1873. Sars hevdet at kristendommens fremgang baserte seg på et naturlig forfall i den norrøne kulturen, og at organiseringen derfor var fordelaktig.⁶⁷ I tillegg til Keyser og Sars, var både den tyske historikeren Konrad Maurer (1823-1902) og den norske historikeren Peter Andreas Munch (1810-1863) enig i hypotesen om stedskontinuiteten, og fremmet hypoteser om en tempelorganisasjonskontinuitet.⁶⁸ En annen hypotese postulerer på samme tid, i motsetning til tempelorganisasjonskontinuiteten, fremmet hypotesen at kirkebyggenes plassering i den tidlige kirkeorganisasjonen baserte seg på et angelsaksisk forbilde. Historikeren Absalon Taranger (1858-1930) uttrykket i verket «*Den angelsaksiske kirkes inflydelse paa den norske*» fra 1890 at kirkeorganisasjonen ikke var bygget på en eksisterende norrøn organisasjon.⁶⁹ Taranger argumenterer heller for at den norske kirkeorganisasjonen hadde likhetstrekk med det engelske parochialsystemet. Videre hevdet han at det var manglende bevis på at kirkebygg ble oppført på hovgrunn, eller på gårder som har hatt hov, og hevder heller at misjonskongene oppført kirkebyggene på egne jordeiendommer.⁷⁰ Taranger påpeker også at det er manglende bevis på tempelbygningsteorien som tilsa at kirkebyggene var basert på hovene, samt på at hov ble omgjort til kirker.⁷¹

Kunsthistorikeren Lorentz Dietrichson (1834-1917) uttrykket en lignende forståelse som Taranger, om at de norske kirkesystemet var påvirket fra England.⁷² Dette er derimot den eneste likheten, for Dietrichson støttet hypotesen om at de tidlige kirkebyggene var påvirket av hovene, i tillegg til at flere hov ble omgjort til kirker. I forbindelse med den første hypotesen hevdet han at vikingene gjennom vikingferdene til England fikk inspirasjon til hvordan hovbygningene skulle bygges. Når kristningen av Norge fant sted og kirkebyggene skulle

---

⁶⁶ Keyser, *Den norske Kirkes Historie under Katholicismen*, 90-92

⁶⁷ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 21-22, 44

⁶⁸ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 42

⁶⁹ Taranger, *Den angelsaksiske kirkes inflydelse paa den norske*, 251-260

⁷⁰ Taranger, *Den angelsaksiske kirkes inflydelse paa den norske*, 247, 252

⁷¹ Taranger, *Den angelsaksiske kirkes inflydelse paa den norske*, 252

⁷² Etter manglende tilgang på hans arbeid, refererer jeg videre til de forskningsverk som er funnet i Birkeli sitt verk «*Hva vet vi om kristningen av Norge?*» 1982, hvor Birkeli har hentet Dietrichson sine hypoteser fra. «*Om stavekirkenes konstruktion og oprindelse*», (1884) og «*Hov og stavekirker i deres forhold til de angelsaksiske kirker*» (1888).

bygges, har de nye kirkebyggene igjen blitt inspirert av de norrøne hovene.⁷³ Hypotesen om tempelbygningsskontinuiteten ble avvist av arkeologen Nicolay Nicolaysen (1817-1911) i verket «*Om hov og stavkirker*» fra 1887. Nicolaysen påpeker at Dietrichson i likhet med Keyser og Munch tar feil i hypotesen om at hovene ble omgjort til kirkebygg, i tillegg til at han ikke har funnet bevis for at de tidlige kirkebyggene ble konstruert etter hovenes arkitektur. Nicolaysen mener at hans funn heller kan bevise at kirkebyggene hadde en likhet med den verdslige skaalebygningen.⁷⁴ I likhet med Taranger fremmer han en underliggende hypotese om at kirkebyggenes organisering ble innført med kristendommen, og derfor kom fra England.

I den tidligere forskningen er det hovedsakelig to områder det er uenighet om. Det første område er kirkebyggenes organisering og om den er basert på den norrøne eller den angelsaksiske organiseringen. Det andre området er kirkebyggenes struktur, og om den er påvirket av de norrøne hovene eller av angelsaksisk bygningstradisjon. Det som er felles for de tidligere forskerne er at de konstaterer at det på norrøne kultplasser var oppsatt hov: hellige bygninger hvor rituelle handlinger fant sted. Et annet fellestrekk er diskusjonen om kirkebyggenes plassering hovedsakelig tar utgangspunkt i misjonskongene som kirkebyggere, og vektlegger spesielt Olav Tryggvasson og Olav Haraldssons utarbeidelse av et kirkenettverk eller organiseringen av kirken.

3.1.1 Anton Christian Bang

Debatten innad i den historiske og den arkeologiske fagdisiplinen fortsatte ut over 1900-tallet. Historikeren Anton Christian Bang (1840-1930), som også deltok på slutten av 1800-tallet, fikk utgitt verket «*Den norske kirkes historie*» i 1912. Bang tok i likhet med de tidligere nevnte forskerne del i debatten om kirkebyggenes plassering, og befatter seg derfor med både likhetstrekk og motsigelser til hva som tidligere var blitt fremlagt av hypoteser.

Ifølge Bang ble rituelle handlinger under den tidlige vikingtiden gjennomført utendørs. Hovedsakelig forekom det ved oppreiste steiner, men det kan også ha forekommet ved naturlige utspring i naturen, som elver, bakker eller høyder.⁷⁵ I den senere vikingtiden økte vikingferdene vestover, noe som medførte at vikingene fikk kjennskap til kristendommen, som påvirket den

---

⁷³ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 42. Taranger, *Den angelsaksiske kirkes inflydelse paa den norske*, 249

⁷⁴ Nicolaysen, *Om hov og stavkirker*, 1887, 12-13. Nicolaysen, *Om hov og stavkirker*, 1888, 276. Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 43

⁷⁵ Bang, *Den norske kirkes historie*, 22

norrøne kulten. Vikingene hentet som tidligere nevnt inspirasjon til sin trosforståelsene, og dette førte til endringer i mytene: djevelen-Loke, dommedag-ragnarokk og Gud-Odin.⁷⁶ Bang uttrykker at de på samme måte hentet inspirasjon fra den angelsaksiske bygningsstrukturen av kirkene, noe som påvirket en utvikling fra kultritualer utendørs til eksterne gudshus kalt Hov.⁷⁷ Bang stiller seg derfor bak samme hypotese som Keyser, Munch og Dietrichson om at hovene hadde en tilsvarende arkitektur som de angelsaksiske kirkene. I tillegg påpeker Bang at begrepet hov trolig kommer fra England.⁷⁸ I sine beskrivelse av hovene hevder Bang at en gjennom sagalitteraturen og utgravninger på Island kan være ganske sikker på deres utforming, hvorav deres likhetstrekk ikke kan stilles spørsmål ved. Ved denne hypotesen fremmer Bang en forståelse av at kirkebyggene hadde en betydning for religionsskiftet før de ble benyttet i Norge. Selv om Bang ikke selv beskriver denne perioden som en del av religionsskiftet, har den i senere tid blitt medregnet av flere historikere og arkeologer.⁷⁹ Det er likevel verdt å merke at Bang mener kirkebyggene påvirket kjennskapen til kristendommen og utmerket seg i den videre overgangen under religionsskiftet.

Ettersom det i hovedsak var storhøvdinger som dro på vikingferd er det også disse som Bang peker på som de første byggerne av hovene. De hadde en tilhørende økonomisk og religiøs interesse, som førte til at hovene ble bygget på privat initiativ på privat eiendom.⁸⁰ I senere tid er det mulig at flere bønder gikk sammen for å bygge et felles hov. Bang uttrykker at en tidligere oppfatning blant historikere var at en kunne dele hovene i de private og de offentlige. De offentlige var organisert etter fylkes, -herreder, fjerdingen eller ottinger og var hov som ble bevart på offentlig bekostning.⁸¹ Bang støtter derimot ikke denne hypotesen, fordi han selv ikke finner antydninger til dette. Hans forståelse er at hypotesen er oppkonstruert etter forholdene på Island heller enn forholdene i Norge, og at hypotesen derfor er fiksjon.⁸² Bangs forståelse av den manglende organiseringen av hovene påvirket videre hans hypotese om de første kirkebyggenes plassering. I likhet med de fleste historikere på sin tid var Bang opptatt av misjonskongenes kristning av Norge, og tillegger dem æren for å ha kristet Norge. For Bang er det imidlertid den siste av misjonskongene, Olav Haraldsson som tydeligst påvirket

---

⁷⁶ Bang, *Den norske kirkes historie*, 4

⁷⁷ Bang, *Den norske kirkes historie*, 12-14, 45

⁷⁸ Bang, *Den norske kirkes historie*, 12

⁷⁹ Se Nordeide, Bagge, Birkeli, Skre, Lidén og Crouwers

⁸⁰ Bang, *Den norske kirkes historie*, 14

⁸¹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 15

⁸² Bang, *Den norske kirkes historie*, 15

religionsskiftet, blant annet gjennom kirkebyggenes plassering og tidlige organisering av kirken.

Som en del av overgangen var derfor Olav Haraldssons formål om å kristne igjennom kirkebygging helt sentralt for utviklingen av religionsskiftet. Bang hevder at det var Olav Haraldsson og hans biskop Grimkel som var ansvarlige for lovgivningen som førte til en organisering av fylkeskirkene.⁸³ På den ene siden medførte det at hvert fylke måtte tilegnes en egen kirke, noe som skapte en fordel for kirken. På den andre siden ga lovgivningen makt til kongen gjennom å sikre hans posisjon som øverste leder for den nye religionen. Fylkeskirkenes plassering ble derfor en viktig del av prosessen, og her påpeker Bang i likhet med Taranger at det i hovedsak dreier seg om kongens egne jordeiendommer. Derimot legger Bang i motsetning til Taranger, vekt på at det i tillegg var konfiskert hovgrunn som ble benyttet til kirkebyggene.⁸⁴ Som tidligere nevnt hevdet Bang at det ikke fantes et organisert system for hovene, og støtter derfor ikke tempelorganisasjonsteorien. Bang har dermed ikke den samme forståelsen som Keyser, Sars, Maurer og Munch om at kirkebyggene ble organisert etter hovenes organisering, men han er enig med Keyser i henhold til inndelingen av kirkene.⁸⁵ Han viser derimot en forståelse av at det fantes en stedskontinuitet da kirkebygg ble plassert på konfiskert hovgrunn, ikke fordi det forekom en norrøn organisering, men fordi det var strategisk.⁸⁶ Som tidligere nevnt har Bang også en forståelse av at hovene fikk sine arkitektoniske trekk fra den angelsaksiske kirkebyggstradisjonen gjennom vikingferdene. Han mener og at hovene i noen tilfeller ble omgjort til kirker, spesielt i de områder hvor hovene ikke ble brent ned grunnet motstand mot kristendommen.⁸⁷ En av måtene en kan vite dette på er ifølge Bang at det ble funnet «*hedenske avgudsbilder*» på bygningene.⁸⁸

Et annet perspektiv Bang fremlegger er hvordan det etter Olav Tryggvassons og Olav Haraldssons kristningsferder var behov for flere kirker. Grunnet hovenes likhet til de angelsaksiske kirkene var dette en relativt lett oppgave for de norske byggmestrene, som allerede kjente til byggeteknikken og utformingen som kirkene krevde.⁸⁹ Store avstander mellom fylkeskirkene gav og et behov for flere kirker, noe Bang hevder var grunnlaget for opprettelsen av herredskirker og høgendes-kirker. Disse kirkene var hovedsakelig oppført på

---

⁸³ Bang, *Den norske kirkes historie*, 65

⁸⁴ Bang, *Den norske kirkes historie*, 65

⁸⁵ Se avsnittet under

⁸⁶ Bang, *Den norske kirkes historie*, 41

⁸⁷ Bang, *Den norske kirkes historie*, 46

⁸⁸ Bang, *Den norske kirkes historie*, 11

⁸⁹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 47

hovgrunn og hadde ingen tilknytning til fylkeskirkene.⁹⁰ Bang påpeker at herredskirkene utviklet seg til å tilsvare de selvstendige parochial kirkene, noe som ligger nærmere Tarangers teori om angelsaksisk påvirkning av den norske organiseringen. Det er imidlertid interessant at det først var Bang, i verket «*Udsigt over Den Norske Kirkes Historie under Katholicismen*» fra 1887, som fremla hypotesen om angelsaksisk påvirkning, noe som la grunnlaget for Tarangers teorier. Det er da forståelig at Bang i verket fra 1912, har flere likhetstrekk med ham. Tilhørende er det verdt å merke seg at Bang, som i tillegg til å være historiker, også hadde posisjon som biskop, statsråd og teolog. Han viser en viss merkbar forakt for det norrøne, samtidig som han føler forfallsteorien, og tillegger kristendommen posisjonen som Norges redning. Blant annet kommer dette til uttrykk i forbindelse med kirkebyggene, hvor han benytter ord som «*avgudsbilder*» og «*offerprest*», eller utsagn som «*har ikke utviklet seg noe særs presteskap*» og «*Gudsbespottelsen og forakten er så voldsom*».⁹¹

I forhold til Bangs forståelse av kirkebyggenes plassering er det herunder flere hypoteser, som både ligner og går imot den tidligere debatten. Likevel kan en se hvordan Bang i stor grad forholder seg til de tidligere hypotesene, spesielt gjennom referanser til både Maurer og Keyser. Bang gir kirkebyggene rollen som det fysiske elementet som overtar for de norrøne kultstedene. På den måten skapes det nye hellige arenaer, nye samlingspunkt, og en stedskontinuitet gjennom rituelle handlinger på de samme stedene, men med nytt innhold og metode. Kirkebyggene opptrer som et middel under religionsskiftet som det overtagende, men også gjennom å tilføre noe nytt som fristiller kristendommen som noe eget. I tillegg hevder Bang at kirkebyggene ble benyttet strategisk og funksjonelt av kongemakten, til fordel for både kirken og kongen. Som en del av religionsskiftet endrer kirkebyggene seg fra å ha vært en inspirasjonskilde, til å være et eksplisitt virkemiddel. Som en del av denne endringen blir kirkebyggene benyttet for å skape vedvarende strukturer som både påvirket samfunnet og det religiøse samspillet.

---

⁹⁰ Bang, *Den norske kirkes historie*, 66

⁹¹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 16, 28-29

3.1.2 Oluf Kolsrud

Debattene om stedskontinuiteten, tempelorganisasjonskontinuiteten og tempelkontinuiteten fortsatte i stor grad etter Bang. Stedskontinuiteten utvidet seg videre til flere fagfelt utenfor den historiske og den arkeologiske disiplinen. Blant annet fikk forskningen til filologen Magnus Olsen (1878-1963), som sentrerte seg rundt stedsnavn og runologi, banebrytende internasjonal annerkjennelse.⁹² Dette medførte at flere av forskerne i den utvalgte faglitteraturen har benyttet hans verk. Blant dem var teolog og kirkehistoriker Oluf Kolsrud (1885-1945), som fikk publisert verket «*Noregs Kyrkjesoga i millomalderen*» i 1958. Verket som kom ut etter hans død var en samling av hans forelesninger mellom 1930-1943.⁹³ Kolsrud var svært opptatt av de litterære kildene, og bygget derfor sine funn på dem. De nye kildekritiske tendensene som kom i starten av 1900-tallet medførte at sagamaterialet kunne tolkes i nye perspektiv. Der en før fokuserte på detaljene fra sagalitteraturen, så en heller på tendenser i et større perspektiv opp mot andre kilder.⁹⁴ Kolsrud følger imidlertid ikke den nye vendingen, og var opptatt av detaljer, men han plasserte også detaljene inn i et mer kildekritisk perspektiv. Eksempler på dette er hans beskrivelser av sagamaterialet, referering, og hvordan hans parafrasering fra primærkilder inkluderer den opprinnelige frasen. På en side må Kolsrud berømmes for sin detaljorienterte forskning, men på den andre siden tar han nok ikke hensyn til sagamaterialets troverdighet. Kolsrud var i likhet med Bang interessert i den norske kirkes historie, og hans framstillinger var basert på forelesninger og er derfor et oversiktsverk.

Kolsrud gir, som historikere før ham, en detaljert oversikt over hvordan det norrøne samfunnet var oppbygget før og under religionsskiftet. Han er derimot uenig med Bang, Keyser, Munch og Maurers hypoteser om at den norrøne religionen var «*eit fullt utforma religionssystem*» som grunnet sine innbyrdes ulikheter hadde et naturlig forfall.⁹⁵ Han ytrer heller at den norrøne religionen var kompleks og variert, lokalt, sosial og kulturell, og levende med gamle og nye variasjoner.⁹⁶ For det første utviser Kolsrud at han var klar over de regionale og lokale forskjellene som hadde oppstått i Norge, for det andre at det norrøne samfunnet var mangfoldig, og for det tredje at en må anse det norrøne i en utviklingsfase, selv etter at kristendommen ble lovgitt i Norge. Kolsrud begynner derfor tidligere enn Bang i sine beskrivelser av det norske samfunnet, men det er ikke før i den tidlige vikingtiden at han

---

⁹² https://nbl.snl.no/Magnus_Olsen

⁹³ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, Fyreord

⁹⁴ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 42

⁹⁵ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 61

⁹⁶ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 62

beskriver de første forholdene som kan ha påvirket kirkebyggenes plassering. I samme forstand som Bang hevdet Kolsrud at den tidligste rituelle praktiseringen foregikk i naturen, under åpen himmel.⁹⁷ Hovedsakelig forekom det ved hvite oppreiste steiner av kvarts eller marmor som Kolsrud beskriver som midtpunktet for kultsamfunnet.⁹⁸ Steinen, steinringen eller steinalteret kan betegnes som Horg, hvor han poengterer at det er funnet to typer: under åpen himmel eller i hus.⁹⁹ Som oftest har de forekommet ute, men horgenes plassering innendørs kan også vitne om en overgang til Hov. Kolsrud peker på at det i tre tilfeller er funnet hvite steiner på gamle kirketufter, og som kan vitne om at kirkebygg er plassert på eldre norrøne kultsteder.¹⁰⁰ Dette punktet blir diskutert senere i kapitlet.

Utover vikingtiden endret den norrøne religionen seg, noe Kolsrud mener kom fra de utvidede vikingtoktene. Den viktigste endringen kom med kjennskapen til kristendommen, hvor det i forrige kapittel ble utdypet hvordan det påvirket den norrøne mytologien. En annen endring som Kolsrud vektlegger er at hovenes ble skapt under påvirkning sørfra og vestfra.¹⁰¹ Hovedsakelig kom kjennskapen gjennom vikingenes plyndringer av klostre og kirker, ikke på bakgrunn av at det var en religiøs konflikt, men fordi de religiøse husene inneholdt store verdier.¹⁰² Kolsrud har i likhet til Bang en forståelse av at det var høvdinger, jarler og kongen som bygget hovenes i Norge, og oppførte dem på privat initiativ på privat eiendom, da det var de som dro på vikingtokter.¹⁰³ Likeså samsvarer Kolsruds hypoteser med Bang, Taranger og Dietrichson om at hovenes struktur var påvirket av vikingferdene, noe som begrunnes i flere historier fra sagaene der hovenes arkitektur blir beskrevet.¹⁰⁴ Kolsruds hevder også som Bang, at kirkebyggene hadde en lang påvirkning som førte til religionsskiftet, dog at han ikke betegner denne perioden som en del av religionsskiftet. Kolsrud stiller seg mer kritisk enn Bang til hvorfor kristendommen fikk en større posisjon i Norge. Et av aspektene han fremlegger er hvordan den endrede politiske situasjonen i England på 900-tallet førte til at vikingtoktene ble vanskeligere å gjennomføre.¹⁰⁵ Det var ikke forfallsteorien som Bang står for, som var viktig for Kolsrud. Istedenfor hevder han at den endrede europeiske situasjonen kulminerte i en

---

⁹⁷ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 18-19, 63

⁹⁸ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 19,

⁹⁹ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 21, 44. Her baserer Kolsrud påstanden på Gulatings kirkerettene, Magnus Olsens stedsnavnforskning og fysiske funn på Island.

¹⁰⁰ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 19. Kolsruds tre eksempler er: Sandeid i Vikedal i Ryfylke, Volda på Sunnmøre og Varøy i Nærøy i Namdal.

¹⁰¹ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 46

¹⁰² Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 113

¹⁰³ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 46

¹⁰⁴ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 47

¹⁰⁵ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 119

overgang fra at kristendommen ble kjent for vikingene igjennom vikingferd, til at kristne misjonærer begynte å opptre i Norge.

En videreføring av Kolsruds hypotese ble derfor at misjonskongene Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson trådte inn i et «*vakuuum*» mellom endringer i Europa og endringer i Norge, som ga dem tilgangen til å begynne på kristningsarbeidet, og som Kolsrud betegner som religionsskiftet.¹⁰⁶ Det hadde riktignok vært flere angelsaksiske misjonærer i Norge før Olavene, men Kolsrud sier ikke noe om at de påvirket kirkebyggene. Olav Tryggvasson stod derimot for byggingen av flere kirker, blant annet på Moster, Selja og Nidaros.¹⁰⁷ Her påpeker Kolsrud at Olav Tryggvasson bygget kirkene på sine egne hovedgårder, og kommer ikke med noen ytterligere beskrivelser av kirkebyggenes plassering.¹⁰⁸ Det finner man derimot i beskrivelser av Olav Haraldssons kristningsferder, der han i tillegg til å lovfeste kristendommen begynte organiseringsarbeidet av kirken gjennom fylkeskirkene.¹⁰⁹ Fylkeskirkene var ifølge Kolsrud både misjonskirker, sognekirker og hovedkirker hvorav han tilga kirkebyggene et jordegods.¹¹⁰ Kolsrud er uenig med Bang, Keyser og Munch om at noen hov ble omgjort til kirkebygg, da det ikke finnes bevis for dette i sagamaterialet.¹¹¹ Dette begrunner Kolsrud med at overgangen fra det norrøne til det kristne var brått, og at det var mer lønnsomt å brenne ned hovene.¹¹²

Vedrørende spørsmålet om tempelorganisasjonsteorien bygger Kolsrud i stor grad sitt arbeid på stedsnavnforskningen. Han beskriver at navnet *hov* er benyttet 185 ganger i forbindelse med et sted, og at det er 125 kirker som er funnet ved norrøne kultplasser.¹¹³ En kan derfor anta at en hovbygning har vært plassert der.¹¹⁴ På Østlandet finner man dem ofte med en 2-3 kilometer avstand, likeså med de senere kirkebyggene.¹¹⁵ Derfor antar Kolsrud at det kan ha forekommet en offentlig organisasjon av hovene. Det må imidlertid legges merke til at Kolsrud også baserer denne forståelsen etter forholdene på Island, men at forholdene «*uten tvil*» er basert på et forbilde fra Norge.¹¹⁶ Riktignok hevder også Kolsrud at en ikke kan anta at alle

---

¹⁰⁶ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 110

¹⁰⁷ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 130-133

¹⁰⁸ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 146

¹⁰⁹ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 146

¹¹⁰ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 147

¹¹¹ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 147

¹¹² Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 148

¹¹³ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 148

¹¹⁴ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 45-46

¹¹⁵ Kolsrud har ingen nærmere beskrivelser av hva han betegner som Østlandet

¹¹⁶ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 46. Kolsrud benytter ordet «*skipnad*». Her har jeg valg å benytte et annet ord, da ordet ifølge: <https://ordbok.uib.no/> kan benyttes synonymt med: *organisasjon, ordning og system*.

stedsnavn med hov viser til offentlige hov, da noen trolig var bygget private, likt som at det senere ble bygget private kirkebygg.¹¹⁷ Videre påpeker Kolsrud at det ikke er funnet tufter¹¹⁸ etter Hov i Norge, noe han ikke begrunner videre. Han hevder uansett tydelig at det må ha eksistert en norrøn tempelorganisasjon, selv om ikke stedsnavn eller fysiske funn kan vise til dem.¹¹⁹ Blant annet var det konstruert hovedhov som gjennom en kirkelig organisering kan gjenspeiler seg i organiseringen.¹²⁰ «*Me torer difor trygt segja at fordelingi av hovudkyrkjorne byggjer paa den fyrekristlege skipnaden av dei offentlege centralheilagdomarne*».¹²¹ Kolsrud er derfor enig med Munch, Sars, Maurer og Keyser i at kirkebyggenes plassering, i likhet med organiseringen av kirken, er basert på de offentlige hovenes organisering, og støtter tempelorganisasjonsteorien, dog at han mer eksplisitt uttrykker at det var hovedkirkene. På denne måten forblir det rom for at plasseringen av andre kirkebygg kan baseres på ulike forhold, som er et av spørsmålene som undersøkes videre i neste kapittel.

Kolsrud har i likhet med flere historikere og arkeologer fra 1800-tallet en forståelse av at kirkebyggenes plassering var avgjørende for fremgangen og utviklingen til kristendommen under religionsskiftet. Det er derfor ganske interessant hvordan Kolsrud beskriver de første vikingene som brøt ned og plyndret kirkebyggene, og til at de så går over til å bryte ned horgene og hovene for å bygge kirker.¹²² Kolsrud hevder derfor at kirkebyggene endres gjennom religionsskiftet, og at vi derfor ikke kan betegne dem ved en betydning, men flere. Videre tillegges kirkebyggene betydningen ved å erstatte hovene, hvorav de får en konkret verdi i å fornye det religiøse og samfunnsmessige samspillet. Kolsrud viser også en forståelse av at kirkebyggenes plassering var nødvendig for å overta hellige steder, og for å gjennomføre rituelle handlinger og skikker. Kristendommens overtakelse handlet hovedsakelig om samfunnsliv, heller enn individuelle følelser.¹²³ Derfor var kirkebyggenes som erstatning av hovene et avgjørende punkt i religionsskiftet. I tillegg vektlegger Kolsrud at et avgjørende punkt var dåpsritualet.¹²⁴ Etersom kirkebyggene ifølge Kolsrud var viktige rom for å gjennomføre livsritualer, setter det også lys på kirkebyggenes betydning.

---

¹¹⁷ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 46. Videre referanse til Magnus Olsen, 1915, *Hedenske Kulturminner i norske stedsnavne: 1*, 169

¹¹⁸ <https://ordbok.uib.no/tufter>: plass med (spor etter) gammel bebyggelse

¹¹⁹ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 148

¹²⁰ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 48

¹²¹ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 49

¹²² Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 110

¹²³ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 140

¹²⁴ Kolsrud, *Noregs Kyrkjesoga: i millomalderen*, 140

3.1.3 Olaf Olsen

Spørsmålet om hvor kirkene ble bygget og hvilken betydning deres plassering hadde for religionsskiftet har i likhet med den historiefaglige disiplinen også opptatt den arkeologiske disiplinen. Arkeologien hadde i likhet med historiefaget en etableringsfase som fagdisiplin på 1800-tallet hvor formålet var å undersøke de materielle kildene uavhengig av historiefaget. Hovedretningen var den evolusjonistiske arkeologien som kategorisert arkeologisk materiale rent periodisk med grunnlag fra Darwins evolusjonsteori.¹²⁵ På starten av 1900-tallet endret imidlertid arkeologifaget seg, og den kulturhistoriske arkeologiens forståelse av regionale ulikheter i det arkeologiske materialet ble overtagende. Da begynte arkeologien i større omfang forsøket på å belyse utviklingen til kristendommen, stedskontinuiteten og geografiske ulikheter. Blant annet medførte det til utgravninger rundt kirkebygg fra middelalderen i et forsøk på å se om det fantes en stedskontinuitet mellom det norrøne og kristne, slik det var beskrevet i de skriftlige kildene.

Stedskontinuitetsteorien var som tidligere nevnt relativt konsensuspreget innen flere forskningsdisipliner. Selve teorien inneholdt store variasjoner, samt undergående hypoteser om tempelkontinuiteten og tempelorganisasjonskontinuiteten, og forble etter Kolsrud stående i forskningsmiljøene. Det var ikke før den danske arkeologen Olaf Olsens (1928-2015) verk «*Hørg, hov og kirke*» som ble utgitt i 1966 at teorien for alvor ble satt på prøve. Olsens verk begynner med en gjennomgang av nordisk forskning som har belyst stedskontinuitetsteorien. Han påpeker at om leseren finner gjennomgangen kaotisk, har en ikke feil – ettersom forskningen på stedskontinuiteten er mangelfull, variert og tilbøyelig til flere fagdisipliner. I den sammenheng kritiserer Olsen tidligere arkeologiske undersøkelser, hvor han hevder at arbeid under kirkegulv ikke kan gi fyldig innblikk i hva som eventuelt har vært før kirkene.¹²⁶ En utarbeidelse og utvidelse av kildene var derfor nødvendig, noe Olsen vurderer som et av formålene med verket. Hans spørsmål ved stedskontinuiteten og dens to underhypoteser, blir derfor belyst ved bruk av både arkeologiske og skriftlige kilder. Dette hevder Olsen er nødvendig da det forskningslitteraturen har enes om at de eldste kirkene ble bygget oppå hedenske kultsteder og at det fantes norrøne tempelbygninger.¹²⁷ Olsens verk er derfor et forsøk på å belyse forskningen utvikling, med bakgrunn i hans egne funn og hypoteser.

---

¹²⁵ Olsen, B, *Fra Ting Til Tekst: Teoretiske Perspektiv*, 29

¹²⁶ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 7

¹²⁷ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 7

Det samsvares med hans formål at Olsen i likhet med andre forskere går inn på hvilken kultkontinuitet kirkebyggene og kristendommen overtok. For Olsen er dette hovene, hvorav han i motsetning til Bang og Kolsrud stiller seg kritisk til benyttelsen og forståelsen av det skriftlige materialet. Han stiller spørsmål ved om ordet *hov* i det hele tatt har en tilknytning til det norrøne religiøse livet og ritualene og påpeker at ordet *hov*, trolig ikke har innehatt den betydningen som tidligere forskere har ment. Med utgangspunkt i det islandske skaldediktet *Austrfararvísur* poengterer Olsen at *hov* ikke betyr hedensk tempel, men at det referer til en gård som benyttes til organisert norrøn gudsdyrkelse.¹²⁸ Olsen skiller seg derfor fra tidligere forskning på to måter. For det første at han ikke støtter den tidligere teorien om egne bygninger som fungerte som *hov*, og for det andre at han hevder at kultplasser fant sted på gårder, og at de ikke eksisterte som egne steder.¹²⁹ I forhold til det arkeologiske materialet uttrykker Olsen et en være klar over at det er få arkeologiske undersøkelser som kan vise til tidligere *hov*bygninger, enten fordi de ikke fantes, eller så kan det begrunnes med at det var normalt at kristne, for eksempel Olavene, brant ned hovene. Derfor er sagamaterialet og stedsnavn de mest tilviste kildene om eksistensen av *hov*.¹³⁰

En må imidlertid være kritisk til stedsnavnforskningen ifølge Olsen, da den tidligere er benyttet ukritisk. Om stedsnavn og skriftlige kilder skal anvendes i debatten om stedskontinuiteten mener han at det er avhengig av korrekt benyttelse.¹³¹ Her refererer Olsen til den svenske historikeren Helge Ljungberg (1904-1983), som den første til å kritisere stedsnavnforskningens manglende belysning av stedskontinuiteten.¹³² Olsen påpeker at han forstår hvorfor det i en norsk sammenheng har vært en bestemt forestilling om forekomsten av *hov*bygninger, spesielt ved undersøkelser av det skriftlige materialet og stedsnavnforskningen. Den norske filologen Magnus Olsen (1878-1963) har eksempelvis hevdet i verket «*Hedenske kultminder i norske stedsnavne*» at stedsnavn med *hov* kan vise til forekomsten av *hov*bygninger. Olsen argumenterte derimot at den norske forståelsen av ordet *hov* som en hellig bygning ikke passer inn med stedsnavnforskningens funn av ordet *hov* i gårdsnavn. Han kritiserte Magnus Olsens funn, da det er lite trolig at en gård har fått navnet etter en hellig bygning, og hevder at det heller er sannsynlig at gården hadde navnet *hov* for å uttrykke at det var et kultsted.¹³³ Ettersom Olsen belyser at verken det skriftlige materialet eller arkeologiske

---

¹²⁸ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 91

¹²⁹ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 91, 101

¹³⁰ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 9

¹³¹ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 238

¹³² Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 238

¹³³ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 94

funn kan vise til forekomsten av egne kultbygninger kalt hov, kan en se at han i mindre grad enn tidligere forskere er opptatt av hovenes arkitektoniske struktur. Olsen fremmer istedenfor en historiografisk oversikt over sentrale historikere og arkeologer som har uttalt seg om emnet fra slutten av 1800 til midten av 1900-tallet.¹³⁴ Men påpeker at det i noen tilfeller med de norske stavkirkene er mulig å finne likheter.

I forhold til tempelkontinuiteten hevder Olsen at det i Norge til en viss grad kan vises en overgang mellom norrøne kultplasser og kirkebygg, men lite til overgangen mellom hovbygninger og kirker. Her refererer han igjen til stedsnavnforskeren Magnus Olsens funn, hvorav han viste at 12 av de 22 stedene med hov og gudenavn i stedsnavnet, som man antar har vært norrøne kultsteder, senere ble benyttet til å bygge kirkebygg.¹³⁵ Olaf Olsen trekker Magnus Olsens funn videre, og påpeker at det er påfallende at det i Norge er så mange storgårder med navnet hov, som arkeologiske undersøkelser kan vise er blitt benyttet til kultsteder først, og hvor det senere kom et kirkebygg.¹³⁶ Olsen poengterer derimot at gårder med usammensatte hovnavn ikke like umiddelbart kan tolkes som kultsteder, dog at 40 av de 85 gårdene som har slike navn, senere har fått et kirkebygg.¹³⁷ Tilknyttet nevner Olaf Olsen at kirkebyggene overtok de norrøne religiøse samlingsstedene, og at kirkebyggene får en betydelig rolle som det overtagende samlingsstedet. Videre påpeker Olsen at en må forstå kirkebyggenes plassering på gårder som tidligere var benyttet som kultsteder mer strategisk gjennom religionsskiftet. Kristendommens ønsket var å overta religiøse forestillinger og ritualer, og i så måte ble kirkebyggene løsningen.¹³⁸

I denne sammenhengen forklarer Olsen at norrøne tempelbygninger trolig ikke har eksistert. Om de har gjort det har det vært på de mindre og lokale kultstedene, fordi forekomst ved sentralhelligdommene ikke har eksistert, på grunn av antallet fremmøtte mennesker. Olsen hevder heller at de kan ha foregått i gildehallen, og at det ikke ble bygget en egen bygning til dette formålet.¹³⁹ Dette ser Olsen sammen med at det var i hovedsak stormenn som bygget både hovene og kirkebyggene, noe som medførte at deres gårder ble sentrale i den lokale kulten. Slik ble endringen til kirkebygg en måte å beholde makten i det lokale samfunnet.¹⁴⁰ Kirkebyggenes plassering vitner derfor mer om en kultkontinuitet, dernest en stedskontinuitet, men ikke en

---

¹³⁴ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 109-113.

¹³⁵ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 93. Olsen, Friesen og Brøndum-Nielsen, *Nordisk Kultur*, 63

¹³⁶ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 93

¹³⁷ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 94

¹³⁸ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 28, 101-102

¹³⁹ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 66

¹⁴⁰ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 102

tempelkontinuitet. Olsen er enig med Ljungberg i at funnene av kirkebygg på steder med hovnavn heller kan vitne til en maktkontinuitet. I tillegg uttrykker han at en i større grad kan snakke om maktkontinuitet og kultkontinuitet, enn en stedskontinuitet.¹⁴¹ Olsen påpeker at det kun i de 22 tilfellene i Norge hvor man har stedsnavn med ordet hov og et gudenavn i seg, kan trekke en sikker slutning om stedskontinuiteten.¹⁴²

Olsen er mer kritisk til tempelorganisasjonskontinuiteten som er blitt presentert av norske forskere. Han mener at funnene til Magnus Olsen angående hovsogdenes påvirkning av sognekirkenes plassering (som vi har sett Kolsrud støtter), må ses på med forsiktighet.¹⁴³ Heller enn en sogneorganisasjon mener Olsen at en skal diskutere en mulig organisering av hovplasser, hvor man må ta utgangspunkt i enkelte hov, herunder forstått som kultplassers kobling til lokale autoriteter og topografiske årsaker.¹⁴⁴ Olsen er svært tydelig, og uttrykker at det er usannsynlig hovene var organiserte, noe han også begrunner med at det er manglende bevis i de skriftlige kildene.¹⁴⁵ Han begrunner det også med at det ikke var en utbredt organisasjon av den verdslige makten, og en kan derfor ikke anta at den sakrale makten hadde en utbredt organisasjon.¹⁴⁶ Olsen beskriver videre at den tidligere forskningen på tempelorganisasjonen var kaotisk, og påpeker at forskningen opererer i et grenseområde mellom flere fagdisipliner. Tidligere forskere har enten hatt manglende tilstrekkelig kunnskap om andre disipliners funn, eller så har de hatt manglende metodiske synspunkt og forutsetninger.¹⁴⁷ Derfor har Olsen i sin egen fremstilling benyttet flere ulike skriftlige kilder, i tillegg til å utvide det arkeologiske forskningsområdet.¹⁴⁸

Olsens forskning har spesielt på to områder endret teorien om stedskontinuitet. For det første benytter han en rekke ulike skriftlige og arkeologiske kilder for å sammenfatte en helhetlig hypotese om forekomsten av en kontinuitet mellom norrøne kultsteder og kirkebygg. Olsen har i ulikhet til de norske forskerne ikke vektlagt misjonskongenes rolle for hvorfor dette har forekommet. Noe som er naturlig da hans undersøkelser tar for seg hele Norden. For det andre er han uttrykkelig mer kritisk til den tidligere benyttelsen av stedsnavn og skriftlige kilder i hypotesene om at det har eksistert egne kultbygninger, da ved navnet hov. Han påpeker også på at det er manglende arkeologisk materiale som kan støtte opp under forestillingen om

---

¹⁴¹ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 138

¹⁴² Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 93

¹⁴³ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 94

¹⁴⁴ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 94-95

¹⁴⁵ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 8, 103

¹⁴⁶ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 103

¹⁴⁷ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 17

¹⁴⁸ Olsen, *Hørg, hov og kirke*, 24

hovbygninger, men desto flere som kan belyse at hov heller var en betegnelse på kultsteder på gårder. Herav forkaster han hypotesen om hovene, og tempelkontinuiteten. Hos Olsen får kirkebyggene derfor ikke rollen som det overtagende momentet, slik en kan se hos Bang og Kolsrud, i form av en bygningsendring, men istedenfor det overtagende i rollen som: en plass hvor rituelle handlinger ble gjennomført. Videre hevder Olsen at kirkebyggene opererte i mellomstadiet, ved at de ble bygget på kultplasser. De vitner om en maktovergang for mennesker, en overgang i religiøse forestillinger og en overgang i rituell praksis – hvorav de berørte hele det norske samfunnslivet ved skikk og tradisjoner. Det må dog nevnes, at Olsen i senere tid har uttalt seg om noen svekkelser i sitt verk. Blant annet at det etter hans utgivelse er fremlagt hypoteser om at de tidlige byene kan ha flyttet på seg geografisk. Det kan ha medført at det kan ha fantes kultstedskontinuitet, ettersom arkeologiske utgravninger av de nåværende byene eller stedene ikke har mulighet til å finne arkeologisk materiale etter norrøne kultsteder.¹⁴⁹ Likeså påpeker Olsen at den norske arkeologen Hans-Emil Lidén senere har funnet bevis for en stedskontinuitet på Mære i Trøndelag, men Olsen stiller seg fremdeles kritisk til om det kan betegnes for en direkte kontinuitet.¹⁵⁰ Samtidig har flere forskere, blant annet Birkeli påpekt at man kan stille spørsmål ved om Olsen har gått for langt i sin kritikk.¹⁵¹

3.2 Gravskikker og steinmonumenter

Siden forskningen om religionsskiftet begynte på 1800-tallet var det i hovedsak de skriftlige kildene som ble benyttet. Sagaene, kristenrettene, diplomater og brev er blant de mest undersøkte kildene. De skriftlige kildene, spesielt kongesagaene, beskrev detaljert Olavens kristning av Norge, og hvor kirkene ble plassert. Det medførte som tidligere diskutert at forskningen formulerte to hypoteser om kirkebyggenes plassering gjennom kongens kirkebygging: enten av krongods eller på norrøne kultplasser. Stedskontinuitetsteorien var ledende om kirkenes plassering. Det skriftlige materialet var også primærmaterialet for forståelsen av religionsskiftet som en helhet, men på 1900-tallet økte forskningen på det arkeologiske materialet i kontekst til religionsskiftet. Arkeologiens belysning av religionsskiftet ble gjennomført via undersøkelser av norrøne og kristne gravplasser med tilhørende arkeologisk materiale funnet i, på og ved gravsteder.

---

¹⁴⁹ Olsen, *Hørg, hov og kirke – 30 år etter*, 125

¹⁵⁰ Olsen, *Hørg, hov og kirke – 30 år etter*, 125

¹⁵¹ Birkeli, *Norge møter kristendommen: Fra vikingtiden til ca. 1050*, 17

Forskningen på gravskikker har av den benyttede forskningslitteraturen blitt tildelt rollen som det avgjørende momentet i å bekrefte eller avkrefte de skriftlige kildenes sannhetsverdi.¹⁵² Det arkeologiske materialet som er funnet i forbindelse med gravplasser har derfor vært med på å belyse kultkontinuiteten, og at den ikke nødvendigvis må omhandle kirkebyggenes plassering på norrøne kultplasser, det er derfor mulig å finne kultkontinuitet mellom andre norrøne arenaer og de kristne kirkebyggene. Hypotesene som oppstod med grunnlag i det arkeologiske materialet på 1900-tallet påvirket den arkeologiske og den historiske forskningsdisiplinen. Det førte blant annet til at historikere i større grad benyttet dem, hvor vi blant annet har sett det med Kolsrud. Det arkeologiske materiale bidro derfor til en utvidet forståelse om religionsskiftet, og dette fremmet et tverrfaglig samarbeid. På samme måte skapte det arkeologiske materiale flere forskningsområder som belyste hvordan gravskikker kan vise til endringer og nye forståelse av religionsskiftet.

3.2.1 Fridtjov Birkeli

Forskningen på gravskikker, med tilhørende monumenter og arkeologisk materiale hadde en oppgang utover 1900-tallet, hvorav den benyttede forskningslitteraturen har fremlagt Håkon Shetelig, Eivind Engelstad, Eva Fett, Carl Wisløff, Wilhelm F. K. Christie, Nicolay Nicolaysen, Andreas Bugge og Bernt C. Lange som noen av de viktigste bidragsyterne. Men ettertiden har i stor grad vært enig i at det ikke er før med Fridtjov Birkelis (1906-1983) verk «*Norske steinkors i tidlig middelalder. Et bidrag til belysningen av overgangen fra norrøn religion til kristendom*» utgitt i 1973, at arkeologisk materiale tilknyttet gravskikkene endring ble brukt systematisk i forskning på religionsskiftet.¹⁵³ Birkeli var teolog, biskop og kirkehistoriker, og hadde i tillegg til forskningen på steinkors en rekke bidrag til belysningen av religionsskiftet.¹⁵⁴ Forskning på steinkors var et relativt nytt område, spesielt med hvordan de kunne bidra til nye perspektiver på hvordan religionsskiftet forekom og utviklet seg.

Birkeli hevder tidlig i verket at det i Norge har vært en tradisjon for oppreiste steiner, og det er derfor er nødvendig å ha kunnskap om den historiske benyttelsen av steiner før man beveger seg videre i hans forskning. For det første forklarer Birkeli at det er to typer steiner som ble benyttet kultisk før vikingtiden. Det var bautasteiner og hvite steiner, som i tidligere

---

¹⁵² Nordeide, Crouwers, Skre, Bagge, Olsen

¹⁵³ Nordeide, Crouwers, Lidén

¹⁵⁴ For eksempel: *Norge møter kristendommen: Fra vikingtiden til ca. 1050* fra 1979 og *Hva vet vi om kristningen av Norge? Utforskningen av norsk kristendoms- og kirkehistorie fra 900- til 1200-tallet* fra 1983

forskning ofte ble knyttet til fruktbarhetskultur. Birkeli mener derimot at steinene ble benyttet under gravskikker og knyttet derfor til minneformål og forfedrekultusens ofring.¹⁵⁵ På 400-tallet endrer den kultiske benyttelsen av steiner seg, noe han hevder er på grunn av kristendommens fremgang i Europa. Folkevandringen førte til kjennskap til inskripsjonens formål på steiner.¹⁵⁶ De oppreiste steinene i Norge med runeinnskrift er derfor kjent i Norge fra rundt 400-tallet, men merker seg ikke før 700-900-tallet.¹⁵⁷ Videre endret steintradisjonen seg til å inneholde flere billedlige- og inskripsjonsformål.¹⁵⁸ Den sterke tradisjonen for oppreiste steiner i Norge medfører ifølge Birkeli, at de kristne runesteinene med eller uten kors, i tillegg til steinkorsene, er et bevis på religionsskiftets begynnelse på 900-tallet.¹⁵⁹

Ettersom tradisjonen for oppreiste steiner har endret betydning flere ganger har Birkeli forsøkt å kategorisere de steinene som har tilknytning til religionsskiftet. Birkelis verk gir derfor en detaljert oversikt over kors-steinene og steinkorsene som er blitt funnet i Norge.¹⁶⁰ De er kategorisert etter en geografisk- og en typologisk avgrensning, og de er satt inn i en skandinavisk og europeisk kontekst, i tillegg til at de er analysert individuelt. Det er to typer oppreiste steiner tilknyttet kristendommen som Birkeli undersøker. Den første er steinstøtter eller kors-steiners som ifølge Birkelis kategorisering er «*gamle reiste steiner som på en eller annen måte er forsynt med kors*».¹⁶¹ Det inkluderer bautasteiner som enten hadde kors fra starten eller som er dekorert senere, steiner med runekors eller billedstein med kors. Den andre typen oppreiste steiner han undersøker er steinkors, mer spesifikt høye frittstående steinkors. Birkelis verk består i hovedsak av en katalogisk oversikt med tilhørende forskningsanalyse, men han presenterer flere andre forskeres hypoteser for å bidra til å fremme forskningen på steinkorsene i Norge. Han benytter spesielt fremtredenene arbeidet til den norske filologen Magnus Olsens på norrøne runeinnskrifter, da hovedsakelig for å tolke inskripsjoner på steinkorsene.¹⁶²

Birkeli mener at steinkors kan vise at kristningen av Norge begynte tidlige på 900-tallet, og de kan vise hvordan religionsskiftet gjennomgikk ulike faser, spesielt gjennom formålene de har hatt. Variasjonen av steinkors og kors-steiners som Birkeli undersøker medfører at det i

---

¹⁵⁵ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 36

¹⁵⁶ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 38

¹⁵⁷ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 39

¹⁵⁸ Her påpeker Birkeli hvordan overgangen fra inskripsjon og til de norske runesteinene var inspirert av den romersk-kristne gravsteinen, noe som viser hvor mye innflytelse kristendommen hadde på den norrøne gravkulturen. Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 42

¹⁵⁹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 46

¹⁶⁰ Birkeli benytter bindestrek i ordet «*kors-steiners*», derfor skrives det slik her.

¹⁶¹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 86

¹⁶² Birkeli refererer til fire av hans verk. Og benytter hans tolkninger av runeinnskrifter på ulike steinkors.

kontakt med kirkebyggene ikke legges frem en enkeltvis hypotese. Han argumenterer heller for at det arkeologiske materialet viser at steinkorsene hadde mange ulike funksjoner, og at dette kan fremme kirkebyggenes betydning. Blant annet skiller Birkeli på steinkorsene og korssteinenes funksjon før og etter Olav Tryggvassons og Olav Haraldssons kristningsperiode. Det er imidlertid viktig å påpeke at Birkelis forskning ikke forkaster den tidligere betydningen til Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson som kirkebyggere. Birkeli belyser deres roller som kirkebyggere og deres benyttelse av kirkebyggene som en del av kristningen av Norge. Hans hypoteser er heller, at steinkorsenes kan vise til kirkenes plassering, og at det under religionsskiftet har vært en stor variasjon av hvem som bygget kirkene og hvorfor. Derfor har også plasseringen av kirkebyggene vært basert på flere grunnlag. Videre i denne seksjonen presenteres Birkelis finn under og etter Olavene først, da de funnene gir utvidede perspektiver på kirkebyggenes plassering, spesielt i konteksten av eldre forskningslitteratur. Deretter fokuseres det på steinkorsenes betydning før Olavene, da dette gir nye perspektiver på kirkebyggene.

Birkeli hevder at Olavens kristning av Norge representerer en av de mest aktive periodene i religionsskiftet.¹⁶³ Dette medførte ikke bare en oppgang i antall kirkebygg, men også i antall kristne steinkors. Med fremgangen til Olavene ble kristendommen kjent for folket, og et resultat var at kirkene ble bygget. Birkeli vektlegger spesielt Olav Haraldssons biskop, Grimkel, som ansvarlig for organiseringen av kirken på landsplan.¹⁶⁴ Olav og Grimkels brutale kristning har sannsynligvis spredt seg på folkemunne, noe som kan ha medført et behov for å vise at en var kristen og ikke motstander av kristendommen. Dette er nok hvorfor en del av steinkorsene ble oppreist på gårder, eller at eldre steinkors og kors-steiner ble utsmykket med nye korsinskripsjoner.¹⁶⁵ Senere ble en kirke bygget i nærheten av steinkorset, eller i nærheten av gården. Birkeli kobler dette sammen med hvordan steinkorsene kan ha blitt reist, fordi man ikke hadde råd til å bygge en kirke. På den måten kunne steinkors fungere som en midlertidig løsning for å vise ens religiøse tilhørighet. Birkeli påpeker også at steinkorsene kunne inneha den funksjonen at om en familie ikke hadde tilgang på en kirke, ble steinen reist istedenfor, og en kirke har da blitt reist senere.¹⁶⁶ Birkelis mer praktiske syn på kirkebyggene står i kontrast til Bang og Kolsrud som hevdet at kirkebyggene ble bygget ut ifra religiøs motivasjon. Ved å se på steinkorsene som et middel utfordrer han den tidligere forståelsen av at kirkebyggene var

---

¹⁶³ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 12

¹⁶⁴ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 101, 139, 221

¹⁶⁵ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 86

¹⁶⁶ Se side 131 i Birkeli sitt verk for eksempel

det første og fremste kristningsverktøyet. Riktignok påpeker Birkeli at selv om det er funnet steinkors og kirker i nærheten av hverandre, må ikke det nødvendigvis bety at det er en sammenheng. Det er også mange steinkors og korsstein som er reist før det ble bygget en kirke, som ikke nødvendigvis er et symbol på at det skulle bygges en kirke der. Det må også merkes at flere av hans funn peker på at steinkors og kors-steiner er bygget ved en kirke, men at det kan være vanskelig å vite om de ble bygget før eller etter kirken, og kan derfor ikke si noe om betydningen.

Et annet fremhevet perspektiv er hvordan steinkorsene ikke kunne erstatte kirkebyggene. Ifølge Birkelis forskning er det ingen tydelige bevis på at kors-steiner eller steinkors kan ha blitt brukt som andaktskors eller gudstjenestested, verken før eller etter det kom et kirkebygg.¹⁶⁷ Likevel uttrykker han at det enkelte steder kan ha vært bønnetjenester ved kors fra misjonstiden.¹⁶⁸ Et mer spesifikt eksempel er steinkorset i Eivindvik. Birkeli hevder at det mest sannsynlig har fungert som et tingkors, da det trolig var der Gulating fant sted. Steinkorset er derfor blitt benyttet av «*tingpresten*» under Olav Tryggvassons kristning, før en kirke ble bygget.¹⁶⁹ Et annet poeng som Birkeli fremmer er at steinkorsene i kontekst til kirkebyggene hadde en mer sekularisert bruk eller dobbeltbruk.¹⁷⁰ Her har man eksemplene som Kvitsøykorset og Korssundkorset, samt en bautastein med kors ved Akre gård.¹⁷¹ Steinkorsene og korssteinen har trolig vært benyttet som veivisere, enten som sjømerke, havnekors eller et merke til en kirke.¹⁷² At korsene kan ha fungert som veivisere indikerer gjerne en mangel på tilgjengelige kirkebygg, samt et ønske om å ha tilgang på en kirke. Her trekker Birkeli på nytt frem forståelsen av at kirkebyggene var et mål, og steinkorsene et midlertidig middel.

Birkelis forskning viser at kirkebyggene innehadde flere viktige betydninger gjennom steinkorsene. For det første at Olavenes kristning og deres kirkebygging var et ledende eksempel, og at kirkebygging var et resultat av å forholde seg til makten. For det andre at kirkebyggene ble regnet som det absolutte målet, mens steinkorsene uavhengig av årsak, ble reist som midlertidig løsninger. For det tredje at kirkebyggene var essensielle i religionsskiftet både under og etter Olavene, for å fremme kristendommen. Og for det fjerde, at deres plassering er bestemt av flere variasjoner enn tidligere forskning har fremlagt. Steinkorsene viser også til

---

¹⁶⁷ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 223

¹⁶⁸ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 31

¹⁶⁹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 241

¹⁷⁰ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 222

¹⁷¹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 87, 160, 193

¹⁷² Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 222-223, 253

et annet aspekt ved religionsskiftet, at kristendommen nådde områder før Olav Haraldsson og Grimkel besøkte dem på kristningsferdene. En kan ifølge Birkeli finne steinkors som er datert tidligere enn kristningsferden til Olav Haraldsson, og som er funnet på geografiske områder som ikke er sterkt knyttet til tidligere kristne områder.¹⁷³ Dette forklarer derimot Birkeli med at det tidligere har vært en feil i dateringen av steinkors, hovedsakelig fordi oppreiste steiner har blitt kategorisert enten som norrøne om de er fra 900-tallet, eller som kristne om de er fra 1000-tallet.¹⁷⁴ Dette har vært en feil som har forekommet på grunn av teorien om at kristningen ikke startet før Olavene. Det henger også sammen med den tidligere oppfatning om at man må sette en strek mellom 900- og 1000-tallet som hedensk på den ene siden, og kristent på den andre. Birkeli argumenterer for at dette er feil og misledende, og at det har vært en gradvis endring mellom infiltrasjonstiden og misjonstiden, samt at steinkorsene i Norge kan dateres tilbake til kristendommens begynnelse.¹⁷⁵

Videre settes fokuset på det andre aspektet ved Birkelis forskning på steinkorsene, som er endringer i gravskikker før Olavens kristningsperiode. Birkeli påpeker at primærmateriale som kan vise til at det forekom en genuin trosendring i samfunnet var endringene i gravskikker, fra den norrøne begravelsen i gravhauger og til den kristne kirkegården.¹⁷⁶ Gravskikker rokker ved det mest grunnleggende i både den norrøne og den kristne religionen: forfedrekult og etterlivet. Derfor er det skriftlige og det arkeologiske materiale som omtaler endringer i gravskikk blitt et stort og tverrfaglig fagområde med nye impulser. En av de nye hypotesene som ble formulert innenfor forskningen på endringen av gravskikkene under religionsskiftet var at kirkebyggene ble bygget etter kirkegårdene, og at det derfor er endringer i gravskikker som i den tidlige delen av religionsskiftet førte til kirkenes plassering.¹⁷⁷

Det har ifølge Birkeli vært enighet blant forskere om at gravskikkene endret seg, men det var relativt nytt å fremme hypotesen om at kirkegårdene kom før kirkene, spesielt ettersom store deler av forskningen utpekte Gulatings kirkerettens bestemmelser om at det til enhver kirkegård skal ha en nybygget kirke.¹⁷⁸ Selv om det ifølge Birkeli også vises at kirkerettene gjør det mulig å anta at en kunne ha en vigslet gravplass før kirken ble bygget. Der Birkelis forskning

---

¹⁷³ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 101

¹⁷⁴ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 9

¹⁷⁵ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 227. Se side 14 i Birkelis verk for kategoriseringen, eller i oppgavens andre kapittel.

¹⁷⁶ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 220

¹⁷⁷ Jeg har ikke lyktes i å finne ut hvem som var først til å undersøke steinkorsene. Derfor beskriver Birkeli som en av de første, på bakgrunn av utsagn hos Nordeide og Crouwers, i tillegg til mine egne funn.

¹⁷⁸ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 27

skiller seg ut er i hvordan han utviklet hypotesen om kirkebyggenes plassering fra å ikke bare omhandle hvor gravplasser var plassert, men også hvor steinkorsene og kors-steinene var plassert. Knytter man de skriftlige kildene opp mot det arkeologiske materiale etter steinkorsene vises det at kirkegårdenes plassering i mange tilfeller baserte seg på steinkorsenes plassering, og derfor kom før kirkebyggene tidlig i religionsskiftet.¹⁷⁹

Misjonstidens påvirkning på de oppreiste steinene og koblingen mot de endrede gravskikkene har ifølge Birkeli vært et forskningsfelt i hele Skandinavia, noe som har medført til flere ulike hypoteser. Han forklarer at det har vært forskere med lignende hypoteser som han i det skandinaviske forskningsmiljøet, men at det er få norske forskere som har utmerket seg. Blant den skandinaviske forskningen har den tidligere svenske forskeren, Sölve Gardell (1891-1962) utmerket seg med verket «*Gravmonument från Sveriges medeltid*» fra 1937. Gardell hevdet at runeinskripsjoner på oppreiste steiner hadde til felles at de fungerte som gravinskripsjoner, og derav at de tilhørte gravplasser som enda ikke hadde fått en tilhørende kirke.¹⁸⁰ Senere ble runesteinene flyttet eller reist til/på kirkegården. Videre trekker Birkeli frem den svenske arkeologen Harald Wideens (1912-2001) verk «*Västsvenska viningatidsstudier*» fra 1955, som formodet at mange runesteiner ble funnet inni kirkevegger. Derfor har runesteinenes plassering, enten på gravplasser eller på hovgrunn, ført til kirkenes plassering.¹⁸¹ Tilknyttet hevder Birkeli at det også i Norge er bevis for at mange runesteiner og steinkors er knyttet til kirkegrunn.¹⁸² Det er imidlertid her, innenfor de «*kristne frittstående oppreiste steinene*» at Birkeli har gjennomført sin forskning, og som belyser kirkebyggenes plassering og betydning for religionsskiftet.

Birkelis hypotese om at steinkorsene i mange tilfeller kom før gravplassene, som igjen kom før kirkene, kan knyttes sammen med et tidligere poeng: flere familier bygget steinkors og kors-stein eller omgjorde bautasteiner på gårdene sine for å vise at de tilhørte den kristne troen. Flere av de tidligere bautasteinene hadde også en forbindelse med norrøne gravplasser eller gravhauger, og som tidligere nevnt hevder Birkeli at de fungerte som minnested og ofringssted til forfedrekultusen.¹⁸³ Kors-stein og steinkors ble bygget senere, men flere av

---

¹⁷⁹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 33

¹⁸⁰ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 43. Gardell, *Gravmonument från Sveriges medeltid*, 44

¹⁸¹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 44. Wideen, *Västsvenska viningatidsstudier: Arkeologiska källor til Vänerområdets kulturhistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid*, 101

¹⁸² Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 47. Det er ikke i mange tilfeller hvor Birkeli gir uttrykk for om han støtter stedskontinuitet teorien, men et eksempel er på side 181, i følge med at Eivindvik kirke på grunn av sitt navn trolig ble reist på gammel hov grunn.

¹⁸³ Se andre avsnitt om Birkeli

dem kan ha vært tidligere oppreiste steiner på fedregraver.¹⁸⁴ Når en kirkegård så skulle vigsles var det rimelig at den ble plassert der kristen gravskikk allerede eksisterte.¹⁸⁵ Birkeli viser til 18 frittstående kors i hans undersøkelser som opprinnelig stod på norrøne gravsteder, hvor de fleste kan dateres til før det oppstod en kirkegård.¹⁸⁶ Dette viser til en utvikling i kristningen, hvor familier, spesielt synlig gjennom mengden steinkors på Vestlandet, hadde en kristen gravskikk før kristningen til Olavene.¹⁸⁷ Tendensene i steinkorsmaterialet viser også at majoriteten av dem ikke ble flyttet, derfor kan man ifølge Birkeli gå ut ifra at det er kirkegårdene som kom etter steinkorsene.¹⁸⁸ I denne sammenheng hevder Birkeli at dateringen av steinkorsene, spesielt på Vestlandet, viser at de til en viss grad ble færre da kirkebyggingen økte.¹⁸⁹ Det er totalt 14 kors-steiner som hadde forbindelse med en kirke eller kirkegård, og 28 steinkors som hadde tilknytning til et kirkebygg.¹⁹⁰

Gjennom Birkelis hypoteser om steinkors synliggjøres kirkebyggenes betydning for religionsskiftet på flere måter. For det første at kirkebyggenes betydning i større grad enn tidligere antatt har tilknytning til gravskikker. Endringene i gravskikkene har ført til en endring i rituell praksis, hvor kirkebyggene og kirkegårdene overtok livsritualene. Steinkorsene innehadde ikke den religiøse betydningen til kirkebyggene, og kirkebyggene ble derfor avgjørende for den rituelle praksisen. Korset fikk heller en større funksjon som symbol i de senere århundrene, og i forbindelse med gravskikker fikk de en utviklet betydning inne i kirken, samt i prosesjoner og på gravsteiner.¹⁹¹ For det andre at steinkorsene og kors-steinene setter et nytt lys på kirkebyggenes plassering. Birkeli støtter her Gardell og Wideen i deres hypoteser, og fremmer en kultkontinuitet, ikke som den tidligere stedskontinuiteten med hovene, men tilknyttet de norrøne gravskikkene. Steinkorsene kan derfor belyse nye utviklingstrekk i misjonstiden i Norge.¹⁹² Og for det tredje at steinkorsene, for seg selv og i kontakt med norrøne og kristne gravplasser, i tillegg til kirkebyggene kan vise noe om religionsskiftets utvikling, både i tidsmessig og geografisk. Birkeli konkluderer med at «*De fleste høye, frittstående primitive steinkorsene står i overgangstiden mellom misjonstiden og organiseringstiden for kirken Vest-Norge*».¹⁹³ Det må imidlertid påpekes at Birkelis forskning på steinkorsene

---

¹⁸⁴ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 220

¹⁸⁵ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 217

¹⁸⁶ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 217

¹⁸⁷ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 217-220

¹⁸⁸ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 221. Se eksempler på side 88, 93 og 101 i Birkeli sitt verk

¹⁸⁹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 221

¹⁹⁰ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 219

¹⁹¹ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 27

¹⁹² Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 34

¹⁹³ Birkeli, *Norske steinkors i tidlig middelalder*, 222

fremmer flere hypoteser om kirkebyggene, og at de er bygget på funn av et svært begrenset materiale. En må derfor ifølge han selv, og meg, være klar over materialebegrensningene som danner grunnlag for hypotesene.

3.2.2 Sæbjørg Walaker Nordeide

Birkelis inndeling av religionsskiftet, bruk av arkeologisk materiale, kildekritiske tilnærming og nye hypoteser aktualiserte forskningen om religionsskiftet. Forskningen på gravskikker ble etter han et utvidet forskningsområde, med økt benyttelse og granskning av *flere typer* arkeologiske kilder og en større kobling mellom det skriftlige og arkeologiske materialet. Det må nevnes at ikke all forskning på gravskikker har tydelig og konsist vært koblet sammen med religionsskiftet, ei heller belyst kirkebyggenes betydning. I 2011 kom imidlertid den norske arkeologen Sæbjørg Walaker Nordeide ut med verket «*The Viking Age as a Period of Religious Transformation. The Christianization of Norway from AD 560-1150/1200*» som i stor grad fremviste hvordan endring i gravskikk kunne tydeliggjøre religionsskiftet og kirkebyggenes betydning. I motsetning til Birkeli forsket hun ikke først og fremst på steinmonumenter, men systematisk på graver og deres innhold, plassering og-, posisjon.

Nordeide påpeker hvordan det arkeologiske materialet fra Norge er blitt lite brukt i systematiske undersøkelser av religionsskiftet.¹⁹⁴ Verket er derfor et forsøk på å kartlegge hvordan det arkeologiske materialet kan vise endringene og utviklingen i samfunnet under religionsskiftet. Nordeide hevder i likhet med Birkeli at det arkeologiske materiale har vært påvirket av feilkategorisering. Spesielt kildemateriale tilknyttet religiøs aktivitet og gravplasser har i den tidligere forskningen blitt feiltolket og plassert periodisk etter hva som ble bedømt karakteristisk norrønt eller kristent.¹⁹⁵ Den manglende forståelsen av en overgang mellom det norrøne og det kristne under religionsskiftet ble ifølge Nordeide først rettet gjennom slike forskningsverk som Birkelis analyse av de norske steinkorsene. Nordeide postulerer derfor at hennes arbeid tar utgangspunkt i en forståelse av at det arkeologiske materiale er mangfoldig og allsidig. Hun tydeliggjør da at hennes forskning tar utgangspunkt i materiale som har lagt igjen fysiske bevis.¹⁹⁶ Hun påpeker at en slik tydelighet er nødvendig da religionsskiftet inneholder både sosiale, økonomiske og religiøse aspekt, ved både religiøs praksis, kult

---

¹⁹⁴ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, VII

¹⁹⁵ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. 12

¹⁹⁶ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation* 18

aktivitet, steder og mennesker, noe som gjør at det ikke er mulig undersøke all aktivitet.¹⁹⁷ Det er imidlertid mulig ifølge Nordeide å gruppere materialet i tre kategorier 1) det som følger lokal, ikke kristelig tradisjon, 2) de som følger kristen tradisjon 3) de som viser en systematisk endring utenfor gravplasser.¹⁹⁸ Nordeide understreker at denne kategoriseringen er nødvendig ettersom enkle fenomener, slik som korset, som en vet er originalt kristent, ikke automatisk må tolkes som et kristent materiale hvis konteksten det er funnet i ikke er kristent.¹⁹⁹

Videre begrunner Nordeide eksplisitt og gjentagende hvorfor arkeologiske kilder må håndteres med varsomhet og kildekritisk granskning. Spesielt ofte understreker hun at fysiske materialer som er igjen etter religionsskiftet må ses i lys av «*samfunnets dualisme*». Religionsskiftet handler i hovedsak om en overgangsperiode hvor materialer og symboler har konstant endrende karakter, både geografisk og igjennom tiden.²⁰⁰ På samme måte endrer religionsskiftet det religiøse og sosiale aspektet i samfunnet, noe Nordeide påpeker ikke må forstås som to separate ting, da religion er noe ettertiden har skilt ut som et eget begrep.²⁰¹ Endring i begravelseritualer berører derfor de grunnleggende sosiale strukturene, og det er disse strukturene som forskningen kan undersøke gjennom de fysiske kildene.²⁰² Mesteparten av det arkeologiske materialet som er relevant i undersøkelser av religionsskiftet er ifølge Nordeide funnet på gravplasser, både norrøne og kristne.²⁰³ Dette grunner i at kristendommen berørte gravskikker både gjennom lov, tradisjon, skikk og religiøse forestillinger.²⁰⁴

Nordeide tar for seg mange aspekt rundt endringene i gravskikk fra 500-1200. Det er derfor nødvendig å tydeliggjøre hennes forståelse av religionsskiftet og det arkeologiske materialet først, for å klargjøre diskusjonen om hvordan hennes forskning setter lys på kirkebyggenes betydning. Det er også viktig for å gi et innblikk i hvor analytisk, konsekvent og kildekritisk Nordeide er i forskningen. I motsetning til Birkeli er Nordeide mer forsiktig i å ytre bestemte hypoteser, og dette reflekteres med de mange spørsmålene hun heller stiller. Blant annet om kirkebyggene hadde den betydningen som tidligere forskere har tillagt dem, og som er går under denne oppgavens problemstilling. Et av perspektivene Nordeide fremmer i forbindelse med kirkebyggene er den tidligere stedskontinuitetsteorien, eller *Ecclesia*

---

¹⁹⁷ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. 35-37, 64

¹⁹⁸ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 22

¹⁹⁹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 39

²⁰⁰ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 293

²⁰¹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. 45

²⁰² Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. 302

²⁰³ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*. 57

²⁰⁴ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 47

Triumphans teorien som er begrepet hun bruker.²⁰⁵ Nordeide påpeker at Olsens hypotese om den manglende stedskontinuiteten og mangelen på eksterne hov bygninger har vært dominerende siden verket ble utgitt i 1966.²⁰⁶ Gjennom Nordeides utvalgte geografiske avgrensning og materiale uttrykker hun at det finnes få bevis for gravplasser som er i nærheten eller på et norrønt hov, samt ingen bevis for norrøne kultbygninger.²⁰⁷ Tilhørende poengterer hun at det heller finnes bevis for at den norrøne kultaktiviteten opererte samtidig som den kristne, hvorav hun nevner Hove og Mære som eksempler.²⁰⁸ Nordeide hevder at det på grunn av manglende arkeologisk materiale derfor kan antas at Olsens hypotese er korrekt. Det gir videre kirkebyggene en betydningsfull rolle for religionsskiftet, ikke bare ved at deres plassering er basert på andre premisser en den tidligere forskning før Olsens hypotese presenterte, men også under ulike forhold.

Nordeide forklarer derfor eksplisitt hvorfor kristne gravplasser og kirkebyggene var sentrale under religionsskiftet, men hun er i mindre grad enn opptatt av å beskrive hvorfor kirkebyggenes plassering ble bestemt ut ifra gravplasser. Det er underliggende for hennes analyse at dette er nokså selvsagt. Derfor undersøker og formoder hun om kirkebyggenes plassering på kirkegårdene i større detalj omkring hvorfor enkeltelementer ved dem var viktige. For det første ble kirkebyggenes funksjon som det overtagende religiøse samlingspunktet helt relevant. Religiøs aktivitet ble overført til bestemte steder, hvor bygningen stod sentralt. For det andre tilførte kirkebyggene en ny form for religionsdyrkelse.²⁰⁹ Kirkebyggene ble lettere gjenkjennelige i landskapet i tillegg til at de i større grad opererte med ritualer som krevde jevnlig besøk, blant annet begravelsesritualer på kirkegården.²¹⁰ Nordeide viser videre hvordan kirkelige aktiviteter ble lovgitt under den tidlige middelalderen, hvor blant annet Gulatingsloven stadfester at alle døde skal fraktes til kirken og begraves i viet jord, med unntak av mordere, løftebrytere, de som tar selvmord og tyver.²¹¹ Det er uansett ulik lovgivningen i de ulike lagdømmene, blant annet Eidsivating hvor det står at menn skal begraves sør for kirken, og kvinner nord for kirken.²¹² Lignende fantes det lovgivning som forbød gravlegging på noe annet vis, mer nøyaktig norrøne gravhauger.²¹³ Lovgivningen som Nordeide presenterer viser

---

²⁰⁵ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 123

²⁰⁶ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 58–59

²⁰⁷ På side 96 diskuterer Nordeide om kirkebygget på Vinje i Snåsa kan ha blitt bygget ved/på et norrønt kultsted.

²⁰⁸ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 123. For nærmere lesning om Hove se side 104–107, og for Mære side 107–113 i Nordeide sitt verk

²⁰⁹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 57

²¹⁰ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 82

²¹¹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 299

²¹² Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 299

²¹³ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 82

at kirkebyggene skulle ha en fornem posisjon i samfunnet, i tillegg til å overta ritualer som hadde vært felles mellom det norrøne og det kristne. På den måten blir kirkebyggene helt sentrale arenaer. Den videre lovgivningen viser også at kirkebyggene måtte vies av en biskop, og at alle kirkebygg måtte ha en tilhørende kirkegård innen tolv måneder.²¹⁴

Det er imidlertid ifølge Nordeide funnet bevis i Oslo, Tønsberg, Kaupanger, Ringebu, Nore og Mære på at de kristne gravene er eldre enn kirkebyggene, samt at det på Rauma, Ålhus og Hernes ikke er funnet noe bevis på en kirke.²¹⁵ Her peker Nordeide på de samme funnene som Birkeli gjorde, nemlig at gravplasser som er eldre eller uten kirkebygg er tegn på trosendring i den tidlige kristningen. I tillegg påpeker hun at kirkegårder ikke måtte ligge ved siden av en kirke, og at de kunne ha en viss avstand, men at kirkegårdene likevel hadde en tilknytning til en nærliggende kirke.²¹⁶ Funnene til Nordeide uttrykker, dog at hun selv ikke direkte sier det, at kirkebyggene under den tidlige kristningen nødvendigvis ikke hadde den største betydningen, da det var andre elementer, slik som kirkegårdene, som opptok den første vendingen under religionsskiftet. Nordeide uttrykker riktignok videre et motargument: at mangelen på kirkebygg også kan være grunnen til at gravplassene fikk en så viktig betydning, da flere ritualer kunne finne sted på det som da ble regnet som nærmest hellig til et kirkebygg.²¹⁷ Det kunne være gravplassene, men også oppreiste steinkors. Steinkorsene er ifølge Nordeide ofte knyttet til den misjonerende perioden av religionsskiftet, og kan derfor gjennom sin reisning før storbygging av kirker, ha vært et fungerende tilbedelsessted hvor messe og ritualer ble gjennomført.²¹⁸ Et annet poeng Nordeide fremmer er hvordan en i Norge ikke kan snakke om endringer i et nasjonalt perspektiv, da gravskikker i høy grad ble formet av lokale tradisjoner. For eksempel er det både på Mære og i Bø funnet arkeologisk bevis på at barn ble gravlagt nærmest kirkebygget. Dette sammenligner Nordeide med den tyske tradisjonen og forestillingen om at jo nærmere graven var kirkebygget, desto frommere og mer hellig var graven.²¹⁹ Kirkebyggene får derfor endret betydning på ulike nivåer gjennom religionsskiftet, da de berører både det politiske, det rituelle og de religiøse forestillingene hos flere samfunnslag.

---

²¹⁴ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 82, 300

²¹⁵ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 300–301

²¹⁶ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 300

²¹⁷ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 305

²¹⁸ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 303

²¹⁹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 299

Videre viser selve gravene på kirkegården, i likhet med kirkebyggenes endrede betydning, hvordan kristendommen berørte ulike aspekt ved gravskikker. For det første kan retningen på graven vise til endret trosforståelse, da kristen skikk tilsa at kroppen skulle plasseres øst til vest.²²⁰ I den sene jernalderen²²¹ var øst-vest orienterte graver dominerende. Likevel poengterer hun at det ikke kan oppfattes som et sikkert bevis på endring til kristen gravskikk i Norge, da retningsorienterte graver også var en del av norrøn gravskikk.²²² Et annet perspektiv er at gravene fra sen jernalder og tidlig middelalder viser at mindre gravgods ble benyttet på de kristne kirkegårdene. Dette stiller Nordeide opp mot at de kan vise en endring i trosoppfattelse.²²³ Tilhørende påpeker Nordeide at det er hennes formening at originalt kristne objekter funnet i graver ikke automatisk skal tolkes som kristne.²²⁴ Spesielt ettersom den norrøne religionen var både tolerant og polyestisk, må en være åpen for at det kan ha forekommet en adaptasjon av det kristne.²²⁵ Dette bygger Nordeide videre, og påpeker i likhet med Bang, at det trolig var norske håndverkere som laget kristne objekter. Hun trekker det videre med at objektene ble benyttet i graver og i kirker, noe som har medført at de også kan ha blitt kjøpt av andre, og da ikke i en kristen kontekst.²²⁶ Urbaniseringen som fulgte misjonskongenes kirkebygging, førte også med seg dannelsen av nye byer, hvor håndverkere kan ha spesialisert seg på å lage kristne objekter. Urbaniseringen med byene førte også til at det oppstod kristne byer, som igjen kan ha påvirket handel med andre nasjoner, og en spredning av kristendommen, med kirkebygget i sentrum.²²⁷

Nordeides forskning er allsidig, variert og mangfoldig, både i kildebenyttelsen, og i hennes presentasjon av materialets troverdighet og belyningsmuligheter. Nordeide fremlegger at et av hovedproblemene hun undersøker er om det er mulig å dokumentere kristendommens fremdrift, enten gjennom lokale grupperinger, eller gjennom at kristendommen ble introdusert fra et annet sted.²²⁸ Spesielt vanskelig er det å definere religionsskiftet, ettersom det beskriver en situasjon hvor to ulike religioner opererer i samfunnet side om side.²²⁹ Det arkeologiske

---

²²⁰ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 52

²²¹ Nordeide følger hva hun betegner som det norske kronologiske systemet. Inndelingen hennes er som følger: Merovingertid (560-800) og Vikingtid (800-1030/1050) kan defineres som sen jernalder. Hvor tidlig middelalder er fra 1030/1050-1200, høymiddelalder 1200-1350 og senmiddelalder 1350-1536/1537. Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 5

²²² Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 260

²²³ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 299

²²⁴ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 41–42

²²⁵ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 42

²²⁶ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 306

²²⁷ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 307. Se neste kapittel: Hvem bygget kirkene – for mer om Nordeide sin forskning på kirkebyggene sin betydning for bystruktur.

²²⁸ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 293

²²⁹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 294

materialet er ifølge Nordeide ikke i stand til å beskrive et helhetlig samfunn, verken geografisk eller over tid. Hun uttrykker at det er få eksempler som kan defineres igjennom kategori 3) de som viser en systematisk endring utenfor gravplasser. En må derfor anta at religionsskiftet var en gradvis prosess som endret tradisjoner, skikker og religiøse forestillinger.²³⁰ Og i så måte har vi igjennom analysen til Nordeide sett hvordan kirkebyggenes betydning for religionsskiftet kan diskuteres, både i form av hvilken betydning de hadde under ulike deler av religionsskiftet, men også i form av deres ulike plasseringer. Nordeide viser også til at plassering av kirker ikke bare er hva som betyr noe, men også plasseringen av kirkegårder og byer, i forhold til om kirkebyggene har betydd noe for utviklingen av religionsskiftet.

3.2.3 Dagfinn Skre

Som tidligere nevnt påpekte Birkeli og Nordeide at det i flere tilfeller er funnet kristne graver som er eldre eller uten kirkebygg, og at en derfor kan stille spørsmål ved kirkebyggenes betydning for folket under den tidlige kristningen. Hypotesen til Nordeide er ikke ny, selv om hun presenterer den mer kildekritisk og rettet mot religionsskiftet enn hva Birkeli gjorde. Det er uansett interessant at hun med et annet kildebruk enn Birkeli fremmer hypotesen om gravplassenes plassering før kirkene. Det har derimot i dette tidsrommet mellom Birkeli (1973) og Nordeide (2011) også vært flere andre forskere som har belyst gravplassenes betydning for religionsskiftet. Innenfor den utvalgte forskningslitteraturen som også har omhandler kirkegårdenes betydning på kirkebyggenes plassering er arkeologen Dagfinn Skre (1954-), som jeg vil gå mer inn på i oppgavens fjerde kapittel. Han vektlegger i et eget kapittel «*Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*» i verket «*Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*» i 1995, på samme måte som Nordeide og Birkeli, at gravplassene i mange tilfeller har kommet før kirkebyggene. Han hevder det på bakgrunn av at det pastorale arbeidet til kirkens menn ikke var avhengig av kirkebyggene, da flere ritualer og læren om kristendommens kosmologi kunne gjennomføres i naturen.²³¹ Skre hevder at de første kirkebyggene og deres relative liten størrelse kan peke på at byggerne av kirkene ikke har ment at de skulle være tilgjengelig for flere.

---

²³⁰ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 292

²³¹ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 213, 217

For det første påpeker han at de fleste kirkene tilhører aristokratiet, som medførte at de kun var tilgjengelig for husstanden og venner.²³² Eventuelt så ble kirkene blitt bygget av samlinger av bønder eller tingforsamlinger. Skre trekker dette sammen med hva som kan forstås som at kirkebyggene ikke innehadde en like viktig rolle som tidligere er blitt portrettert. Derfor var andre aspekt som begravelseritualer og å gravlegge noen i vigslet jord en av de første fremtredende konstruksjonene. Dette mener Skre det kan være mange grunner til, men han legger mest vekt på behovet for kristne gravplasser. Kirkebyggene har derfor blitt reist senere, som innebærer at plasseringen av kirkene er basert på gravplassene.²³³ Skre hevder at kirkebyggenes plassering i forhold til gravplassene kan ha vært strategisk, i den forstand at kirkebygningen ville sikre fremtidig bruk av gravplassen. Dette begrunner han med Gulatingslovens bestemmelser om at vigslingen av en kirke som allerede var bygget på vigslet jord ville være halve kostnaden.²³⁴ Kirkebyggenes plassering er derfor mer innviklet enn forskningen tidligere hadde fremstilt, og endringer i gravskikker kan derfor være et av forskningsområdene som kan belyse de komplekse forholdene.

3.2.4 Iris Crouwers

Gjennom de foregående seksjonene er det blitt tydelig at Birkelis, Skres og Nordeides forskningsverk alle bidrar med nye hypoteser om religionsskiftet og kirkebyggenes betydning. Forskningen på gravskikker, samt utvidelsen av hypotesen om dens betydning gjennom andre forskningsområder har også utviklet seg. En av områdene dette gjelder er forskningen på steinkors. Arkeologen Iris Crouwers (1977-) publiserte i 2019 doktoravhandlingen «*Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*». Verket er et av de største, om ikke det største, siden Birkeli, og er en utvidelse ettersom hun i tillegg til steinkorsene og kors-steinene utforsker andre objekter med kors. Crouwers hevder at det mellom Birkelis og hennes forskningsverk har vært noen forskningsbidrag til om steinkorsene, blant annet artikler av Per Hærnes og Ingrid Fuglestvedt, Endre Elvestad og Frans-Arne Stylegar.²³⁵ Det som imidlertid skiller ut Crouwers arbeid er at hun i større grad setter sine funn i direkte kontakt med religionsutviklingen i Norge. Dette tydeliggjøres gjennom hennes ulike formål. Det første formålet er å presentere en oppdatert oversikt over de dokumenterte

---

²³² Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 217-218

²³³ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 215

²³⁴ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 213

²³⁵ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 37-40

steinkorsene i Norge. Det andre formålet er å klarere korsets symbolske funksjon, og det tredje formålet er å vise hvordan objekter med kors eller som er formet som kors kan utvide perspektivet på religionsskiftet.²³⁶

Det er derimot flere distinkte ulikheter mellom Crouwers og Birkelis verk. Crouwers har blant annet valgt å ha en geografisk avgrensning til Vest-Norge, mer spesifikt Rogaland, Hordaland, Sogn og Fjordane, og Møre og Romsdal. Denne avgrensningen forklarer hun er både praktisk og metodisk da Vest-Norge har den største andelen av objekter med kors. I stedet for å plassere korsene i en nasjonal skala slik som Birkeli, undersøker hun variasjonene i bredde, når korsene ble reist, utvikling og benyttelse i et langsiktig perspektiv.²³⁷ Det medfører at Crouwers har en mer åpen tidsavgrensning enn Birkeli, hvor hun undersøker kors i perioden mellom 800-1500.²³⁸ Crouwers begrunner valget med at det er notorisk vanskelig å datere steinkorsene. Hun plasserer derfor steinkorsene periodisk etter jernalder, tidlig middelalder, høymiddelalder og senmiddelalder, for å forebygge mot misforståelser. På samme måte som Birkeli hevder Crouwers at tidligere forskning har skapt problemer i dateringen av arkeologisk materiale. For det første har det i den tidlige forskningen på oppreiste steiner blitt satt et relativt skarpt skille mellom det norrøne og det kristne materialet. For det andre har dateringen av de norske steinkorsene hovedsakelig basert seg på inskripsjoner som er funnet på dem, og som har blitt feiltolket.²³⁹ Steinkors har ofte fått en kronologi og datering, men nylige studier som bruker kulturell biografisk tilnærming til arkeologisk materiale, mener Crouwers har vist endrede holdninger til monumenter og hvordan de tolkes historisk.²⁴⁰

Crouwers vektlegger hvordan gravplasser og steinmonumenter er to arkeologiske kilder som kan bygge opp under de skriftlige kildene i forsøket på å datere og kategorisere religionsskiftet.²⁴¹ Hun hevder i likhet med Birkeli at steinmonumenter har en lang tradisjon i Norge, fra de hellige hvite steinene til bautasteinene, til runesteinene og så til steinkorsene eller korsdekorerte steiner.²⁴² Imidlertid påpeker hun at det ikke er så lett å etablere en konsensus rundt formålet til de tidligere steinene i vikingtiden, dog at noen av dem tydelig har fungert i kontekst med gravskikker.²⁴³ Dette behøver nødvendigvis ikke å bety at de er blitt plassert over

---

²³⁶ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 15

²³⁷ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 18-19

²³⁸ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 21

²³⁹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 69

²⁴⁰ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 57

²⁴¹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 22

²⁴² Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 141

²⁴³ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 316

en grav, de kan ha vært minnesteiner, ofringssteiner eller ha hatt andre funksjoner tilhørende den norrøne religionen.²⁴⁴ Med kristendommens ankomst til Norge endret steinenes funksjon seg, og Crouwers argumenterer for at korset som symbol ble en av de tydeligste endringene. Kristendommen brakte med seg nye ideer, som Crouwers mener var grunnlaget for religionsskiftet.²⁴⁵ Korset ble for eksempel et tydelig, funksjonelt og formidrende symbol som berørte det rituelle og åndelige aspektet ved trosendringen.²⁴⁶ Videre påpeker hun at korsets funksjon gjennom oppreiste steiner er annerledes enn kors som er funnet i graver, og annerledes enn korsdekorerte objekter. Dette grunner i at korset også kan ha blitt oppfattet utenfor sin religiøse betydning, og kan ha blitt benyttet som pynt.²⁴⁷ Dette er noe en må ta hensyn til, spesielt i det arkeologiske materiale av kors som er funnet i kontekst til gravplasser. Steinkors er på samme måte problematiske ettersom de er funnet på så ulike steder. Steinkors er funnet i kirker, ved veier, havner, hovplasser, begravelseshauger og mye mer, noe som gjør det vanskelig å undersøke deres benyttelse og plassering.²⁴⁸ Crouwers analyserer riktignok tydelighet, og hun presenterer flere hypoteser i kontakt med det varierte kildemateriale.

Den første benyttelsen av kors i forbindelse med kirker som Crouwers beskriver var oppreiste steinkors eller korsdekorerte steiner på gravhauger eller hauger. Crouwers påpeker hvordan forskningen, spesielt før Birkeli, oppfattet korsenes plassering på gravhauger som en radikal endring av tro.²⁴⁹ Dette mener hun derimot er feil, da deres plassering heller kan forstås som symbol på en gradvis endring. Det er usannsynlig at den norske befolkningen tok til seg kristne gravskikker med en gang, spesielt ikke under den tidlige kristningen før Olavene.²⁵⁰ Crouwers hevder i likhet med Birkeli at korsene kan ha fungert som et bindeledd mellom det norrøne og det kristne, men hun legger til at oppreisningen av et steinkors kan ha forandret gravens religiøsitet i familiens øyne.²⁵¹ Å bygge et kors, for så å senere bygge en kirke i nærheten av forfedregraver kan ha en sammenheng med et ønske om å kristne forfedrene, og kan antyde at en ny forståelse av etterlivet vokste fram.²⁵² Crouwers hevder også at det å benytte kors på norrøne gravsteder kan ha vært et resultat av aristokratiets forsøk på å kristne bøndene. Korset kan og i forkant av kirkebygg fungert som et middel for å vise at man tilhørte den nye

---

²⁴⁴ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 317

²⁴⁵ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 301

²⁴⁶ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 57

²⁴⁷ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 303

²⁴⁸ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 141

²⁴⁹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 352

²⁵⁰ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 382

²⁵¹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 355

²⁵² Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 253

religionen.²⁵³ En slik overgang kan ha vært nødvendig da det ikke var tilgang på kristne gravplasser eller kirker. Det er også trolig at kristne gravplasser er blitt tilført til den eksisterende norrøne gravsteder, hvor noen senere fikk en kirke, mens andre ble lagt ned.²⁵⁴ Senere når tilgangen på kristne gravplasser økte, har korset beveget seg til å forekomme enten på gravstøtter på kirkegården, eller som oppreiste steiner på kirkegården.²⁵⁵ I flere tilfeller er også de oppreiste steinkorsene flyttet inn på den nyopprettede gravplassen. Det er gjennom denne overgangen at Crouwers uttrykker hvordan det først med mer permanente strukturer, slik som gravplasser er at korsene kan vise til en religiøs endring i Norge.²⁵⁶

Crouwers viser hvordan korset gjennom oppreiste steinkors på norrøne gravplasser har vært gjenstand for plassering av både kristne kirkegårder og kirkebygg. Tilknyttet dette forklarer hun at undersøkelser av kirkesteder, har vist at det i mange tilfeller var gravplasser før kirkebyggene under den tidlige kristningen.²⁵⁷ Her samsvares Birkelis hypotese om at steinkors kan ha blitt benyttet for å plassere gravplassene, og derfor også kirkebyggene. Steinkorsenes plassering på enten norrøne gravsteder, hauger eller andre steder kan ha ført til at det ble vigslet en gravplass på eller ved dem.²⁵⁸ På den måten har steinkorsene vært et middel til målet om å senere tilføre kirkegården et kirkebygg. Derfor kan det også, ifølge Crouwers ha vært en kobling mellom norrøne rituelle steder, da det er sannsynlig at kors ble plassert der.²⁵⁹ Videre var kors benyttet til andre formål i kontakt med de første kristne gravplassene, noe hun påpeker har vært en ny forståelse i forskningsmiljøet. Steinkors som er funnet på gravplasser er tidligere blitt tolket som gravsteiner, mens den nye hypotesen er at de ble benyttet til å markere og innvie kirkegårdene.²⁶⁰ Korsets benyttelse i innvielsen var med på å endre en norrøn gravplass til en kristen en, noe Crouwers påpeker var nødvendig, spesielt etter Gulatings lov, da alle kirker måtte ha en kirkegård.²⁶¹

Det kommer tydelig fram i Crouwers forskning at korset har vært signifikant under religionsskiftet. Spesielt hvordan steinkorsene under den tidlige kristningen ble brukt for å overføre religiøs betydning, vise frem ens religiøsitet, og som et mellomledd i å etablere og utvikle kristendommen under religionsskiftet. Crouwers forskning viser hvordan kirkebyggene

---

²⁵³ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 352

²⁵⁴ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 383

²⁵⁵ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 315

²⁵⁶ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 22

²⁵⁷ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 383

²⁵⁸ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 387

²⁵⁹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 355

²⁶⁰ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 391

²⁶¹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 390

har vært betydningsfulle for religionsskiftet på samme måte som Birkeli viste, ved at de er det fremste målet for religiøs bygningsfunksjon. Selv om Crouwers ikke direkte ytrer poenget, tolker jeg at hun fremmer en forståelse av at kirkebyggene på samme måte som steinkorsene ble benyttet av aristokratiet og bøndene politisk for å vise at en tilhørte den nye religionen, og religiøst gjennom endrede religiøse forestillinger, eksempelvis etterlivet. Kirkebyggene ble benyttet i prosessen av å omgjøre rituelle steder og rituell praksis i samfunnet. På samme måte viser hun en forståelse av at kirkebyggene hadde ulik betydning for ulike samfunnsgrupper. Hva som er beskrevet ovenfor handler hovedsakelig om forholdene i det norske området, men Crouwers hevder at i diskusjonen om misjonskongenes kirkebygging var forholdene helt annerledes, da de begynte å bygge kirker med en gang, som en del av kristningen, noe aristokratiet og bøndene ikke gjorde. Vi får derfor selvstendige kirkebygg, hvor plasseringen ikke er bestemt av verken gravplass eller steinkors.²⁶² Kirkebyggene får derfor ulike betydninger i diskusjonen om religionsskiftet ut ifra hvem som bygget dem, når og hvorfor.

Det er imidlertid interessant hvordan Crouwers påpeker at kirkebyggene også har ulik betydning i form av bruksområder. Det å bygge en kirke har en annen betydning for religionsskiftet enn anvendelsen av dem. Crouwers hevder i likhet med Skre at det i den første delen av religionsskiftet var liten tilgang på kirker. Selv etter Olavenes kristningsferder var det relativt få kirker som var ferdigbygget.²⁶³ Derfor kan de oppreiste steinkorsene ha fungert som et religiøst senter hvor både tilbedelse og ritualer ble gjennomført. Crouwers hevder videre at religiøse aktiviteter ikke var begrenset til kirkebyggene, de kunne forekomme utendørs på sentrale områder i naturen.²⁶⁴ Ettersom de første kirkene også var relativt små i størrelsen er det mulig at de ikke hadde nok plass til en større forsamling, noe Crouwers peker på som et argument for at steinkorsene kan ha blitt benyttet istedenfor kirkebyggene.²⁶⁵ Kirkebyggene har derfor i Crouwers hypotese en mindre betydningsfull rolle som senter for religiøs praksis. En kan derimot tolke det som at kirkebyggene var såpass viktige at en måtte finne midlertidige løsninger for å fylle behovet før en kirke, eller før en større kirke kunne bygges.

Crouwers poengterer videre at korsene etter kristendommens lovbestemmelse i 1024 i større grad inntreffer kirkegårdene. En etablert kirke på en kirkegård ble et formål for større deler av befolkningen, og representerer den kristne levemåten.²⁶⁶ Trolig har mange av de

---

²⁶² Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 384

²⁶³ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 25

²⁶⁴ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 386

²⁶⁵ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 386

²⁶⁶ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 382

oppreiste steinkorsene som tidligere har stått i nærheten av en kirkegård blitt flyttet inn på den vigslete jorden. Det arkeologiske materialet viser derimot også at korsene i større grad er å finne i andre forhold, blant annet i gravene. Importerte kristne objekter tyder på at det var kontakt med kristendommen siden 700-tallet, hvorfra det blant annet er funnet kors i flere graver. I forbindelse med utvidelsen av kirkegårdene har korsene opptred i større grad. Spesielt kvinnelige graver har inneholdt kors, både i form av smykker, utskårede trekors og steinkors.²⁶⁷ Her hevder Crouwers at korsene i gravene, i større grad enn selve graven kan vise til at det forkom en trosendring og stiller seg ganske ulikt Nordeide. Selv om, slik som tidligere er påpekt av Crouwers, at de også kan ha hatt en ikke-religiøs betydning.²⁶⁸ Hun vektlegger imidlertid at Gulatingets kristenretter kan synliggjøre at det ble lovpålagt å gravlegges på en kirkegård. Derfor tilsier ikke nødvendigvis kristent innhold i gravene at personen var kristen, men innholdet i graven kan fortelle noe om personens oppfatning av livet etter døden eller endret rituell praksis.²⁶⁹

Tilhørende Crouwers hypoteser om korsene som viktige arkeologiske kilder til forskningen på gravskikker, utgreier hun også hvordan gravskikker var viktige i forbindelse med religionsskiftet. Ikke bare kan de gi opplysninger om forholdene rundt begravelsesritualer, de kan også beskrive samfunnsstrukturen og medmenneskelige forhold. For eksempel kan kors som er funnet i graver beskrive hvilke samfunnslag som benyttet dem. Kors er som oftest funnet i rike graver, og kan støtte hypotesen om at kristningen i første omgang foregikk i det øvre sjiktet av befolkningen. De kan og vise hvordan de oppreiste korsene som er funnet på eller i nærheten av gravplasser og kirker trolig er bygget av aristokratiet. De må ha vært «*en liten investering*».²⁷⁰ Videre viser gravplasser at Gulatingets lover har blitt gjennomført, i den forstand at mordere, svikere, selvmordere og andre lovbrøyttere ikke fikk gravlegges på en kirkegård.²⁷¹ Dette påpeker Crouwers er interessant, da lovgivningen forekommer som en blanding av både norrøn og kristen skikk med det norrønes forståelse av straff og det kristne konseptet om etterlivet.²⁷² Videre kan det formelle rundt hvem som kunne gravlegges på kristne kirkegårder tolkes som at kristendommen hadde trengt inn i verdisystemet i samfunnet.

---

²⁶⁷ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 310

²⁶⁸ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 303–304

²⁶⁹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 381

²⁷⁰ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 15

²⁷¹ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 374

²⁷² Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 374

Korset har gjennom Crouwers forskning fått en betydelig rolle for utviklingen av religionsskiftet, ved å introdusere kristendommen, videreføre den og etablere den. Korsene har også, ifølge Crouwers hatt en betydning etter at kristendommen ble lovbestemt på Moster i 1024. Her innehar korsene andre aspekt som fremmer kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. Det ble ifølge Crouwers bygget flere kirker på 1000- og 1100-tallet som ble tilegnet det hellige korset. Det kan hende at disse kirkene har inneholdt relikvier av det hellige korset, og har trolig fungert som pilegrimsmål.²⁷³ Kirkebyggene har derfor innehatt en religiøs betydning som destinasjon. Konseptet om det hellige, var ikke ukjent i den norrøne kulturen, så å overføre det hellige til noe som tilhørte kirkebyggene kan ha hatt en stor betydning for religionsskiftet. Videre har kors, spesielt de oppreiste steinkorsene vært benyttet på flere måter. Blant annet som veivisere til en kirke, hvor Crouwers, i likhet med Birkeli trekker frem korset i Korssund og korset ved Kvitsøy. Sjøkorsene kan ha fungert som havnekors, vise til at en kirke står i nærheten, bønnested for reisende, eller som et symbol til besøkende utenfra om at dette var et kristent land.²⁷⁴ En annen funksjon hun gir korset er hvordan de kan ha blitt brukt for å kristne folk igjennom arbeid. Da kirkebyggene ble flere, har det oppstått et behov for å utsmykke dem. Dette arbeidet må ha foregått i Norge, noe Crouwers hevder sannsynligvis har blitt utarbeidet etter kongelig ønske.²⁷⁵

Crouwers stiller det åpne spørsmålet: om kirkene har hatt den betydningen for religionsskiftet som tidligere forskere har ment? Blant annet påpeker hun hvordan ulikheten i forskningen i stor grad er påvirket av hvordan man har betegnet religionsskiftet. Spesielt som en kortere eller lengre prosess. Utviklingen til å se på religionsskiftet som en prosess som begynte på 900-tallet og som fortsatte etter kristningen til Olavene har medført at det er andre aspekt som kan ha vært viktigere enn kirkebyggene i å endre de religiøse forestillingene i samfunnet. Eksempelvis representerte korset, både steinkors, som smykker, som tilbedelsessted og som symbol. Og så har gravplassene, som en representant for endringer av gravskikker hatt en betydningsfull rolle. Selv om kirkegårdene senere i skiftet ble lovpålagt å ha en tilhørende kirke, kan det ha forekommet som et ønske fra kongen. Mens for folk flest hadde endringene i folkereligiøsiteten og religiøse forestillinger blitt berørt av endrede gravskikker. Det har imidlertid gjennom Crouwers forskning blitt vist at kirkebyggene hadde en viktig betydning, men kanskje ikke en like stor betydning som forskningen tidligere har antatt. I så fall, kan også

---

²⁷³ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 303

²⁷⁴ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 373

²⁷⁵ Crouwers, *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway*, 305

Crouwers forskning viser at kirkebyggenes betydning har endret seg under religionsskiftet, som igjen kan vise til den store utviklingen som skjedde i Norge.

3.3 Oppsummering

Dette kapitlet viser at det har vært uenighet om hvorfor kirkebyggene ble bygget og hva som bestemte deres plassering. Kirkebyggenes plassering har opptatt store deler av forskningen, noe som belyser at ettertiden for det første har ansett dem som viktige, og for det andre at forskerne har ment at kirkebyggene kan belyse deler av religionsskiftet. Det har uansett vært en gjensidig påvirkning mellom hvordan forståelser av religionsskiftet har vært grunnlag for hypotesene om kirkebyggenes plassering, og motsatt. For eksempel kan man se at Bang og Kolsrud som betegner religionsskiftet som kort tillegger kirkebyggenes plassering av misjonskongene en betydelig større rolle, enn Nordeide, Birkeli, Crouwers, Skre og Olsen. De har på sin side utvidet kirkebyggenes rolle i forhold til forståelse om religionsskiftet som en lengre prosess. Forståelser av kirkebyggenes betydning har også ført til nye hypoteser om religionsskiftet: fra Birkelis inndeling, til Nordeides utdypelse av endrede skikker, til Skres samfunnsforståelse. Religionsskiftet har med belysningen av kirkebyggene fått en endret tidsberegning, menneskelig påvirkning, lengre linjer mellom norrønt og kristent og har i grunn blitt sett på som en lengre prosess.

Endringene i oppfattelsen av religionsskiftet, og dernest kirkebyggene, har også grunnlag i at det har skjedd en utvikling innen kildeanvendelsene. Fra å bruke hovedsakelig de skriftlige kildene, til å bruke arkeologisk materiale og filologisk stedsnavnforskning, kan endringene i kildematerialet knyttes opp mot samfunnets utviklede holdninger og fagdisiplinens kildekritiske utvikling. Det er imidlertid spennende å se hvordan overgangen fra å nesten eksklusivt å benytte skriftlige kilder, slik som Bang medførte et radikalt teoriskifte ved Olsens verk, samt overgangen til nye hypoteser ved en utvidelse av den arkeologiske utgravningen i Norge ved Birkeli, Nordeide og Crouwers. Den videre tverrfaglige vendingen medførte også at fagdisiplinens benyttelse av andre kilder bidro til ny forståelse av religionsskiftet.

Stedskontinuiteten har som vi har sett, vært en veletablert teori, som hovedsakelig bygget på sagamaterialet, kristenrettene og andre skriftlige kilder. Dens utvikling til å inneholde tempelkontinuiteten og tempelorganisasjonskontinuiteten medførte at flere historikere og arkeologer utvidet forskningen på religionsskiftet. Tempelkontinuiteten, med den underbygde

oppfattelsen om hovbygningene som hellige hus på kultplassene var av både Bang og Kolsrud velformulert, dokumentert og overbevisende. Kirkebyggene ble helt sentrale som det overtagende momentet, selv om forskerne var uenige i om hovene ble omgjort til kirker eller brent ned. Videre viser deres forskning at kirkebyggene både som hellig hus, en møtearena og som forkynnelses plass hadde en avgjørende faktor for overgangen mellom religionene. Plasseringen av kirkebyggene på hovene sikret en undergravning av det norrøne, i tillegg til å skape ny religiøs praksis. Tempelorganisasjonskontinuiteten skapte videre store diskusjoner, hvor Bang stod for en angelsaksisk påvirkning, mot Kolsrud med hov-organiseringen. Det er derfor interessant at de begge benytter den samme inndelingen av kirkeorganiseringen, med samme betegnelser, som de begge har hentet fra Keyser. Det er imidlertid mulig å se deres uenighet i forståelsen av hvorfor kirkebyggene møtte så lite motstand. Bang fulgte som tidligere nevnt forfallsteorien, og en kan stille spørsmål ved om dette påvirket hans forståelse av kirkebyggene. Den åpenbare tilliten og verdien Bang gir til kirkebyggenes plassering på hovenes tomter som relativt uproblematisk kan være påvirket av han ser på dem som en naturlig del av kristendommens overtagelse av en forfallen norrøn religion. Kolsrud fulgte ikke forfallsteorien, men mente at kirkebyggene ble bygget relativt uproblematisk grunnet europeiskpolitiske endringer som førte til mindre vikingferd og heller til en misjonsvirksomhet som skapte en ny kjennskap til kristendommen.

Olsens arbeid var revolusjonerende i sin kritikk av den tidligere stedskontinuitetsteorien. Hans avkreftelse av tempelkontinuiteten og mangelen på selvstendige hovbygninger var en overveldende endring innen forskningen. Til tross for de mange ulike hypotesene av hovenes tilknytning, påvirkning, arkitektur, utforming, organisering og benyttelse, har det likevel vært en konstant teori at de har eksistert. Både Bang og Kolsrud, i tillegg til de mange andre arkeologene, historikerne og filologene som er nevnt har vært enige om at hovene har vært hellige bygninger, selv ved bruken av ulike kilder. Olsen derimot påpeker at ingen primærkilder i tilstrekkelig grad kan bekrefte deres forekomst, og videre at navnet hov trolig har ment kultsted og ikke kultbygning. Videre kritiserer han også den tidligere forskningen for å ha et for sentrert blikk på hvilken type kontinuitet man har utforsket. I forhold til kirkebyggenes betydning for religionsskiftet endrer han diskusjonen ved å tilføre hypotesen om at kirkebyggenes plassering ikke må ha vært på et kultsted, men også i nærheten. Kirkebyggenes plassering har derfor ikke en betydning i den forstand at de overtok en bygningsfunksjon, men som den hellige arenaen for både ritualer og religiøse forestillinger. I tillegg påpeker han at kirkebyggene ikke bare innehadde en religiøs betydning, men også påvirket maktkontinuiteten.

Olsens hypoteser om mangelen på hovbygninger påvirket også andre aspekt ved kirkebyggenes betydning. For eksempel kan en se at Bang og Kolsrud i større grad er opptatt av dåpen, og vektlegger det som det viktigste overgangsritualet for konvertering, både i form av misjonskongenes benyttelse av dåpen i kristningen, men også i form av kirkens monopol på ritualet. Hos Olsen får kirkebyggenes funksjon som nye tilbudssteder en mer sentral rolle i flere av livsritualene, spesielt begravelsen. Det forekom ved at kirkebyggene ikke overtok rollen som ett nytt bygg, men underla seg flere av samfunnets skikker og tradisjoner, som ellers ville ha forekommet utenfor hovet, uavhengig om det skal beskrives som en bygning eller et sted. Det har derimot konstant vært sett på messen som det fremste med kirkebyggene, men i forhold til livsritualer påvirket diskusjonen om begravelse til kirkebyggenes plassering. En kan riktignok stille spørsmål ved om Bang, Kolsrud, og muligens Olsen og Birkeli har hatt en anakronistisk forestilling om hvordan rituell praksis var, ettersom flere beskrivelser av messen og av livsritualene virker å ha en protestantisk tilnærming. Videre kommer det fram at Birkeli, i likhet med Olsen, påpeker at kirkebyggene overtok viktige oppgaver som tidligere hadde tilhørt de norrøne kultstedene. Til kontrast viser Crouwers at steinkorsene i mange tilfeller kunne inneha samme funksjon som kirkebyggene i forbindelse med gudstjeneste og ritualer. Dette perspektivet viser også Skre, riktignok ikke i forhold til steinkorsene, men ved at kirkebyggene var for små, og derav at flere religiøse og rituelle handlinger forekom utendørs. Men det må merkes at ingen av dem går inn på at kirkebyggene kan ha vært konstruert i ulike stadier, og dermed at koret, klokketårnet og skipet er ulike deler av kirkebygget. Det kan imidlertid diskuteres om kirkebyggene faktisk innehadde den betydningen som tidligere ment. Men igjen går ikke denne diskusjonen på plasseringens betydning, men heller kirkebyggenes betydning som senter for religiøse forestillinger.

Undersøkelser av graver med tilhørende steinmonumenter hadde vært gjenstand for undersøkelser før Birkeli, men verken i så stor grad, så eksplisitt mot religionsskiftet eller som belyste kirkebyggenes betydning like tydelig.²⁷⁶ Nordeide, Birkeli og Crouwers nevner i sine respektive verk at undersøkelser av gravskikker fikk en oppgangstid etter Olsens kritikk at den tidligere kultkontinuiteten og stedskontinuiteten. Det åpnet for at andre områder kunne belyse religionsskiftet, samt for andre perspektiver på hva som var viktig for religionsskiftet. Blant annet medførte utvidelsen av forskningsområdene til at kirkebyggenes betydning ble utfordret. Hos Birkeli og Crouwers er det steinkorsene som fungerer som utfordreren. For det første

---

²⁷⁶ Det må understrekes at denne påstanden er konstruert av hva jeg har hatt mulighet til å oppspore av forskningslitteratur.

påpeker de at steinkorsenes betydning under den tidlige kristningen avgrenser hvor lenge kirkebyggene kan regnes som essensielle. For det andre forklarer de hvordan steinkorsene viser til at kirkebyggene opptok rollen som det fremste formål i religionsskiftets andre fase. Nordeide har i likhet en forståelse av at kirkebyggenes plassering vitner til at andre aspekt var viktigere for å fremme religionsskiftet, blant annet endring i skikk og tradisjoner, som gravskikker. Kirkebyggene var derfor nødvendig, men ikke det mest essensielle. Til felles framtrer kirkebyggenes betydning avgjørende kun etter at kristendommen er kjent i Norge, og ikke slik som Bang og Kolsrud, for å innføre den. Det er derfor en ganske tydelig overgang fra Bang og Kolsrud, selv Olsen, til de senere forskerne, ved at kirkebyggene innehar betydningen om å fastsette kristendommen, men ikke å innføre den. Her vises igjen den gjensidige påvirkningen av forståelsene av kirkebyggene og religionsskiftet, hvor utvidelsen til at skiftet begynte før 995 og varte lengre enn 1024 belyser nye betydninger for kirkebyggene.

Birkeli, Skre, Nordeide og Crouwers gir respektivt kirkebyggene den utvidede betydningen i at de fungerte i andre samfunnsformer enn overtagelsen av kultkontinuiteten fra det norrøne. Kirkebyggenes plassering var til for å unngå vold, for å bevise ens religiøsitet, for å skape forhold med kongene, for å beholde makt, for å skape handelsavtaler mm. De opptrer derfor ikke alene i den religiøse dimensjonen, men inngår i et fellesskap mellom verdslige og religiøse forhold som sammen påvirket religionsskiftet. Det kan imidlertid være vanskelig å sammenligne den benyttede forskningslitteraturens forståelser av kirkebyggenes betydning i noen sammenhenger. Blant annet medfører bruddet med kultkontinuitetsteorien at de nyere forskningsområdene ikke forholder seg til de tidligere hypotesene. En kan for eksempel ikke si noe om Birkelis forståelse av kultkontinuiteten da han ikke beskriver den, dog at man kan anta at hans manglende beskrivelse viser at han ikke anser den som viktig eller ikke støtter hypotesen.

En annen utvikling en kan se i debatten om hvor kirkebyggene ble plassert er hvordan Bang og Kolsrud opererer med et større ovenfra perspektiv i følge med kultkontinuitetsteorien og misjonskongene, mens Birkeli, Skre, Nordeide og Crouwers representerer et nedenfra perspektiv, med å undersøke folkets kirkebygging. Det er derfor helt sentralt å påpeke at noe av grunnen til at det har forekommet så store ulikheter i forskningen på kirkebyggenes plassering, er på grunn av at de undersøker ulike kirker med ulike bygherrer. Bang og Kolsrud ser primært på misjonskongenes kirkebygging, hvor de første offisielle kirkebyggene og organiseringen av fylkeskirkene er hovedfokuset. For Birkeli, Skre, Nordeide og Crouwers er det folkets og aristokratiets kirkebygging som er primærfokuset. De undersøker hvorfor folket

valgte å bygge kirker og setter det inn i kontekster av egenkirker, og offisielle kirker. Kirkebyggenes plassering og hva det hadde å si for religionsskiftet kan derfor ikke alene skilles ut som et eget tema. Det er tett knyttet opp mot hvem som bygget dem, hvorfor, når de ble bygget og hvordan de ble benyttet både lokalt og nasjonalt. Dette kapitlet har gjennomgått utviklingen av forskning på hvor kirkebyggene ble plassert, men har også gitt et innblikk i hvem som bygget dem. Det er dette aspektet vi videre skal se på: hvorfor har hvem som bygget kirkebyggene vært viktig, og hvordan har dette vært med på å belyse kirkebyggenes betydning under religionsskiftet?

4 Hvem bygget kirkene?

Forskningen på hvem som har bygget kirkene har opptatt forskningslitteraturen i historie og arkeologi fra 1900-tallet og fram til i dag. Det kan være utfordrende å skille mellom hvor kirkebyggene ble plassert og hvem som bygget dem i forskningslitteraturen, siden de henger tett sammen. Selv stedsorientert forskning vil ta opp spørsmålet om hvem som bygget kirkebyggene, ofte i sammenheng med hvorfor denne personen eller representanten for en samfunnsgruppe valgte å bygge kirken akkurat der. Utviklingen innen fagdisiplinene og forskningen om hvem som bygget kirkene utvidet seg og har dannet flere kategorier, hvor blant annet kongen, folket, aristokratiet står sterkt som representanter i litteraturen. I et historiografisk perspektiv er det derfor viktig å undersøke hvem som bygget kirkebyggene, for å kunne belyse hvordan forskere har betegnet kirkebyggenes betydning for religionsskiftet.

4.1 Misjonskongene

4.1.1 Anton Christian Bang

Siden historiefagets profesjonalisering har det vært en ledende teori om hvem som bygget kirkene under religionsskiftet: kongene. Hypotesene rundt kongene har vært skiftende mellom deres posisjon som rikssamler og som kristendommens forkjemper, men de er uansett jevnlig presentert som de første kirkebyggerne. Den eldre forskningslitteraturen er spesielt interessert i misjonskongene som de første kirkebyggerne, og deres livsvirke ble presentert som essensielt for kristendommens framvekst. Anton Christian Bang er blant de historikerne som spesielt fremmet Olav Tryggvassons og Olav Haraldssons roller som misjonskonger. Bang skrev et oversiktsverk som tok for seg den norske kirkes historie fra vikingtid og frem til hans levetid. I redegjørelsene om hvordan Norge ble kristnet og opprettelsen av den norske kirkeprovinsen i 1152/53, tillegges misjonskongene en form for nødvendighet for religionsskiftet. Som tidligere nevnt tolker Bang religionsskiftet som fullendt etter at Olav Haraldsson ble oppfattet som nasjonalhelgenen Olav den Hellige.²⁷⁷ Det er imidlertid ikke mulig å fastslå nøyaktig når Bang mener religionsskiftet begynte, men som en del av kristningshistorien nevner han Håkon den

---

²⁷⁷ Bang, *Den norske kirkes historie*, 42

gode, Eirikssønnene og Håkon Jarl.²⁷⁸ Riktignok beskrives denne tidsperioden som en forløper til, heller enn en del av kristningen av Norge, som skulle ha begynt med Olav Tryggvasson.²⁷⁹

Bang hevdet at Olav Tryggvassons tilknytning til kristendommen førte til et personlig mål om å kristne Norge. Han gjennomførte denne kristningen med misjonsarbeid langs kysten, først Viken, deretter Vestlandet. For å synliggjøre Olav Tryggvassons betydning for religionsskiftet og som kirkebygger postulerer Bang tre aspekt. Det første aspektet er at Olav med sin personlighet vant over mange til kristendommen. «*Han var en av disse naturer, for hvem alt må bøye seg*».²⁸⁰ Bang tillegger han da en geistlig, høymodig og høyt religiøs karakter, i tillegg til å være sett på som sterk, uimotståelig og behersket blant folket, på grunn av at han kristnet folk først med ord og så med sverd.²⁸¹ Bang anmodet en hypotese om at folket trakk linjer mellom styrken til Olav Tryggvasson og guden hans, noe som påvirket synet på kristendommen.²⁸² Misjonsvirksomheten fikk derfor medfart, noe Bang hevdet la grunnlaget for et genuint ønske om å bygge kirker hos aristokratiet og folket. Det andre aspektet Bang vektla var at Olav Tryggvason bygde Norges første kirke, på Moster, og samlet de kristne rundt en felles nasjonal helgen, nemlig St. Sunniva.²⁸³ Det tredje aspektet er at han grunnla byen Trondheim som ble kristendommens midtpunkt, holdepunkt og utgangspunkt for utbredelse i Norge, siden det der ble opprettet et av de første kirkebyggene.²⁸⁴

De tre aspektene som sammenknytter Olav Tryggvasson og kirkebyggenes betydning for religionsskiftet kan oppsummeres som et hovedpoeng for Bang: kirkebyggene var vesentlige for kristningen av Norge. Kongen nyttet kirkebyggene som et middel og slik ble de en fysisk representant for utbredelsen av den nye religionen. Det medførte to konsekvenser. For det første at Olav Tryggvasson bygget mange kirkebygg under kristningsferden, og for det andre at aristokratiet igangsatte en ekstern kirkebygging. Bang gir derfor mye av æren for de første kirkebyggene til Olav Tryggvasson, men legger også vekt på at kristendommen enda ikke hadde slått helt rot. Han begrunner dette ved at det ble bygget kirker, men at de ikke var konstruert inn i noe kirkevesen. Det var etter Olav Tryggvassons død en femtenårs periode med stagnering for kristendommen, hvor mangelen på antall kirker, presteskap og organisering,

---

²⁷⁸ Bang kommer ikke med noen tidsavklaring på når kongene styrte Norge. Men per andre forskningsverk er regjeringstiden han beskriver lagt mellom 930-995

²⁷⁹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 35

²⁸⁰ Bang, *Den norske kirkes historie*, 37

²⁸¹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 36

²⁸² Bang, *Den norske kirkes historie*, 38 Videre referanse til Rudolf Keyser sitt verk: *Den norske kirkes historie under catholicismen*. 1956.

²⁸³ Bang, *Den norske kirkes historie*, 37

²⁸⁴ Bang, *Den norske kirkes historie*, 38

ifølge Bang kunne føre til at «*Kristendommen selyfølgelig snart ville være død ut i landet*».²⁸⁵ Han påberoper kirkebyggene som essensielle for religionsskiftet, fordi de videreførte og opprettholdt kristendommen gjennom denne perioden.

Ifølge Bang var den neste fasen for religionsskiftet kristningen til Olav Haraldsson. Umiddelbart fremstår det at Bang ser på han som den mest sentrale misjonskongen og kirkebyggeren. Han beskriver Olav Haraldssons oppvekst og herkomst i detalj, og tillegger han æren for å ha skapt en nasjonal selvstendighet ved å kristne landet.²⁸⁶ Bang er spesielt opptatt av Olav Haraldssons rolle som organisator av kirkeorganisasjonen og grunnlegger av fylkeskirkene. Han var derimot ikke under den samme oppfatningen som Keyser og Munch om at Olav Haraldsson baserte fylkeskirkenes organisering etter hovenes tempelmønster.²⁸⁷ Han vektlegger istedenfor som nevnt i forrige kapittel at fylkeskirkene ble bygget på krongods og på konfiskert hovgrunn.²⁸⁸ Videre hevdet Bang at Olav Haraldsson opprettet fylkeskirkene både i fylkene han selv kristnet og i fylkene Olav Tryggvasson kristnet.²⁸⁹ I forbindelse med kristningsferdene påpeker Bang at Olav Haraldsson i motsetning til Olav Tryggvasson var hard og brysk. Under kristningsferden i Valdres, Gudbrandsdalen, Oppland og Viken tvang han folket til å døpes, han var brutal, og ville ikke reise videre før grunnlaget for en kirke var lagt.²⁹⁰ Likevel hevder Bang at det var nødvendig, og at kristningen medførte til en genuin trosendring blant folket. Bangs beskrivelser av Olavens personlige egenskaper under kristningsferdene er interessant, spesielt ettersom han gjennom sitt kildekritiske program påberoper seg å være kildekritisk til sagamaterialet. Dette kan en derimot stille spørsmål ved, da han i dette tilfelle referer til Maurer, som videre referer respektivt til sagamaterialet, noe han også gjør ved flere andre anledninger.

Olav Haraldsson hadde i tillegg til rollen som oppretter av fylkeskirken, rollen som motivator for kirkebygging blant aristokratiet og blant bøndene. De begynte å bygge private kirker etter misjonskongene hvor Bang nevner tre samfunnsgrupper som kirkebyggerne: kongen, stormenn og bønder, som konstruerte sine respektive kirker i form av fylkes-, og høgendes- kirker, samt kapeller.²⁹¹ Riktignok blir bøndene og stormenn, i motsetning til

---

²⁸⁵ Bang, *Den norske kirkes historie*, 40

²⁸⁶ Bang, *Den norske kirkes historie*, 40. Videre referanse til Ernst Sars verk: *Udsigt over den Norske Historie*, 234.

²⁸⁷ Bang, *Den norske kirkes historie*, 15. Se i oppgavens tredje kapittel for større diskusjon om fylkeskirkene.

²⁸⁸ Bang, *Den norske kirkes historie*, 41

²⁸⁹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 41

²⁹⁰ Bang, *Den norske kirkes historie*, 42

²⁹¹ Bang, *Den norske kirkes historie*, 66

misjonskongene, kortfattig presentert. I konteksten av kirkebyggenes betydning for kristningen påpeker Bang at Olav Haraldssons rolle på tinget ved moster var et annet viktig aspekt. Lovgivningen av kristenrettene, uavhengig av hvor mye av dem som opprinnelig kom fra Olav Haraldsson, var ifølge Bang en bragd som sikret kristendommens, og kirkens ståsted i landet.²⁹²

Bang ser på kirkebyggene under religionsskiftet som flertydige. Som først nevnt ble kirkebyggene benyttet av misjonskongene som et verktøy under kristningsferdene. En annen betydning Bang gir kirkebyggene er at det hadde en sentral rolle i å opprettholde kristendommen som religion, og benevner dem en nødvendighet. Bang vurderer også kirkebyggenes betydning i lys av endrede maktforhold. Han hevdet at det i det norrøne samfunnet hadde eksistert et kultfenomen som medførte at høvdinge og stormenn både styrte, vedlikeholdet og gjennomførte rituell praksis ved hovene.²⁹³ Maktforholdene ble derimot endret når misjonskongene begynte å bygge kirker. Bang støtter til en viss grad Ernst Sars hypotese om at de politiske og religiøse maktforholdene endrer seg med kirkebyggingen, da kongen overtar høvdingenes roller. Bang er ikke eksplisitt i denne påstanden, men fremmer poenget ved å peke på de nye hierarkiske systemene som oppstod. Kirkebyggene blir derfor betydningsfulle som maktgivende og makttagende under religionsskiftet.

Misjonskongenes rolle for kirkebyggingen og derved religionsskiftet, er spesielt fremtredende i bokens tredje kapittel: «*Etter de to Olaver hadde innført kristendommen i sitt rike og folket hadde tatt ved den kristne tro, var det en selvfølge at landet måtte forsynes med et tilstrekkelig antall kirker, svarende til tidens behov*».²⁹⁴ Påstanden er interessant på flere måter. For det første viser den tydelig Bangs forståelse av religionsskiftet, hvorav han hevdet at kristningen av Norge²⁹⁵ ikke var en prosess, men en kort affære, ettersom den var over etter Olavene hadde innført kristendommen. For det andre benytter han ordet «*folket*». Han skiller ikke mellom ulike samfunnsgrupper i påstanden, og benytter heller det vide begrepet som dekker hele befolkningen. I sammenheng uttrykker han i første halvdel av setningen at folket var blitt kristnet eller tatt ved den kristne tro, uten å vise til en kildekritiskgranskning eller forståelse av geografiske eller hierarkiske ulikheter i befolkningen. Den andre delen av påstanden viser en av Bangs tydeligste forståelser av kirkebyggenes betydning: store deler av kirkebyggene er et resultat av en genuin trosendring. Det har blitt nevnt at Bang anså Olavenes

---

²⁹² Bang, *Den norske kirkes historie*, 42

²⁹³ Bang, *Den norske kirkes historie*, 14

²⁹⁴ Bang, *Den norske kirkes historie*, 45

²⁹⁵ Da han ikke betegnet det norrøne som en religion, ei heller benyttet ordet skifte, er det mer korrekt å si kristnet

kirkebygging som *nødvendig* og at kirkebyggene var sentrale i å spre og å opprettholde kristendommen. Et annet poeng han fremmer er at kirkebyggene ble maktgivende for kongen ved å underlegge seg en ny type hierarki. Et tredje poeng, som påstanden ovenfor antyder, var at kirkebyggene ble brukt for å utøve og praktisere religionen. Kirkebyggene gjennomgikk derfor en endring fra å være et nødvendig redskap for Olavene, til å bli en nødvendighet for folket når de er blitt kristnet. Bang tilegner kirkebyggene en sentral rolle for religionsskiftet med hvordan de ble brukt av sine byggherrer, men enda tydeligere kan en se Bangs egen trosforståelse i hans hypoteser. Både gjennom hans manglende kildekritiske holdning og gjennom hans antagelser om folkereligiøsiteten.

Forskningen Bang foretar om den norske kirkes historie presenterer utviklingen av det norske samfunnet i sammenheng med kristendommen. Forskningen fremlegges gjennom et oversiktsverk som både representerer tiden det er skrevet i, samt fortidens historieskrivning. 1800-tallet var innen historieskrivningen preget av nasjonalistiske tendenser hvor vikingtid, middelalder og kristendommen var viktige historiske element for å fremme nasjonen som sentrum.²⁹⁶ Bang, som utga flere av sine tidligere verk på slutten av 1800-tallet fulgte og i stor grad nasjonalskrivningen. Verket «*Den norske kirkes historie*» er til tross for sin utgivelse etter unionsoppløsningen i 1905, et verk som holder fast ved et sterkt nasjonalt perspektiv. Videre medførte dette at Bangs verk ikke benyttet de nye historieskrivningsfremstillingene som kom fram med den marxistiske og den humanistiske historieskrivningen. Verket til Bang ble også kritisert av Edvard Bull (1881-1932), som tilhørte den marxistiske historieskrivningen, og Fredrik Paasche (1886-1943) som tilhørte den humanistiske historieskrivningen.²⁹⁷ Begge retningene hadde stor fremgang i historiefaget, og utfordret de tidligere fremstillingene og hypotesene om religionsskiftet. I forhold til Bangs verk var Bull spesielt kritisk til hans kobling til den tradisjonelle kirkelige historieskrivningen, mens Paasche kritiserte hans manglende utarbeidelse av kirkens indre liv.²⁹⁸ Selv om Bull og Paasche er viktige og sentrale historikere innen hypoteser om religionsskiftet, var det historikeren Halvdan Koht (1873-1965) som tilhørte den marxistiske historieretningen som i størst grad så på kirkebyggenes betydning for religionsskiftet.²⁹⁹ Hans hypoteser kom fram i verket «*Innhogg og utsyn i norsk historie*» som ble publisert i 1921.

---

²⁹⁶ Melve, *Globalhistoriografi*, 43

²⁹⁷ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 31

²⁹⁸ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 32. Bull, *Norsk historisk forskning 1969-1919*, 84.

²⁹⁹ Det må også nevnes at Bulls verk hovedsakelig tar for seg tiden etter 1152/53, og derfor er utenfor denne oppgavens tidsbegrensning.

Koht var opptatt av hvem som bygget kirkene, men utfordret den da ledende teorien om kongen som kirkebygger. Han fremla en hypotese om aristokratiet som kirkebyggerne, og utfordret synet på kongen som den øverste leder.³⁰⁰ Koht benyttet økonomiske interesser til å utvikle en hypotese om at aristokratiets interesser styrte kongen.³⁰¹ Her utfordret han den tidligere teorien som spesielt ble fremmet av historikeren Ernst Sars (1835-1917), og til dels Bang, om at religionsskiftet endret maktforholdene i samfunnet.³⁰² Teorien sa at aristokratiet eller stormenn som i norrøn religion var ledere for kultutdøvelse og kultplassen mistet makt da kongene innførte kristendommen, med kirker og hierarkiske system. Koht utfordret denne teorien, da han argumenterte for at det i norrøn tid eksisterte et presteskap, noe som igjen medførte at aristokratiet ikke kunne ha mistet den angivelige makten. Koht støtter derfor ikke forståelsen om kirkebyggene som betydningsfulle for religionsskiftet som maktgivende til kongen, men heller at kirkebyggene ble et redskap brukt av aristokratiet for å skaffe seg makt.³⁰³ I kobling til hvem som bygget kirkene, undergraver også Koht den allment aksepterte teorien om de første kongene som de første kirkebyggerne. Hans hypotese ble ikke svært godt mottatt, spesielt fordi han ikke tok hensyn til flere primærkilder som fremmet kongen som kirkebygger. Koht, som representant for den materielle historieskrivningen er dog en av de som tydeligst sikter seg inn på kirkebyggenes betydning for religionsskiftet.³⁰⁴

4.1.2 Oluf Kolsrud

Ettersom den marxistiske historieskrivningen, spesielt ved Koht, ikke betydelig påvirket det videre synet på kirkebyggene,³⁰⁵ ble det andre retninger som førte forskningsfeltet videre. Av disse retningene var kirkehistorien spesielt fremtredende i forskningen på religionsskiftet, samt for hvordan kirkebyggenes betydning presenteres. Fra mellomkrigstiden til etterkrigstiden skiller kirkehistorien stadig mer ut fra resten av historiefaget. Hovedgrunnen var at det i historiefaget hadde oppstått et mer sekularisert blikk på kirken, noe som trolig hang sammen med den stadig større profesjonaliseringen av faget, og det kildekritiske historiesynet. Kirkehistorien beholdt derfor mer av det tidligere synet på kirken. En av de som ettertiden har

---

³⁰⁰ Muren, *Hvem var kirkenes byggherrer i Norge i middelalderen?* 42

³⁰¹ Muren, *Hvem var kirkenes byggherrer i Norge i middelalderen?* 41

³⁰² Dahl, (1974), *Historisk materialisme*, 21. Dahl, (1992), *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*, 247

³⁰³ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 31

³⁰⁴ Birkeli, *Hva vet vi om kristningen av Norge?* 41. Melve, *Globalhistoriografi*, 173

³⁰⁵ Da spesielt i forhold til kirkebyggenes betydning

betegnet som fremst av kirkehistorikerne er Oluf Kolsrud.³⁰⁶ På samme måte som kirkehistorien tok avstand fra den mer tradisjonelle historieforskningen, tok Kolsrud avstand fra den materielle historieskrivningen. Dette er spesielt fremtredende ettersom han ikke presenterer et sekularisert syn på kirken, og heller synliggjør sin personlige religiøsitet gjennom verket. På mange måter kan en si at Kolsrud går tilbake til hva marxistene ville definert som overflathistorien, som tok for seg store politiske begivenheter, og på mange måter stemmer dette. Kolsrud ligner mer på Bang i form av historieskriving, tematikk og kildekritikk enn på andre historikere fra samme tidsperiode. Dette kan man se ved at verket kan regnes som det siste av den type oversiktsverk. En kan derfor si at Kolsrud viderefører historiesynet fra slutten av 1800-, til starten av 1900-tallet, men dog med et større kildekritisk omfang. Det kommer til syne både ved en utvidet kildekritisk tilnærming til de skriftlige kildene, men også i benyttelsen av arkeologiske og filologiske kilder.³⁰⁷

Som sin forløper var Kolsrud opptatt av de kristne misjonskongene, og gir dem i likhet med Bang æren for kristningen av Norge. Kolsrud var på samme måte som Bang opptatt av at det hadde forekommet kontakt med det kristne Europa før misjonskongene, noe som påvirket nordmennes forståelse av kristendommen.³⁰⁸ Gjennom sjøferd i over 200 år, hadde vikingene fått inntrykk av kristendommen, og slik Kolsrud ordlegger det «*Difor vart kristendomen og kyrkja den frukt som vikingferdene gav det norske folket*».³⁰⁹ Politiske endringer i England førte til at det ble vanskeligere å gjennomføre vikingferder, spesielt mot årtusenskiftet. Kolsrud uttrykker at det var en naturlig slutt, som gikk sammen med begynnelsen på kristningen av Norge gjennom kongene. I stedet for nordmennes vikingtokt til andre land, begynte misjonærer å komme til Norge. Blant annet beskriver han hvordan det har vært forsøk, både fra Danmark og Tyskland, på å kristne Norge, men at forsøkene var mislykkede.³¹⁰ Det var heller misjonskongene Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson som lyktes med det. Et aspekt ved misjoneringen som Kolsrud fremmer at den kan deles i to typer – den religiøse, frivillige misjoneringen på den ene siden og den organiserte misjoneringen til kongene på den andre. Kongenes organiserte misjonering er det som brøt best frem i Norge, trolig grunnet sin utpregete

---

³⁰⁶ Se Birkeli, Bagge, Olsen

³⁰⁷ Se Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, side 41-53 for videre lesning om stedsnavn. Eller Magnus Olsens stedsnavnsforskning fra 1926 for videre lesning.

³⁰⁸ Se kapittel tre «Hvor ble kirkene bygget» for mer detaljert beskrivelse

³⁰⁹ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 99

³¹⁰ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 102

maktsituasjon.³¹¹ Denne forståelsen danner grunnlaget for Kolsruds fremheving av kongenes posisjon, og for utviklingen av religionsskiftet, blant annet som kirkebyggere.

Selv om det er misjonskongene som opptar størst del av Kolsruds beretning om kongemakten, nevner han et par andre konger. Den første kristne kongen som Kolsrud nevner er Håkon Haraldsson, ofte kjent som Håkon den Gode. Håkon den Gode prøvde å kristne landet fra 930-960, spesielt i Møre.³¹² I tillegg innførte han kristne elementer, som å flytte Jol til den kristne høytiden. Han møtte motstand på Frostatinget, hvor resultatet ble at kirkene han hadde fått bygget, ble revet ned. Kolsruds omtale av Håkon den Gode setter kirkebyggene inn i en ny kontekst. For det første at det ble bygget kirker før Olavene, for det andre at kirkebygg fra starten av er blitt oppfattet som et middel til å kristne, og for det tredje at det var kirkebyggene som motstanden gitt utover, tydeliggjør deres makt som symbol for den nye og ukjente religionen. Etter Håkon den Gode er ikke Kolsrud spesielt opptatt av de andre kongene før Olav Tryggvasson, og benytter en større andel av verket til å beskrive hans oppvekst og liv i stor detalj.³¹³ Kolsrud trekker interessant nok frem hvordan Olav Tryggvason var en blanding av norrøn og kristen, noe som passer godt sammen med hans tidligere hypotese om «*halvkristendom*». Dette begrunner Kolsrud med at Olav Tryggvasons moral, som vises til i sagalitteraturen ikke var helt kristen.³¹⁴ Riktignok beskriver Kolsrud han også som svært religiøs, og hevdet i likhet med Bang at hans motiv for å kristne Norge kom fra en personlig overbevisning.

Ifølge Kolsrud ankom Olav Tryggvasson Norge i 995, og at han da forsøkte å kristne Viken og Vestlandet, men at det ikke var før han ankom Moster og avholdt ting, at kristendommen ble akseptert, og han anla en kirke.³¹⁵ Her benytter han ordene «*bøndene ga etter*», noe som i ulikhet til Bang viser en oppfattelse av at kristendommen var mer en pålagt endring enn en genuin trosendring i første omgang. Kirken på Moster definerer Kolsrud som den første helligdom i Norge, og ble så den første av mange kirker som Olav Tryggvasson kom til å bygge, hvor han avslutningsvis grunnla byen og bygget kirken i Trondheim. Kolsrud hevder at kirkebyggene fungerte som avgjørende virkemiddel i kristningen av Norge, både ved funksjon som hellig bygg, hvordan de ble benyttet til å opprettholde tro, og hvordan kirkebyggene ble et middel i rikssamlingen. Det er derfor også interessant at han påpeker at

---

³¹¹ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 100

³¹² Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 124

³¹³ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 129

³¹⁴ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 129

³¹⁵ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 130

Olav Tryggvasson var den som snakket, kjempet og påtvang dåpen, mens det i større grad var Sigurd som bygget kirker.³¹⁶ Han gir kongen rolle som kirkebygger, samtidig som han gir rollen til en kirkelig representant. Kolsrud beskriver ikke dette ytterligere, men det er interessant hvordan det har skjedd en utvikling fra Bang til Kolsrud om hvordan en ikke rent kan gi æren for kirkebyggingens konstruksjon til kongene. Riktignok endrer det ikke betydningen til kirkebyggene for religionsskiftet, men det kan endre forståelsen av betydningen av hvem som bygget dem, selv om en ikke kan undervurdere den rollen Olav Tryggvasson har hatt for å fremme deres bygging under kristningsferdene.

Olav Haraldsson er den neste av kongene som Kolsrud vektlegger i forbindelse med religionsskiftet. Kolsrud hevder at det i sagamaterialet er referert mindre til hans bragder utenlands enn Olav Tryggvasson sine, ettersom hans arbeid i Norge har fått større oppslutning.³¹⁷ For det første vises det ved at Kolsrud utmerker han for å samle Norge til et rike.³¹⁸ Etter Olav Tryggvasson var ikke Norge *et* rike, men oppdelt – Olav Haraldssons oppgave ble derfor vanskeligere, både i kristningsarbeid og i rikssamlingen. At han klarte å gjennomføre rikssamlingen, ble derfor hans første bragd, mens hans andre var å fullføre kristningen av Norge. Kolsrud fremmer at Olav Haraldsson kristnet Norge på tre måter: gjennom lover, organisering og institusjoner.³¹⁹ I likhet med tidligere historikere som Taranger og Bang, mente Kolsrud at Olav Haraldsson ønsket å bygge opp en kirkeorganisasjon etter den angelsaksiske tradisjonen han opplevde i England. Målet var å danne et nettverk av fylkeskirker under kristningsferden i Norge.³²⁰ Organiseringen medførte at det ble bygget en kirke i hvert fylke, som senere ble omgjort til sognekirker, og som også fungerte som misjonsstasjoner.³²¹ Kirkebyggene får derfor en utvidet betydning, ikke bare som forkynnende arenaer, men og som reisemål og begynnelsen på et kirkenettverk.

Olav Haraldsson, gjennom kristningsferdene, konstruerte et større antall kirker enn de andre misjonskongene. Kolsrud vektlegger videre, i motsetning til Bang, at sagalitteraturen også forteller om stormenn som frivillig bygget kirker på sine gårder.³²² Derimot hevdet Kolsrud, i likhet med Bang, at Olav Haraldssons kristning var brutal, og beskriver detaljert om hvilke straffer som kunne ramme den som ikke byttet tro. Kolsrud understreker imidlertid at

---

³¹⁶ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 131

³¹⁷ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 138

³¹⁸ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 138

³¹⁹ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 139

³²⁰ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 146

³²¹ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 147

³²² Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 139

kristningen ikke i hovedsak handlet om å kristne enkeltpersoner, men om å endre samfunnets skikker og tradisjoner.³²³ Dette perspektivet står i motsetning til Bangs, som mente at kristningen og kirkebyggene endret den enkeltes personlige tro. Kolsrud hevder istedenfor at kirkebyggenes betydning lå nærmere samfunnet enn personer. Derfor var «*kruna paa misjonsverket*» at Olav Haraldsson innførte kristen lov med kristenrettene. I så måte uttrykker Kolsrud at å være kristen handlet om å være troende, lyde kristendommen og å følge de kristne lovene.³²⁴ Kristenrettene representerte alle livsaspekt; forholdene rundt kirkebygging og vedlikehold, deltagelse og ritualer i kirkebyggene, og presteskap tilhørende kirkene. Kirkebyggene hadde derfor, ifølge Kolsrud, en helt sentral betydning for utviklingen av religionsskiftet, både på grunn av Olav Haraldssons bruk av dem i kristningen og gjennom lovgivningens endring av skikk i samfunnet.

Ifølge Kolsrud gir forskningen på religionsskiftet de første kongene en avgjørende posisjon; de betraktes som de som innførte kristendommen til Norge og tilhørte bygget de første kirkene. Kirkebyggene er et element ved Olavene Kolsrud trekker fram ofte. På den ene siden viser dette hvordan Kolsrud selv har oppfattet at kirkebygging var viktig for religionsskiftet, og på den andre siden at kirkebyggene trolig var signifikante i samtiden. Kolsrud påpeker at kirkebyggene hadde en dobbelt betydning, både for kristningen og for rikssamlingen. På den siden introduserer Kolsrud et mer politisk aspekt av religionsskiftet enn hva man ofte tidligere har sett, spesielt i kirkehistorie. På den andre siden forholder han seg tro til den religiøse oppfatningen om en trosendring. Kolsrud representerer også en brytning i historiefaget, hvor han er en av de siste som tydelig fremmer sin personlige religiøsitet gjennom forskningsverket, og han uttrykker i likhet med Bang at kirkehistorie må forstås både historisk og teologisk.

---

³²³ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 140

³²⁴ Kolsrud, *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*, 141

4.2 Aristokrati og bønder

Problemstillinger rundt hvem som bygget kirkene hadde siden 1800-tallet i hovedsak omhandlet kongen. I lys av nåtidens forståelse av den tidligere kildekritikken, tilgang på historiske og arkeologiske kilder, samt de mange ulike hypotesene om misjonskongene, er det forståelig. Misjonskongenes betraktelige representasjon i de skriftlige kildene og utarbeidelsen av kildenes sannhetsverdi betyr derimot ikke at andre samfunnsgrupper ikke nevnes. Bang og Kolsrud har i noen sammenhenger nevnt *folket* i kontakt med kirkebyggene, men det er tydelig at det er misjonskongene som er senter for deres undersøkelser. Koht hadde derimot en større tilnærming til den folkelige arenaen, hvor han ved den marxistiske historieforståelsen trakk fram maktperspekter i kontakt med kirkebyggene. I likhet utga Bull doktoravhandlingen «*Folk og kirke i middelalderen: Studier til Norges historie*» i 1912 som i større grad enn Bang og Kolsrud vurderte forhold mellom bønder og kirken, i lys av hedendommens og kristendommens forbindelse til hverandre. På mange måter kan en si at Bull og Koht var forløperne til interessen for det sosiale og det folkelige som kom til å prege historieskrivningen fra 70-tallet. Det har dog i mellomtiden forekommet en større fragmentering innen historiefaget, hvor en både får en individ- og eliteorientert politisk historie og en økende interesse for sosialhistorie.³²⁵ Aristokrati og bønder har som vist vært tilstedeværende i tidligere verk, men blir selvstendig studert ført på 70-tallet.

Den økende interessen for nedenfra historien påvirket også utenfor den historiske fagdisiplinen. *Den nye kirkearkeologien* begynte å spørre om hvem som bygget kirkene, og åpnet opp for en tverrfaglig vending. Kirkearkeologien hadde vært et eget forskningsfelt i Norge siden slutten av 1800-tallet, og omfattet undersøkelser av stående bygninger og grunnen rundt dem, men i likhet med historiefagets fragmentering og dannelsen av bindestreks-disipliner³²⁶ gjennomgikk arkeologien en lignende endring og splittelse.³²⁷ Det var fraksjon innen arkeologien og, hvor flere arkeologer tok oppgjør med den tidligere prosessuelle forståelsen av det arkeologiske materialet, og vendte seg mot det som ble den post-prosessuelle arkeologien.³²⁸ Den nye kirkearkeologien ble en del av denne utviklingen, og begynte å se arkeologiske kilder i sammenheng med det sosiale og politiske samspillet i samfunnet som kildene kom fra.³²⁹

---

³²⁵ Heiret, Ryymän, Skålevåg, *Fortalt fortid*, 9–12

³²⁶ Melve, *Globalhistoriografi*

³²⁷ Lidén, *Kirkefunn I Bunn Og Grunn: Norsk Kirkearkeologi Gjennom 150 år*, 177

³²⁸ Olsen, B, *Fra Ting Til Tekst: Teoretiske Perspektiv*, 61–62

³²⁹ For mer utfyllende forklaring om arkeologiens utvikling, se: Muren, 2010, 71–73

4.2.1 Dagfinn Skre

I tråd med den nye kirkearkeologien ble spørsmålet om hvem som bygget kirkene en del av arkeologiens problemstillinger. En av de fremste og første representantene i Norge³³⁰ var Dagfinn Skre (1954-) som i 1984 skrev magisteravhandlingen: *Gård og kirke, bygd og sogn. Organiseringsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen*.³³¹ Arbeidet påvirket hans videre forskning, som blant annet førte til at seminarforedragene på Moster i 1994, tilknyttet 1000års jubileet til den Norge kirke, ble publisert i verket «*Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*».³³² I artikkelen presenteres Skres funn med en mer åpen geografisk avgrensning enn den tidligere magisteravhandlingen, og hvor spørsmålet om hvem som bygget kirkene blir satt inn i en mer sentrert forskningsfremleggelse.

Skre uttrykker innledningsvis at det er nødvendig å ha kjennskap til både arkeologiske kilder, kristenrettene og sagaene for å se en større sammenheng om samfunnets virkemåte i kontakt med kirkeorganisasjonens etablering.³³³ Skre er enig med den tidligere teorien om kongene som pådrivere av kirkebyggingen, men ser ikke på kongene som de fremste kirkebyggerne. Sagaene og diplomene kan ifølge Skre fortelle om stormenn som kirkebyggere på 1000-tallet.³³⁴ Skres hypotese fremmer stormennene som de fremste kirkebyggerne, og som står for bygging av det han kaller enkeltkirker.³³⁵ Som nevnt i forrige kapittel hevder Skre at det i mange tilfeller var gravplassene som bestemte kirkenes plassering, da de ble konstruert først. Han forklarer dette ut ifra at kirkebyggingen i et større omfang tok betydelig lengre tid enn å vigsle jord til begravelseritualen.³³⁶ Da en mer omfattende kirkebygging forekom senere på 1000-tallet ble disse også tilknyttet gravplassene. Skre nevner ikke noe om at enkeltkirkenes plassering på/ved kirkegårder nødvendigvis må ha vært plassert på/ved en gård, men ut ifra at han spesifikt benytter ordet *enkeltkirke* tolker jeg det som at han mener at gravplassene var tilknyttet en gård. Videre hevder Skre at enkeltkirkene var relativt små, noe som kan ha bakgrunn i at de ikke var bygget for større forsamlinger, men for byggerens familie og venner.³³⁷ Han hevder at de kan ha fungert som bedehus, eventuelt til dåps og begravelser

---

³³⁰Den nye kirkearkeologien er et resultat av et større skandinavisk samarbeid. Derfor er nasjonalitet et viktig element å påpeke.

³³¹ <https://www.khm.uio.no/om/organisasjon/arkeologisk-seksjon/ansatte/dskre/>

³³² Lidén, *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*, Forord

³³³ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 171

³³⁴ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 171

³³⁵ Egenkirker: kirker de selv bygde i tilknytning til egne gårder, og der de tilsatte prester

³³⁶ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 215

³³⁷ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 217

ritualer. Skre kobler dette til en hypotese om at det pastorale arbeidet mest sannsynlig utførtes utenfor bygningen, og sier seg derfor enig med Nordeides og Crouwers hypoteser.³³⁸

Skre hevder at stormennenes kirkebygging var uttrykk for et ønske om å skape relasjoner til kongen. Kongemakten var tilknyttet kongen som person, men kongen var avhengig av støtte for å beholde makten. Derfor oppstod det et gjensidig forhold hvor stormenn avga personlig troskapsløfter mot tjenester tilbake.³³⁹ Skre utgreier hvordan sagalitteraturen fremmer vennerelasjoner som personlige, samtidig som han uttrykker at vennskap handlet om hva man gjorde og ikke hva man følte. Derfor var vennskapet mellom konge og stormenn tjenestebasert. For kongen kunne det for eksempel være å gi jordområder, mens det for stormenn kunne være å bygge en kirke.³⁴⁰ Kirkebygging kunne slik bidra til å opprettholde politiske relasjoner. Relatert til dette ville all motstand mot kirken eller kristendommen være motstand mot kongen, noe Skre begrunner med at kongene siden misjonskongene hadde vært kristne, både religiøst og politisk.³⁴¹ Kristendommen var hierarkisk, og derfor gunstig for kongene. Med dette påpeker Skre at religionen ikke var et isolert fenomen, men en del av sosiale relasjoner, samfunnet, makt og politikken.³⁴²

Skre fremmer perspektivet om at aristokratiet og bøndene fikk politiske fordeler gjennom kongen ved å bygge en kirke.³⁴³ I tilknytning påpeker Skre andre aspekt ved kirkebyggingen som førte til at de som bygget kirkebyggene hadde flere samfunnsmessige fordeler.³⁴⁴ For det første hadde kirkebyggerne retten til å innsette prester. Dette medførte at de kunne innsette slektninger som kunne ha verdslige interesser, og derav fremme familiens politiske interesser.³⁴⁵ I en periode som var preget av begynnelsen på en kirkelig administrasjon kunne det være nyttig. For det andre ville kirkebyggingen medføre en økonomisk fordel i form av jordegods. Kirkebyggeren ga ikke fra seg jordeiendommen som kirken ble bygget på, men lånte den ut.³⁴⁶ Derfor ville økonomiske inndragelser tilfalle eieren. Og for det tredje kunne kirkebygging medføre vennskap med kirken, noe som både ga anerkjennelse og kunne medføre tjenestebytter på lik linje som med kongen.³⁴⁷

---

³³⁸ Se kapittel 3 for nærmere beskrivelse fra Skre

³³⁹ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 172

³⁴⁰ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 172

³⁴¹ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 173

³⁴² Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 173

³⁴³ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 201

³⁴⁴ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 198

³⁴⁵ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 178

³⁴⁶ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 180, 200

³⁴⁷ Skre, *Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge*, 180

Skre støtter gjennom eksempler sin påstand om at kirkebygging kunne skape sosiale relasjoner og politiske fordeler. Ved å fremme fordelene aristokratiet og bøndene kunne få ved å bygge kirker, utfordrer Skre den tidligere teorien om kongen som kirkebygger. Likevel avskriver han ikke kongen, men uttrykker heller at en ikke alene kan se på kongene som grunnlag for kristendommens fremkomst og religionsskiftet. Skres beretning om vennskapstjenester i form av kirkebygging medfører også en ny dimensjon til kirkebyggene. For ettertiden kan de vise hvordan ulike samfunnsgrupper ble kristnet og de kan ved sin størrelse vise til en utvikling av kristendommen, og betydningen for religionsskiftet kan sees med hvordan kirkebyggene skapte et nettverk som styrket rikssamlingen. Kirkebyggene blir da også betydningsfulle ved at de bygger en sentralmakt rundt kongen, utvikler et kirkenettverk med politisk grunn, er med på å fremme kristendommen og kristne verdier, samt et kristent presteskap som forkynner religionen.

4.2.2 Hans-Emil Lidén

I verket «*Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*» presenteres en av artiklene til Hans Emil Lidén (1929 -). Lidén har blant annet utmerket seg ved sine arkeologiske undersøkelser av kirken på Mære³⁴⁸, i tillegg til at han i likhet med Skre er en av de første arkeologene som tok del i den nye kirkearkeologien, og med det belyste nye perspektiver på forskningen om hvem som bygget kirkene. Lidéns artikkel tar utgangspunkt i hans arkeologiske undersøkelser av ti norske kirker, hvor det ble funnet bevis for tidligere kirkekonstruksjoner under dem.³⁴⁹ For det første er dette interessant i forhold til debatten om kult- og stedskontinuiteten, da det fremmer en ny type stedskontinuitet, kontinuiteten mellom nyere og eldre kirkebygg. For det andre hevder Lidén at det er en betydelig størrelsesforskjell mellom de eldre og de nyere kirkebyggene. På den ene siden kan størrelsesendringen vise til endrede samfunnsstrukturer, og på den andre siden at det kan ha skjedd endringer i religiøse ritualer tilknyttet kirkebygg.³⁵⁰ Lidén prøver å belyse dette gjennom å undersøke hvem som bygget kirkene.

Det kommer tydelig frem av Lidéns undersøkelser at det ikke finnes et enhetlig forhold over hele Norge når det gjelder hvem som bygget kirkene, ettersom kirkebyggingen trolig har vært gjennomført under et samarbeid mellom kongen, aristokratiet og bønder. Blant annet kan

---

³⁴⁸ Se kapittel 3.1.1, siste avsnitt under Olav Olsen

³⁴⁹ Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 130

³⁵⁰ Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 130–131

landskapslovene bidratt til å belyse hvordan de første kirkene skulle bygges gjennom samarbeid mellom konge og bønder.³⁵¹ Som et eksempel på dette trekker han frem fylkeskirkene i Trøndelag, og påpeker at de ble bygget på krongods. Det tilsier at kongen ga grunn til kirkene, og sannsynlig har bøndene vært ansvarlige for byggingen og vedlikeholdet av kirkebygget.³⁵² Et annet eksempel er kirkene i Sunnhordaland, som viser at de første kirkebyggene var tilknyttet storgårder, noe som kan tilsi en aristokratisk kirkebygging. For å utforske hvem som bygget kirkene ser Lidén også på hvor kirkebyggene ble plassert og hvordan plassering kan kobles til ulike samfunnsgrupper.

Lidén hevder at kirkebyggingen trolig kan reflektere utviklingen i samfunnet, og at de første kirkebyggene var eksklusive fenomen for overklassen. Kristendommen berørte kun en del av befolkningen da den foregikk på kongebud.³⁵³ Lidén peker på det som «*en prosess som ble tvunget inn på samfunnet ovenfra*».³⁵⁴ Lidén fremmer det samme synet som Skre, at kirkebyggene først og fremst ble bygget av politiske og ikke religiøse grunner. Dette mener Lidén har endret seg over tid, noe som er grunnen til at det ble bygget større kirker på gamle fundament. I tråd med en sannsynligvis økende kristen befolkning, økte også behovet og ønsket for kirker, og med dette en utvidelse av kirkebyggene.³⁵⁵ De tidligste kirkebyggene hadde ikke mulighet til å romme en større menighet, så behovet for større kirkebygg ble aktuelt. Det er som er interessant er at Lidén hevder at de første kirkebyggene var politisk motiverte, men at de senere kirkebyggene var religiøst motiverte. Kirkebyggene har derfor, slik jeg forstår Lidén, en reflekterende rolle i forhold til samfunnet, både i form av størrelse på bygget, framturen i lovgivningen og representasjon i hvem som bygget dem.

---

³⁵¹ Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 135

³⁵² Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 135

³⁵³ Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 135

³⁵⁴ Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 136

³⁵⁵ Lidén, *De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?* 137–138

4.3 «Kongen» blir et utvidet perspektiv

Det nye søkelyset på bindestreksdisipliner, både innen historie og arkeologi, medførte at det på 70-tallet var ulike samfunnsgrupper som ble fremmet i nye perspektiver på religionsskiftet. Kirkearkeologien er en av de nevnte nye perspektivene, mens historiefaget hadde tilsvarende økning av sosial-, og kulturhistorie. En annen retning innen historiefaget som vokste fram da, og som strekker seg fram til i dag, var den nye politiske historien. Politisk historie har en lang tradisjon i norsk historieskrivning, og knyttes ofte opp til den nasjonale historieskrivningen ved fra av 1800-tallet. Men med utviklingen til historiefaget, og den økende kritikken mot den politiske historiens fokus på strukturer og overflatehistorie har faget i likhet endret karakter. Blant annet gjelder dette hos misjonskongene som kirkebyggere. Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson har forblitt viktige i undersøkelser av religionsskiftet, men de har blitt satt inn i nye kontekster. Den økende kildekritikken av primærkildene har også ført til at deres posisjon og betydning har endret seg.

4.3.1 Sverre Bagge

Utviklingen førte blant annet til nye blikk på kongemaktens rolle for religionsskiftet. Spesielt ble kristendommen og rikssamlingen tettere sammenknyttet, og kongenes betydning ble undersøkt etter nye historiske perspektiv og metoder. Sverre Bagge (1942-) er en av de historikere som undersøkte kongemakten og som fremstilte nye hypoteser om kongenes rolle for religionsskiftet. Bagge har i sin forskning bragt nye hypoteser til religionsskiftet, dog hvor han i størst grad har satt søkelyset på perioden etter 1152. Hans artikkel «*Christianization and state formation in early medieval Norway*» fra 2005 utforsker imidlertid mer enn andre utgitte publikasjoner, perioden 900–1152. Artikkelen er der Bagge i størst grad viser kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. Bagge er mindre opptatt av kirkebyggenes betydning for religionsskiftet i forhold til de andre forskerne, noe som kan ses gjennom den politiske historien. Likevel bidrar hans forskning med perspektiver på kirkebyggene, men med mindre eksplisitt benevnelse.

Som nevnt i oppgavens andre kapittel, har Bagge en mer politisk forståelse av religionsskiftet. Hans hovedargument belyser hvordan det er ettertiden som har skilt mellom religion og politikk, da det i samtiden var verken ulike ord eller forståelser for fenomenene som

separate elementer i kildene.³⁵⁶ Man kan heller anta at religionsskifte medførte endring i den kollektive skikken, som ble påvirket av en blanding av religiøs og politisk motivasjon, spesielt fra kongene. Bagges argumentasjon skiller seg fra tidligere forskning på kongene, blant annet med hvordan han, til forskjell fra Bang og Kolsrud, fremmer den politiske motivasjonen for de tidligere kongenes innføring av kristendommen. For det første stiller han spørsmål ved hvordan tidligere historikere har fremmet at Olav Tryggvasson og Olav Haraldsson kristnet Norge av ren religiøs motivasjon. Bagge påpeker at den politiske situasjonen i Europa, med Danmark som trussel, både for Norge og for England, kan ha ført til et ønske om en allianse mellom landene, noe som igjen kan ha medført at Olavens kristning var politisk motivert, på grunn av deres bakgrunn fra England.³⁵⁷ Han hevder derimot at deres mulige allianse ikke nødvendigvis påvirket hverken deres ønske om en samlet norsk rike eller deres religiøsitet. Bagge viser derfor en større forståelse av Olavene som komplekse mennesker, og han setter utviklingen av religionsskiftet i Norge i en større Europeisk kontekst. For det andre vektlegger Bagge at kongene er et symbol på hvordan kristningen av Norge ikke hovedsakelig var et resultat av kristne konger eller misjonærer fra andre land, men fra norsk vikingtokt til andre land.³⁵⁸ Den tidligere vikingferden som medførte at de norske kongene hadde mulighet til å bosette seg i England, virker tilbake til begynnelsen på kristningen av Norge.

Bagge utfordrer også den tidligere opphøyningen av Olavene som de eneste viktige kongene for religionsskiftet, og påpeker at forskningen ofte har utelukket eller minimalisert påvirkningen av kongene før Olavene. Bagge medregner dermed Håkon den Gode som en av misjonskongene, og vektlegger hans kristning, både med at hans bakgrunn, i likhet med Olavene, var i England, og med hans kristningsarbeid i Norge, som blant annet innebar kirkebygging. Bagge uttrykker at Håkon den Gode sannsynligvis var den mest genuint kristne av misjonskongene, da hans bakgrunn innebar en religiøs utdanning.³⁵⁹ Bagge hevder påfølgende at kristningen av Norge begynte rundt 930, en betraktelig tidligere datering enn både Bang og Kolsrud påviser i sin respektive forskning, til tross for at de også redegjør for Håkon den Gode.³⁶⁰ Bagge påpeker at tidligere historiske fremstillinger har undervurdert Håkon den gode som misjonskonge,³⁶¹ og fremmer at det ifølge Snorre, var Håkon den Gode som kjempet

---

³⁵⁶ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 112

³⁵⁷ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 112

³⁵⁸ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 114

³⁵⁹ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 114

³⁶⁰ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 117

³⁶¹ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 116

imot folket i Trøndelag etter de brente ned kirker og drepte presten i Møre.³⁶² Han uttrykker videre at historien, sann eller ei, viser til den politiske situasjonen; Håkon den Gode hadde ikke det samme grunnlaget som Olavene til å benytte kristendommen for å ta over områder.³⁶³ En annen innsikt dette fremmer er hvordan kirkebyggingen i Norge startet tidligere enn det som var antatt. Dette peker igjen på to aspekt. Det ene aspektet er at kirkebygging samt kirkebyggene ble benyttet som konverteringsmiddel ifra religionsskiftets begynnelse, og det andre aspektet er at kirkebyggene ikke ble mottatt like god som andre historikere har fremstilt.

Ettersom Bagge mente at religionsskiftet kan dateres annerledes enn tidligere fremstilt, legger han fram en inndeling av religionsskiftet i ulike faser. Dette er riktignok ikke nytt, da blant annet Birkeli har gjort det samme, men Bagge deler religionsskiftet inn på bakgrunn av andre forhold enn hva jeg har funnet i tidligere forskning. Han beskriver den første fasen som avsluttet med den formelle introduksjonen av kristendommen i 1020. Kristningen hadde ikke tidligere bestått av en reel konvertering, men heller en påtvungen, som eksempelvis gjennom dåpen.³⁶⁴ Etter 1020 er det lite i kildemateriale som peker på en åpen opposisjon mot kristendommen, men Bagge forklarer også at det må ha vært begrenset kjennskap til den nye religionen. Samfunnet hadde i liten grad blitt påvirket av de nye normene, institusjonene og ritualene.³⁶⁵ Her nevnes ikke kirkene eksplisitt, men gjennom sin påstand uttrykker Bagge en forståelse av at kirkebyggene ikke hadde hatt en stor betydning. Ser en dette sammen med hans tidligere poeng om at kirker ble revet ned under Håkon den Gode, så har det skjedd en endring fra motvilje til aksept. Videre beskriver Bagge religionsskiftets andre fase som introdusert med kongenes forbud mot den norrøne religionen og med etableringen av kristne kirker.³⁶⁶ I den forstand hevder Bagge at det avgjørende momentet for religionsskiftet ikke var introduksjonen av kristendommen, men heller utvisningen av det norrøne, som ga kristendommen et religiøst monopol.³⁶⁷ Spesielt påvirkende var dette da begge religionene var sosiale heller enn individuelle, noe som forsterket nødvendigheten av et monopol på skikker og tradisjoner.³⁶⁸ Å bygge kirker var en måte dette ble gjennomført. Kirkebyggene ble derfor, ifølge Bagge, et viktig moment i religionsskiftets andre fase, både i form av dem som symbol, som endring til ny skikk og som en del av å etablere en kirkelig organisasjon. Bagge er derfor en av de historikerne som

---

³⁶² Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 117

³⁶³ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 116

³⁶⁴ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 122

³⁶⁵ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 122

³⁶⁶ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 122

³⁶⁷ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 119

³⁶⁸ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 118

tilegner Olavene en viktig rolle i religionsskiftet grunnet deres kirkebygging. Likevel får kirkebyggene sin største betydning hos Bagge i hva han beskriver som religionsskiftet sin tredje fase: etableringen av en kirkeprovins i 1152/53.³⁶⁹

I utforskningen av kongemaktens kirkebygging setter Bagge den norske kristningen opp mot den Europeiske, blant annet med å vise til at det tok lang tid før Norge fikk sin egen kirkeprovins, til ulikhet fra andre europeiske land, hvor prosessen tok kortere tid. Spesielt i Tyskland og landene rundt, var et hierarkisk kirkesystem tidlig operativt, noe som påvirket utviklingen av kristendommen. Norge, som hovedsakelig ble kristnet fra England, hadde i større grad opplevd misjonering gjennom munkene.³⁷⁰ Derfor har kirkebyggene ankommet senere, noe Bagge bemerker at er interessant da det også tok lang tid før klostre kom til Norge. Dette kan derfor være en av grunnen til at det legges mer vekt på kongene som nødvendige bidragsytere til kristningen. Og det er rimelig å anta at kirkebyggenes betydning blir større under utviklingen av religionsskiftet.³⁷¹

Et annet aspekt med kongene som kirkebyggere og kirkebyggenes betydning for religionsskiftet som Bagge fremmer, er hvordan de endret maktstrukturen i samfunnet. I det norrøne samfunnet fantes det ikke noe presteskap, noe som medførte at rituell praksis hadde religiøse og geografiske forskjeller. Ritualene, som ble gjennomført i fellesskap, inneholdt festiviteter og ofring, og ble holdt av en lokal høvding som opererte som religiøs leder.³⁷² I kontrast var kristendommen en enhetlig religion, med profesjonelt presteskap, felles organisering og en gud. Det hierarkiske system som ble innført når kirkene ble bygget, medførte at høvdingene mistet sin religiøse rolle.³⁷³ Det er ifølge Bagge usikkert om kongen ble det nye religiøse overhode, men han hadde betydelig kontroll over kirken. Bagge påpeker også at kristendommens hierarkiske system førte til aristokratiet mistet makt, men at ikke nødvendigvis ble svakere. Å bygge kirker og å skaffe prester til dem ble nemlig en ny måte å skaffe seg makt på, og på den måten kunne man skape et forhold til kongemakten.³⁷⁴ Kirkebyggene ble i så måte en politisk manøver, men hadde på en annen side en betydning for religionsskiftet igjennom å fungere som en representant for kristendommen. Bagge knytter dette perspektivet til poenget om at det ikke var en distinkt forskjell mellom religion og politikk, og at å bygge

---

³⁶⁹ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 124

³⁷⁰ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 124

³⁷¹ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 124

³⁷² Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 115

³⁷³ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 115

³⁷⁴ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 116

kirker kan derfor være en del av begge.³⁷⁵ I Bagges hypoteser er det dermed flere likheter og forskjeller til tidligere forskning. Blant annet støtter han ikke Koht i at det var presteskap under den norrøne religionen, han er enig med Skre om at kirkebyggene ga nye maktmuligheter gjennom vernetjenester med kongemakten, og han er enig med Bang om at aristokratiet mistet den tidligere typen makt de hadde før kirkebyggene kom.

4.3.2 Sæbjørg Walaker Nordeide

Sæbjørg Walaker Nordeide (1956-2020) har i likhet med Bagge bidratt til å utvide forståelsen av kongen som kirkebygger. Nordeide er som tidligere nevnt arkeolog og forsker hovedsakelig på gravskikker, men hun har som tidligere nevnt til felles med andre forskere fra 90-tallet en tverrfaglig og kildekritisk gransking. Dette vises ved hvordan hun både benytter, men også studerer, hvordan andre forskere har sett på arkeologiske og skriftlige kilder. Hun har derfor også undersøkt problemstillinger som ofte er tilknyttet historiedisiplinen, slik som spørsmålet om hvem som bygget kirkene. Selv om de fleste arkeologiske undersøkelser vil ha et komponent av spørsmålet om hvem som bygget kirkene, ser Nordeide delvis eksplisitt på hvem som bygget kirkene, og med dette settes kirkebyggenes betydning for religionsskiftet inn i nye kontekster.

Som de fleste andre forskere som er nevnt i denne oppgaven har også Nordeide sett på misjonskongene Olav Tryggvason og Olav Haraldsson, og deres roller som de første kirkebyggerne, men i hennes undersøkelser opptar ikke de hovedfokuset.³⁷⁶ Nordeide vektlegger at det ifølge sagaene var kongene som grunnla byer og bygde kirker, men at forholdet mellom disse er større og mer komplisert enn tidligere fremstilt. Ifølge Nordeide blir kongene ofte hedret i sagaene for å ha bygget kirker, og for å ha gitt landområdene som de ble bygget på, men et perspektiv som ikke blir fremmet like mye er hvordan noen av disse kirkene var lokalisert i byer.³⁷⁷ Nordeide er enig med tidligere presenterte forskere som Bang og Kolsrud om at kongene ønsket å fremme kristendommen, og dermed grunnla byer med kirker i seg. Hun fremmer dog et mer politisk synspunkt, at kongene gjennomførte kristningen på grunn av et ønske om makt, og derav et eget kongedømme. Her vektlegger hun hvordan kristendommen presenterte seg som fordelaktig ideologi, ettersom den ville støtte opp under *et* kongedømme, med *et* maktoverhode, og som skapte *et* sentralisert monarki.³⁷⁸ På samme måte

---

³⁷⁵ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 116

³⁷⁶ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 124

³⁷⁷ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 310

³⁷⁸ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 314

ville ikke religionen være for ulikt hva som tidligere hadde eksistert, da man både hadde treenigheten og flere helgener, som kunne sammenlignes med å ha flere guder, slik som i norrøn tro. Hun påpeker at denne hypotesen er hverken radikal eller ny, men at den i sammenheng med hennes videre hypotese(r) gir nytt perspektiv på sammenhengen mellom konge, tro og kongedømme, og kirkebyggene.

Som en del av maktdannelsen var grunnlegging av kristne byer et nødvendig middel. Nordeide påpeker at kristendommen var positiv for kongene med tanke på å tilegne seg og beholde kronen. Kristen ga grunn for et sosialt nettverk i Norge, men også med tilknytning til andre land.³⁷⁹ *«the King needed a firm foundation upon which he could establish a Christian congregation, serve a Christian population, and spread Christianity further afield»*.³⁸⁰ I så måte settes kirkebyggene inn i en rolle hvor deres betydning både er nasjonal og internasjonal. De er maktskapende, nødvendige middel for å beholde makten, og de er fremtredende virkemiddel for spredning av kristendommen. Derfor er deres plassering i byer viktige. Nordeide påpeker at bydannelse, med et kirkelig sentrum, gjorde at handel med andre land var mer tilgjengelig, ettersom en kunne presentere en felles kristen interesse.³⁸¹ Nordeide understreker at de poengene hun har fremmet ikke betyr at kongenes motivasjon bare handlet om politikk, makt og økonomi, men at organiseringen av kristendommen støttet deres interesser. Det kan derfor ha vært religiøse motiver bak.

4.4 Oppsummering

Hypotesene om hvem som bygget kirkebyggene har i stor grad påvirket til ulike forståelser av religionsskiftet. Blant annet viser det til underliggende spørsmål som hvem som ble kristnet og hvem som kristnet, hvor kom kristendommen fra, og hva og hvordan førte dette til en endring. I den mest overordnede forstand kan man se hvordan forskningen på hvem som bygget kirkene har gått fra oversiktsverk, hvor kirkebyggene er en del av en større historie, og til nye perspektiver på hvilke samfunnsgrupper som kirkebyggene involverte, og til en mer sentrert og politisk forskning. Kirkebyggenes betydning gjennomgår en utvikling som i stor grad representerer endringene i samfunnet, samt fagdisiplinens utvikling, og forskningen på religionsskiftet.

---

³⁷⁹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 313

³⁸⁰ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 310

³⁸¹ Nordeide, *The Viking Age as a Period of Religious Transformation*, 313

En av endringene er hvordan kirkebyggenes betydning påvirkes av tidsperspektivet på religionsskiftet. For Bang var religionsskiftet kortvarig, selv om kjennskapen til kristendommen var lang. Hans forståelse var at skiftet var over etter Olavene, og ga kirkebyggene tre verdier: som nødvendig under Olavenes kristningsferd for å konvertere, som nødvendig i tiden mellom Olavene for å opprettholde tro, og etter Olavene som nødvendige for å fylle et behov, skapt av at folket var blitt kristne. Kolsrud har i likhet til Bang en forståelse av at religionsskiftet var kortvarig, men i forhold til kirkebyggene beskriver han en tidligere benyttelse av dem, da han nevner Håkon den Godes kirkebygging. I likhet med Bang fremmer han også Olavene som kirkebyggere. Riktignok kan en se en utvikling mellom dem, ved at Kolsrud i større grad vektlegger kirkebyggenes politiske dimensjon, og diskuterer hvordan bygging av kirker kan ha vært mer strategisk. Begge historikerne er enige om at religionsskiftet var en kort prosess som var over etter Olavenes kristning, det fremstår derfor naturlig at deres undersøkelser sentrerer rundt Olavenes kristning, spesielt siden de begge primært refererer til sagamaterialet.

Lidén hevdet derimot at religionsskiftet må ha vært en svært lang prosess, da kristendommen i likhet med den norrøne mytologien, trolig var et overklassefenomen. Dette medfører at en ikke kan snakke om en folkelig trosendring før litt ute i middelalderen. Derfor har kirkebyggingen i første omgang blitt gjennomført av kongen, og på kongebud. Når den senere kirkebyggingen ble gjennomført av aristokratiet, viser det til en utvikling i religionsskiftet. Skre påpeker derimot at religionsskiftet ikke må ses på som en personlig endring av religion, men en sosial omveltning. En kan derfor ikke snakke isolert om kirkebyggenes betydning, da de har gjennomgått en endringsprosess. I likhet beskriver Bagge religionsskiftet som en lengre prosess, men inndelt i ulike faser. For det første startet den første fasen tidligere, noe han begrunner med Håkon den Gode som kirkebygger. Den andre fasen baserer seg på politiske faktorer, hvor man på den ene siden kan diskutere Olavenes bruk av kirkebygging som en del av kristningen og rikssamlingen, og på den andre siden diskutere hvordan folkets kirkebygging går fra å være politisk motivert og til å være religiøst motivert.

En kan tydelig se en sammenheng mellom endringene i synet på religionsskiftet og endringer i synet på kirkebyggene. Det kan derimot være vanskelig å vite om det er endringer i forståelsen av religionsskiftet som har ført til nye perspektiver på kirkebyggene, eller at nye funn omkring kirkebyggene har ført til nye forståelser på religionsskiftet. Likevel kan en se at forskningen på kirkebyggene, har endret seg i forhold til hvilke kontekster de har blitt undersøkt i, og opp mot. Et av aspektene dette vises er ved hvordan kirkebyggene går fra å inneha en rent religiøs betydning, til å i større grad omhandle politiske aspekt. Som nevnt påpeker Bang og

Kolsrud at Olavene var viktige bidragsytere for kristningen av Norge, og fremmer deres kirkebygging i stor grad. Olavenes kirkebygging inneholdt verdien av endret religiøs praksis, nye ritualer, nye samlingspunkt og en ny konverteringsmetode. I tillegg til Olav Haraldssons rolle som bygger av fylkeskirkene, og derfor den tidlige kirkeorganiseringen. Det er imidlertid en stor ulikhet imellom dem, ettersom Bang fremmer at religionsskiftet inneholdt en trosending for folket, og Kolsrud hevder at religionsskiftet både inneholdt et religiøs og et politisk aspekt. Kolsrud mente at kirkebyggingen og kirkebyggene var et resultat av både en religiøs og en politisk motivasjon fra Olavene, og åpnet opp for forståelsen om politiske formål bak kirkebyggingen, som vi har sett hos Birkeli, Skre, Lidén Nordeide, Crouwers og Bagge. Det er dermed ikke sagt at det var Kolsrud som ført stod for denne endringen, men av den benyttede forskningslitteraturen er han den første som tydelig hevder dette poenget.

Det er videre interessant at både Bang og Kolsrud, som var personlig kristne, fremmer en så religiøs forståelse av religionsskiftet. Bang som både fremmer et nasjonalt og religiøst forskningsresultat, tilfører religionsskiftet en viss «*glans*». Kristendommen forekommer som et behov, hvor misjonskongene «*redder*» folket fra den hedenske og grufulle norrøne mytologien og levemåten. Kirkene blir bygget for å frelse, og det uttrykkes av Bang som et riktig middel. Kolsrud har i likhet med Bang, er relativt religiøst utgangspunkt, noe som vises gjennom hans verk. Trolig passet ikke historiefagets mer sekulære syn på kirken, eller den marxistiske historieskrivningens avvisning av den religiøse kongens rolle for religionsskiftet, inn i Kolsruds samfunnsforståelse og tro. Men han har til tross for dette, både en mer kildekritisk og metodisk forskning enn Bang. I så måte er Kolsrud en av de mer interessante forskerne som tar for seg religionsskiftet i et historiografisk perspektiv. Hans posisjon, gjennom å beholde en ukritisk holdning til kristendommen, blandes sammen med historiefagets utvikling.

I kontrast til Bang og Kolsruds teori om at kirkebyggene var nødvendige for å praktisere tro og holde messe, hevder Skre at den største delen av det pastorale arbeidet foregikk ute, på bakgrunn av at kirkene var relative små. Han mener at kirkebyggene trolig ikke hadde den rituelle funksjonen som tidligere forskere har ment, og at kirkebyggene heller hadde en symbolsk og politisk funksjon når de ble bygget. Skre har dermed en lignende spørrende holdning som Nordeide og Crouwers, om kirkene hadde en så stor betydning. Dette perspektivet trekker Lidén videre og påpeker at mindre kirker ble erstattet med større, ved å bygge på samme tomt. Han hevder også at hans funn kan vise til en religiøs vending hos folket. Forholdene mellom nyere og eldre kirkebygg, belyser et nytt område av religionsskiftet, og kan være med på å fremme en større oversikt over hvordan religionsskiftet utviklet seg. Kirkebyggene utvikler da også seg fra å ha en politisk dimensjon til å ha en religiøs dimensjon, ettersom utvidelsen av

kirkebyggene ble gjennomført frivillig hos stormenn. Skre og Lidéns undersøkelser om hvem som bygget kirkene, og overgang til å se på andre samfunnsgrupper enn kongen, hadde en stor innvirkning på kirkebyggenes betydning for religionsskiftet. Ikke bare utvider forskningen synspunktet på hvem, men også hvorfor kirkene ble bygget. Overgangen til et mer politisk syn på religionsskiftet er også i et historiografisk perspektiv, et bevis på fagdisiplinens økende kildekritiske tilnærming og utvidede metodiske arbeid. Det er også interessant å se hvordan Skre og Lidéns hypoteser om de ulike samfunnsgruppens rolle i religionsskiftet fikk en så stor oppslutning, mens Kohts marxistiske hypoteser fort ble satt til side. Det må imidlertid bemerkes at Birkeli også undersøkte den folkelige dimensjonen av hvem som bygget kirkene og hvorfor i sitt verk om steinkors, så elementene har tidligere enn Skre og Lidén ligget til rette. Tidsperspektivet i historien er antakelig av betydning, med hvordan både historiefaget og arkeologien fragmentertes under denne perioden, og nye bindestreksdisipliner oppstår.

Historiefaget utviklet seg mot å i større grad se på politisk historie, i tillegg til å gjennomgå tidligere hypoteser med nytt kildekritisk og metodisk perspektiv, som innebærer at kirkebyggenes betydning ble undersøkt i nye framstillinger. Bagge er derfor en av historikerne som ser på religionsskiftet politisk, noe som vises gjennom hans hypoteser om kirkenes betydning for rikssamlingen, og om Olavenes ønske om et kristent nasjonalt handelssamarbeid. Videre legger Bagge mer vekt på kontakten med Europa enn tidligere forskere. I likhet med Bang og Kolsrud, hevder han at vikingene lært kristendommen å kjenne gjennom vikingtokter, men påpekte at kontakten styrket de politiske formålene, heller enn Bangs og Kolsruds hypoteser om kristendommens påvirkning av den norrøne mytologien og hovstrukturen. Bagge påpeker også likt som Bang, at aristokratiet mistet makt i følge med de nye kirkebyggene, og deres hierarkiske funksjon og innsettelsen av presteskap. Imidlertid hevder Bagge i likhet med Skre, at det oppstod nye maktforhold, hvor kirkebygging ble et verktøy for aristokratiet med å skaffe seg relasjon med kongen. Bagge har også likhetstrekk med Nordeide. Nordeide videreførte hypotesen om kongen som grunnlegger av byer, hvor kirkebyggene ble et middel til å skape kristne byer som kunne bygge opp fremtidige handelsavtaler med andre kristne land. Både Bagge og Nordeide bygger på, eller viderefører tidligere hypoteser om kongemakten, men har gjennom nåtidens kildekritikk og metode, nye perspektiver på kongemaktens motiv og motivasjon.

Innen forskning har altså kirkebyggenes betydning for religionsskiftet endret karakter i form av to store endringer innenfor både den historiske og den arkeologiske disiplinen. For det første i form av endringer i oppfattelsen av religionsskiftet, som begrunnet av en langvarig eller

kortvarig prosess, og for det andre, av endringer i forståelsen av religionsskiftet som en religiøs eller politisk prosess. Endring kan også sees fra et historiografisk perspektiv, med hvordan spørsmålet om hvem som bygger kirkene har utviklet seg fra et ovenfra blick på kongen, til et nedenfra perspektiv med fremgangen av sosialhistorien og den nye kirkearkeologien. Den nye kirkearkeologien, som fikk økt oppslutning samtidig som sosialhistorien, stod ikke alene om å fremme andre samfunnsgruppers betydning for religionsskiftet. Aristokratiets og bøndenes rolle ble beskrevet tidligere, spesielt med marxismen og Koht, men fikk ikke da stor oppslutning fordi den avskrev den etablerte teorien om kongen som pådriver av kristendommen. Den nye kirkearkeologien fremmet istedenfor en utvidet forståelse av hvem som bidro, og ble påvirket av religionsskiftet. Forskere som Skre og Lidén har derfor trukket frem kirkebyggene som bevis på at kongen var en pådriver gjennom donering av landområder og bygging av det første kirkene, men at andre samfunnsgrupper nyttet kirkebygging som et politisk motiv. Det er også interessant å se hvordan spørsmålene om kirkenes plassering kan kobles opp mot hvem som bygget dem, derav at en fremdeles i dag diskuterer om kirkebyggene ble plassert på kongens jordeiendommer eller ikke.

En annen observerbar endring er at det oppstår et større tverrfaglig samarbeid i tiden etter Kolsrud, i tillegg til at de skriftlige og arkeologiske kildene benyttes uavhengig av deres opprinnelige fagdisiplin. Utvidet forskningsperspektiv på hvem som bygget kirkene førte også til nye hypoteseformuleringer, belyste andre aspekt ved religionsskiftet, og viste en ny versjon av kirkebyggenes betydning. For eksempel kan forskernes benyttelse av primærkilder vise at den nyere oppfattelsen av sagamaterialets sannhetsverdi og den kildekritiske tilnærmingen til materialet skapte nye hypoteser. Skre, Lidén og Bagge påpeker dette selv, men det kommer også fram med hvordan sagamaterialet i større grad brukes for å beskrive fenomener, heller enn detaljer. Denne endringen, i historiefaget spesielt, forekom før Kolsrud, men er som tidligere nevnt, ikke noe Kolsrud tok en del i, derav at hans verk benytter den eldre og mer detaljorienterte tilnærmingen til sagamaterialet. Utover den kildekritiske endringen til sagamaterialet, kan det imidlertid være vanskelig å konstatere en bestemt endring i hvordan kirkebyggenes betydning fremmes i forskningslitteraturen etter 1970-tallet. Økningen av antall forskningsverk, med tilhørende større bredde med temaer, hypoteser og problemstillinger, medfører at kirkebyggene ses på i et stort omfang. En kan imidlertid se hvordan ulike tendenser, som økningen i antall forskningsverk tilknyttet rikssamling, og selvstendig forskning på misjonskongene, og den tidlige organiseringen av kirken, er emner med mye omfang. Dette medførte også en økning i benyttede primærkilder, hvor kongesagaene, kristenrettene, juridisk

materiale/lovsmateriale og diplomer er brukt som skriftlige kilder, i tillegg til de arkeologiske undersøkelsene av kirker, kraver, kors mm., er undersøkt sammen.

Et annet observasjon som kommer til er at det er i mindre grad er historiske verk som fremmer kirkebyggenes betydning eksplisitt i kontekst til religionsskiftet i de mer moderne verkene etter 1990-tallet. Min påstand kan derimot være feil, da dette er en omfattende studie, hvor det ikke har vært mulig å få et fullstendig overblikk. Jeg tolker Bagge sitt verk som et eksempel på min forståelse. Han er i mindre grad opptatt av detaljene omkring kirkenes betydning, og stiller seg heller kritisk til større problemstillinger angående kongemakten. Dette omfatter blant annet misjonskongene sin betydning for kristendommen, forståelser av religionsskiftet som religiøst mot politisk, og en større kildekritisk vurdering av begrunnelsen bak tidligere hypoteser. Hans artikkel er dermed en representant for en vending innen historiefaget, hvor en revurderer 1800-tallets oversiktsproblemstillinger med nåtidens historieforståelse og metodebruk. Det er derfor interessant hvordan Bagges artikkel, som både inneholder en historiografisk oversikt, i tillegg til hans egen forskning, i større grad berører de større problemstillingen vedrørende religionsskiftet og spørsmålet om hvilke personer eller samfunnsgrupper som er viktige, i likhet med Skre og Lidén. Og på denne måten setter nytt lys til kirkenes betydning, ved de få anledningene han nevner dem.

5 Oppsummering og avslutning

Fremdriften innen fagdisiplinene historie og arkeologi har skapt store debatter, som like aktivt er en del av forskningsmiljøet i dag som det var på begynnelsen av 1900-tallet. Blant annet har religionsskiftet vært gjenstand for en svært utbredt og variert forskning. Men det har vært en mindre del av forskningen som tydelig har fremmet kirkebyggenes betydning. Den benyttede forskningslitteraturen viser at man kan se at det har vært like store variasjoner i hypoteser om kirkebygg som om religionsskiftet. Historieskrivningen var i en lengre periode sterkt knyttet til nasjonens historie.³⁸² Den geografiske avgrensingen til Norge, samt formålet med å skape en selvstendig norsk historie, skapte forutsetningene for utforskningen av religionsskiftet. De nasjonale rammene underla seg fort to hovedspørsmål: hvor skjedde endringene og hvem gjennomførte dem. Det er disse hovedpunktene jeg har videreført for en historiografisk undersøkelse av hvor kirkebyggene ble bygget og hvem som bygget kirkebyggene. Dette formålet er formulert gjennom problemstillingen: *Hvordan har kirkebyggenes betydning for religionsskiftet i perioden 900-1153 blitt vektlagt av historikere og arkeologer fra 1900-tallet og til i dag?*

For det første har kirkebyggene i liten grad vært hovedfortellingen i de utvalgte forskningsverkene. Det er grunnfortellingen om Norge, hovedfortellingen om religionsskiftet og dernest sidefortellingen om kirkebyggene. Det har derfor dannet seg et gjensidig påvirkningsfelt mellom religionsskiftet og kirkebyggene, som kommer fram i de store ulikhetene som er fremmet gjennom den utvalgte forskningslitteraturen. Verkene viser derfor en utvikling som gjenspeiler fagdisiplinenes kildekritiske utvikling og metodiske endring. Den potensielt største endringen er at religionsskiftet går fra å forstås som en kort affære til å være en lengre prosess. Angående kirkebyggene medførte endringen til nye forståelser av kirkebyggenes betydning i en ny tidsramme, slik man får med Birkelis og Bagges inndelinger av religionsskiftet, og innenfor nye samfunnsforståelser slik en kan se med Olsen og Skre. Overgangen til å se på kirkebyggene som en del av en lengre prosess endrer også oppfatningen av deres verdi. Kirkebyggenes verdi endrer seg fra å omhandle raske religiøse vendinger, til at de inngår i en større assimileringssperiode hvor enkeltfaktorer ved kirkebyggene påvirker utviklingen. Eksempler er hvordan Nordeide peker på kirkenes overtagende alterfunksjon,

---

³⁸² Andresen, Rosland, Ryymin og Skålevåg, *Å gripe fortida*, 30, 219

hvordan Bagge fremmer kirken som samlingspunkt, eller hvordan Crouwers understreker religiøse fortellinger tilknyttet symboler.

Paraplykategoriseringene av hvor og hvem utvikles derfor i tilknytning til de endrede hypotesene om religionsskiftet. Det er imidlertid vanskelig å konstatere om kirkebyggenes betydning har økt eller minsket gjennom verkene, da argumentasjonen og kildebenyttelsen er ulike. På den ene siden kan man gjennom den utvalgte forskningslitteraturen se at kirkebyggene får en mer betydningsfull rolle jo nærmere samtiden en kommer. De utforskers gjerne i flere situasjoner, benyttes mer eksplisitte, innenfor både religiøse-, politiske- og maktperspektiver, samt at spørsmålet om hvor og hvem blir diskutert i et større omfang. Blant annet kan man se dette ved overgangen fra Bang og Kolsrud sine oversiktsverk, og til Nordeides mer sentrerte forskning på gravskikker eller Birkeli og Crouwers respektive forskning på steinkors, hvor kirkebyggene får konkrete betydninger for skiftet. På den andre siden viser utviklingen i forskningslitteraturen at kirkebyggene kan belegges en mindre betydning for religionsskiftet, ved overgangen fra å hovedsakelig se på kirkebyggene som det fremste kristningsmiddelet, og til å undersøke hvordan andre religiøse fenomener, som ritualer, skikker, tradisjoner, samt maktendringer og medmenneskelige forhold kunne være like påvirkende. Skre fremmer for eksempel at messer trolig tok sted utenfor kirken hvor Crouwers uttrykker at de kan ha funnet sted ved steinkors. Eller hvordan Nordeide påpeker at gravskikker var viktigere for religionsskiftet, så kirkebyggene innehadde en rituell verdi. Eller når Bagge ytrer at kirkebyggene opererte i komplekse medmenneskelige maktforhold.

Det kan imidlertid stadfestes med sikkerhet at forskningen på religionsskiftet har vektlagt kirkebyggene som betydningsfulle. Oppgavens første underproblemstilling spør *hvordan har hypoteser om kirkebyggene påvirket til ulike forståelser av religionsskiftet?* I forhold til dette kan man se store endringer, som både vist ovenfor, og som diskuteres videre. Forståelser av kirkebyggenes betydning kan være oppkonstruert etter forskernes samtid, og representere ettertids forestilling om kirkebyggenes posisjon, samt forståelser av dagens kristendom og dens bruk av, og syn på, kirkebygg. Det er merkverdig at flere av de tidligere forskerne har mindre nyanserte blikk på kirkebyggenes betydning. Religiøsitet er også et spørsmål som kan stilles i henhold til de undersøkte forskerne. Både Bang og Birkeli var biskoper, samt at Kolsrud var utdannet teolog. Bang og Kolsrud sine verk uttrykker tydeligere at de var personlig religiøse enn de vi ser med Birkeli, grunnet deres språkbruk.³⁸³ Men det er

---

³⁸³ Se eksempler fra Bang og Kolsrud i oppgavens tredje kapittel. Birkeli benytter i noen tilfeller ordet avgudsbilder, samt definerer den norrøne kulten i noen tilfelles som primitiv.

interessant hvordan alle tre, med sin protestantiske kristendomstro, forholder seg positive til den katolske kristningen av Norge, og vektlegger utelukkende de felles kristne trekkene. Det er likevel interessant å vurdere om Bang og Kolsruds religiøse forestillinger kan ha vært en like stor bidragsyter til deres forståelse av kirkebyggene som uvurderlige under religionsskiftet, som historiefagets tilnærming til kildene. Birkeli oppfatter i motsetning til Bang og Kolsrud, ikke kirkebyggene som uvurderlig, og nytter mer akademisk språk og kildekritikk. I en oppgave som denne har en ikke tilgang til den fullstendige bakgrunnen bak de tidligste hypotesene til forskerne. Det er likevel merkverdig at det med kildekritikkens utvikling, og derav en forminsket muligheten til å fremme ens egen religiøsitet, medfører at kirkebyggene tolkes i nye relasjoner, som i politiske forståelser, maktperspektiver og i noen tilfeller som mindre betydningsfulle for religionsskiftet. Slik som påpekt og eksemplifisert ovenfor.

Forståelser av religiøsitet har også vært et viktig aspekt innen forskningen omkring religionsskiftet. Spørsmålet om hva det betød å være religiøs, hva som krevdes for å skifte religion og hvordan det forekom, har vært sentrale spørsmål. Det har vært en endring fra Bang og Kolsrud som i større grad var opptatt av religiøs motivasjon hos misjonskongene, til de senere forskerne som Bagge og Nordeide som utforsket misjonskongenes kirkebygging som både religiøst og politisk motivert. Eller Birkeli, Skre, Lidén, Nordeide og Crouwers som ser på den folkelige motivasjonen. En likhet har dog vært at kirkebyggene har blitt sett på som et middel for religionsskiftet, uavhengig av motivasjon. En kan se en overgang fra Bang og Kolsrud, som ser på kirkene som først et middel og så et bevis på at folk ble kristne, til Birkeli, Skre og Bagge, som ser på kirkebyggene som middel til å vise at man var kristen. Bagge ser på det politiske nettverket, Skre på vennskapstjenester, og Birkeli ser på hvordan steinkors kunne vitne om en trosendring.

Overgangen innen forskningsfeltene til å i større grad hele veien se på kirkene som et middel kan ses i sammenheng med overgangen til å se på flere samfunnsgrupper, både i henhold til hvor kirkene ble bygget og hvem som bygget dem. Ved å utvide forskningen til å inneholde folket, vises det at kirkebyggene har flere nivåer at middelfunksjon og bruksfunksjon. Dette kompliserer undersøkningen av hva kirkebyggene betød for religionsskiftet, grunnet de mange ulike forståelsene av hvordan kirkebyggene ble benyttet og hvilken betydning de kan ha hatt. På en annen side kan de mer sentrerte undersøkelsene av kirkebyggene, inngått i ulike understudier av religionsskiftet, være mer oppklarende, ettersom man ser at religionsskiftet har vært mer komplekst enn tidligere antatt. Dog krever dette er forskning på religionsskiftet krever mer arbeid for den som ønsker å skaffe seg et overblikk. Overgangen i undersøkelser om hvem

og hvor kirkebyggene ble bygget påvirker videre hvilke kirkebygg som er undersøkt eller trukket frem. Bang og Kolsrud belyser i større grad Olavens bidrag til religionsskiftet, og derved deres kirkebygging. Det er de første sentralhelligdommene og utarbeidelsen av fylkeskirkene som er sentrale i deres undersøkelser. Derimot undersøker Birkeli, Skre, Lidén, Nordeide og Crouwers, folkets kirkebygging, hvor enkeltkirkene, folkekirkene og familiekirkene er det sentrale. En må derfor være klar over at grunnlaget for de mange ulike hypotesene som oppstår om religionsskiftet, er basert på forskning eller drøfting av ulike kirkebygg. Det har derfor vært et overordnet formål for denne oppgaven å ikke å kritisere forskerne for hva de har valg å ikke ta med, men å undersøke og belyse hvordan det de har undersøkt, kan viser til ulike hypoteser og forståelser, og hvorfor dette har skjedd.

Den største ulikheten kommer således fra hvordan forskerne definerer religionsskiftet. Det blir tydelig at kirkebyggene fungerer i den politiske, den hierarkiske, og den religiøse arenaen, men dette betyr ikke nødvendig at forskerne har betegnet alle arenaene som en del av religionsskiftet. Mer presist har det siden Birkeli utviklet seg en lignende forståelse som den Bagge poengterer, nemlig at det er ettertiden som har separert religion som noe eget. Siden det er ettertiden som mest sannsynligvis har konstruert et så tydelig skille mellom religion og samfunn, samsvarer det at forskningen utvikler seg fra å bare se på kirkebyggene i en religiøs kontekst, til den senere forskningen som ser på religionsskiftet som en del av den felles utviklingen som kristendommen medførte, og som en del av en assimileringssprosess. Derfor skiller den nyere litteraturen tydeligere mellom kirkebyggenes betydning i forhold til kristning, mot konvertering.

Historiografisk sett kan man bevitne at det i den utvalgte forskningslitteraturen har skjedd konstante små endringer i forståelsen av kirkebyggene. Likevel er det noen verk som tydeligere enn andre har utfordret veletablerte hypoteser. Olsen og Birkeli, som respektivt påvirket diskusjonen om hvor og hvem i forhold til kirkebyggene, er to eksempler som illustrerer at kirkebyggene hadde ulik betydning basert på sosial klasse, geografisk område, og periode av religionsskiftet. Olsens benyttelse av arkeologisk utgravning og en historiografisk analyse i sin kritikk av kultkontinuiteten, belyste en feil innenfor historiefaget, i dens antagelse om hovbygningenes utbredelse basert på skriftlige kilder. Dette svekket den rundt hundre år gamle debatten om stedskontinuiteten, med de tilhørende hypotesene om tempelkontinuiteten og tempelorganisasjonskontinuiteten. Det åpnet også opp for andre forskningsområders undersøkelser på religionsskiftet. Birkelis forskning på de norske oppreiste steinkorsene var et verkene som igangsatte den nye debatten om kirkenes plassering, ikke bare om hvor de ble

plassert, men også hvem som plasserte dem. Misjonskongene hadde vært senter for forskningen om hvem som bygget kirkene, men Birkeli sitt nedenfra perspektiv og utvidelse av religionsskiftet muliggjorde perspektiver på kirkenes plassering utenfor den tidligere konsentreringen på kongene som kirkebyggerne. Riktignok publiserte Birkeli flere bidrag angående misjonskongene. Følgende kom det nyere forskning på religionsskiftet som tok for seg religionsskiftet som en mer kompleks prosess for hele Norge, både geografisk og samfunnsmessig. En kan spørre om Olsen og Birkeli stod frem som fremmede aktører til den endringen som fant sted innen både den arkeologiske og den historiske fagdisiplinen. Eller om deres bidrag var et resultat av en endring som allerede var underveis. Det oppstår uavhengig av dette en sterk utvikling i forskningen på kirkebyggene, både innenfor et tverrfaglig samarbeid, flytende benyttelse av primærkildene og forskningsområder som beveget seg utenfor de tidligere fagdisiplinenes rammer.

Kirkebyggene har vært emne for mange undersøkelser, og det kan ikke betviles at historikere og arkeologer har vektlagt deres betydning for religionsskiftet som stor og mangfoldig. Gjennom den presenterte forskningslitteraturen kan en se hvordan kirkebyggene opererer i forskningsemner som kirkehistorie, gravskikker, steinkors, kristningen av Norge og rikssamlingen, samt geografisk avgrensede områders historiske utvikling, byhistorie og stedsnavnsforskning. Det må tilføyes at dette kun er et utvalg av de mulige forskningsområdene, men at de etter min formening har vært noen av de forskningsemnene som tydeligst har satt kirkebyggene i kontekst til religionsskiftet. Derfor har jeg gjennomgående tydeliggjort de nevnte forskningsområdene, inklusivt hvordan kirkebyggene fremmes i dem. Det er atskillige og varierte hypoteser og forklaringer som er blitt postulert i forskningen om kirkebyggene. Dette er det sentrale i den andre underproblemstillingen, som spør *hvordan har dette endret seg fra 1900-tallet, både innenfor hvert fagfelt og i relasjon til hverandre?*

Som illustrert gjennom oppgaven har det vært en betydelig utvikling som jeg har definert som de to paraplykategoriene: hvor kirkebyggene ble bygget og hvem som bygget dem. Innenfor *hvor* kirkebyggene ble bygget kan det spesielt utmerke seg en endring fra Bangs og Kolsruds belysning av misjonskongenes noe strategiske plassering, og debatten om stedskontinuiteten, til Olsens nedbrytning av hypotesen. Dernest endrer diskusjonen seg sammen med en utvidelse av kildebenyttelsen, hvor blant annet historikeren Birkeli tar for seg arkeologisk materiale, samt at arkeologene Nordeide og Crouwers benytter arkeologisk materiale til å fremme nye hypoteser. Innenfor spørsmålet om *hvem* som bygget kirkene kan en se en lignende utvikling. Her også er det en utvikling fra Bang og Kolsruds vektlegging av

misjonskongene, til Skre og Lidén som representanter for den nye kirkearkeologiens opptagelse av hvem som bygget kirkebyggene og utvidelsen av folkegrupper, noe som tidligere hadde vært et spørsmål oftere stilt av historikere, og til Bagge sin både politiske og hierarkiske forståelse. Dette viser at fagdisiplinenes utvikling er sammenknyttet, opp mot spørsmålene som har blitt opptatt om kirkebyggene.

Det har imidlertid vært store overganger mellom spørsmålene og *hvem* og *hvor*. I denne oppgaven er forskerne plassert innenfor en av kategoriene, men det kan argumenteres for at flere av dem kunne passet inn i den andre, da spørsmålene om *hvor* og *hvem* overlapper hverandre. I et mer overordnet perspektiv, utenfor kategoriseringene mine, kan en se at Bang og Kolsrud utga verk som skulle presentere Norges endring i kontakt med kristendommen, hvorav spørsmålet om hvem og hvor ble sentrale i en politisk og nasjonal historiefortelling. Olsen og Birkeli er i så måte produkter av en tverrfaglig vending, i tillegg til en kildekritisk utvikling som preget deres verk ved at de inneholder større tendenser mot sosialhistorien og nedenfra historie. Skre og Lidén er dernest pådrivere og produkter av fagdisiplinenes endrede kildebruk og utvidelse av tidligere fagnærliggende hypoteser. Således arbeider Bagge, Nordeide og Crouwers respektivt innen etablerte forskningsområder, men benytter samtidig utviklede kildekritikk og skandinaviske samarbeid til å videreutvikle og fremme kirkebyggene betydning i nye relasjoner til religionsskiftet. I følge med utviklingen til hvordan forskerne har sett på religionsskiftet, slik som nevnt innledningsvis i dette kapittelet, kan en se hvordan forskningen på kirkebyggene i stor grad følger de historiografiske fellestrekkene og linjene som beskrives innen historiografien av blant annet Leidulf Melve, Jan Heiret, Teemu Ryymin, Svein Atle Skålevåg.³⁸⁴

Utenfor den historiografiske utviklingen av den utvalgte forskningslitteraturen, er det en annen endring en kan se ut over 1900-tallet. Utviklingen skjer ved at forskerne i stedet for å benytte årsaksforklaringer og intensjonelle forklaringer tilknyttet kirkebyggene, benytter de i større grad funksjonelle forklaringer. Blant annet kan man se det ved at religionsskiftet i større grad kobles opp mot rikssamlingen og dannelsen av nye samfunnsstrukturer, lover og tradisjoner. En kan riktignok ikke skille forklaringstypene enhetlig, da for eksempel Bang opererer med en funksjonell forklaring i sin støtte til forfallsteorien, eller hvordan Crouwers opererer med en årsaksforklaring i forhold til kirkebyggenes plassering. Mer interessant er det kanskje hvordan flere av forskerne kommer frem til ulike hypoteser basert på ulikt grunnlag.

---

³⁸⁴ Se Melve *Golbalhistoriografi*, eller Heiret, Ryymin og Skålevåg *Fortalt fortid. Norsk historieskrivning etter 1970*

Det kan en se ved at Birkeli og Crouwers som begge utforsker steinkors, er uenige i om steinkorsene ble benyttet istedenfor kirker til å gjennomføre ritualer. Eller hvordan Birkeli og Bagge, begge har konstruert et fasesystem for religionsskiftet med kirkebyggenes betydning, men at Birkeli baserer det på et ønske eller behov for å bevise ens religiøsitet, mens Bagge begrunner det med behovet for politisk makt og gjensidige maktforhold.

Kirkebyggene har som vist hatt en rekke betydninger for religionsskiftet, og har gjennomgått en merkverdig endring gjennom de fremlagte forskningsverkene. Problemstilling spør *hvordan har kirkebyggenes betydning for religionsskiftet i perioden 900–1153 blitt vektlagt av historikere og arkeologer fra 1900-tallet til i dag?* Det kommer helt tydelig fram at kirkebyggene hadde en betydning, både for samtiden, og i hvordan ettertiden har vektlagt dem. Til tross for konstante endringer i hypoteser om kirkebyggenes betydning for religionsskiftet har noen elementer vært gjennomgående. 1) De har vært et viktig erstatningselement for skikker, tradisjoner og ritualer 2) De har vært nødvendige for å fysisk bevitne en endring 3) De har operert som et maktmiddel 4) De har berørt hele befolkningen 5) De har medført til, opprettholdt og utviklet samfunnets struktur til den grad at man kan definere det som et religionsskifte. Både det skriftlige og det arkeologiske materialet kan bevitne at de har vært nyttet som et middel til kristningen av Norge.

Spørsmålet om hvilken betydning kirkebyggene hadde for religionsskiftet har åpnet opp for flere observasjoner. For det første at kirkebyggenes betydning i stor grad følger de historiografiske utviklingstrekkene som er blitt definert. Det er ikke en selvfølge at elementer i et verk vil reflektere verkets overordnede utvikling, men i forhold til kirkebyggene er det en tydelig sammenkobling. For det andre at aktualiseringen og den kildekritiske utviklingen til fagdisiplinene har ført til et behov for en kontinuerlig oppdatering. Det er en relativt ubegrenset og variert mengde forskningslitteratur som har sett på religionsskiftet i Norge. I lys av de mange ulike teoriene og hypotesene som har oppstått, kan det i et historiografisk perspektiv være vanskelig å få en oversikt. Dette fører til den tredje observasjonen, nemlig at det er nødvendig å kategorisk undersøke religionsskiftet. På samme måte som Birkeli, Nordeide og Crouwers har gjennomført sentrerte undersøkelser av bestemte deler av religionsskiftet, kan en sentrering rundt kirkebyggene være med på å fremme ny kunnskap. I lys av at forskningen på religionsskiftet er så mangfoldig har det også vært behov for å undersøke hvordan og hvorfor kirkebyggene opptar en så sentral del.

5.1 Utvalgt litteratur

Forskningen på religionsskiftet viser at det stadig skapes en større tilknytning til den øvrige skandinaviske forskningen. Det er likevel verdt å merke seg at store deler av den norske forskningen kobles sammen, noe som viser hvordan miljøene sterkt påvirker hverandre og hvordan det skaper et tverrfaglig samarbeid. For eksempel refererer Crouwers til Nordeide og Bagge – Nordeide, Crouwers og Bagge til Birkeli – Nordeide og Birkeli til Olsen – Kolsrud, Birkeli og Nordeide til Magnus Olsen – Kolsrud, Birkeli og Bagge til Bang, og mm. Som nevnt i metodeutredningens underkapittel «*forskningslitteratur og avgrensing*» har en av oppgavens mest avgjørende momenter vært å velge ut forskningslitteraturen. Noen av de utvalgte verkene har satt tydelig preg på debatten gjennom å bli gjentatt referert til, og var derfor lettere å velge ut, men formålet var å undersøke et representativt utvalg gjennom fagdisiplinene med et selvstendig og tverrfaglig fokus. Det har vært en utfordring, da det er kun en liten del av det store og mangfoldige forskningsnettverket som undersøker religionsskiftet, og som tydelig fremmer kirkebyggenes betydning.

På samme måte kan man diskutere hva som kan betegnes som et godt litteraturutvalg. Spesielt merkbart er det at jeg i denne oppgaven har tatt ut deler av større arbeid. Det er derfor nødvendigvis slik at man må undersøke disse verkene selv for å få det fullstendige bildet. Det vil også si at det jeg nå har funnet, og den utviklingen jeg har identifisert, er på bakgrunn av mine funn. Det er uansett interessant at man kan se at hypotesene endres på bakgrunn av kildebennyttelse. I en historisk tidsakse kan en identifisere en sterk kildekritisk utvikling, men også at historieskrivningen angående kirkebyggene går fra å omhandle mange områder på starten av 1900-tallet, til mer spesialiserte områder fra 60-tallet og så til å undersøke større områder igjen utover 2000-tallet. Ut ifra den utvalgte forskningslitteraturen kan det virke som om endringene er påvirket av et ønske om å rette opp i tidligere hypoteser, ved å sette nytt lys på tidligere anvendte primærkilder. Men selv om noen av de fremstilte hypotesene er blitt kritisert, endret eller fått nye vinkler, er de likevel viktige i en historiografisk oversikt. Det er ikke nødvendigvis bare sannheten i dem man utforsker, men også hvordan oppfatningen til samtiden påvirker forskerens presentasjon av dem. Historiografien er i seg selv refleksjonen overfor historiefaget. Spesielt fremtredende har historiografien vært siden 90-tallet, hvor blant annet historiefagets mange spesialiserte disipliner har skapt et behov for oversikt.³⁸⁵ Flere av

---

³⁸⁵ <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2091-Historiefagets-vitenskapshistorie.html>

de utvalgte verkene gjennomgår blant annet tidligere forskning på feltet de undersøker. En kan se konstant forandring i spørsmålene rundt fagets karakter, former for objektivitet, metodisk grunnlag og kildenes sannhetsverdi.

5.2 Utfordringer og videre forskning

Det har vist seg at det i tråd med den kildekritiske utviklingen innen historiefaget har oppstått en tradisjon for selvkritikk, og dermed for å påpeke eventuelle svakheter i eget arbeid. Følgende reflekterer jeg derfor over noen svakheter ved mitt arbeid. For det første tar denne oppgaven utgangspunkt i et norsk forskningsutvalg, med noen unntak. Det har medført at internasjonal og skandinavisk forskning i stor grad er blitt utelukket. Beslutningen har vært en nødvendig metodisk avgrensning, men har også påvirket omfanget. Som nevnt er formålet med den utvalgte forskningslitteraturen å undersøke verk der den geografiske avgrensingen angår flere større landområder, for å forsøke å skape et helhetlig bilde av kirkebyggenes betydning for religionsskiftet i Norge. Det er derimot utfordrende, noe som er gjentagende påpekt i forskningslitteraturen. Selv om avgjørelsen er metodisk for å unngå feilkategorisering, og selv om jeg forsøkte på å redegjøre for regionale ulikheter, kan det være svakheter ved å undersøke et så stort geografisk område. Videre er det slik at jeg ikke har forholdt meg til min egen avgrensning av tidsperioden forskningsverkene skal ta for seg i absolutt alle tilfeller. Mens tidsavgrensningen har vært 900-1153, har det vært nødvendig i noen tilfeller å belyse tiden før 900. I tillegg benytter ikke de eldre forskningsverkene alltid årstall, som gjør det utfordrende å vite om hva de beskriver gjelder etter 900-tallet. Avgrensningen er uansett produktiv da jeg mener at den er mest særskilt passende, fordi hovedperspektivene går innenfor de tidsrammene. Tidsbegrensningen kan også tolkes misvisende da jeg ikke undersøker forskning på den nærmeste perioden frem mot 1152/53, da det ikke er dannelsen av en norsk kirkeprovins jeg undersøker.

På samme måte er det mulige svakheter ved utvalget av forskningslitteratur. Gjennom det økende arbeidet med litteraturen øker også det historiografiske perspektivet. Jeg har underveis redegjort for andre historikere og arkeologer som har kommet inn på kirkenes betydning i ulik grad, eller som har samtykket eller kritisert verkene i den utvalgte forskningslitteraturen. Med tanke på prosjektets formål mener jeg fremdeles at den utvalgte forskningslitteraturen er representativ for hvordan diskusjonen om kirkebyggenes betydning har utviklet seg, både innenfor hver disiplin og fagene selv i lys av samfunnets utvikling, og hvordan det har ført til nye og utvidede forskningsområder. Det er uansett et nevneverdig poeng

at om oppgavens natur og begrensing hadde tillatt det, hadde jeg ønsket å utforske de ulike debattområdene ytterligere. Samtidig har det også påvirket at jeg ikke har hatt mulighet til å utforske en del nyere bidrag. Jeg er klar over at mine intensjoner om å forholde meg kildekritisk til tidligere historieskriving ved anledning ikke nødvendigvis har vært fullkomment. Det er riktignok ikke mulig å forholde seg objektiv, men oppgaven vil bære preg av at den er et resultat av min kildekritikk, samtidig som jeg er påvirket av min egen samtids historieskriving. I en slik oppgave kan det være komplekst å arbeide i tre tidsrom: tiden en selv er i, tiden de ulike forskerne er i og tiden de beskriver.

Samsvarende med svakheten jeg benevner, åpner det seg muligheter for videre forskning på feltet. For det første vil en utvidelse innenfor forskningsområdene jeg undersøker være en prioritet. Dette gjelder både for en utvidet tidsramme, for å kunne undersøke forskere fra 1800-tallet, og for å i større grad se etter forskningsulikheter innenfor den etablerte tidsrammen. Et større omfang av forskningsverk gjør det mulig å med større tyngde, kunne definere utviklingstrekk. For det andre en utvidelse av de fagfeltene som jeg kort benevner, slik som religionsvitenskap, filologi, kunsthistorie mm. Det hadde også vært interessant å undersøke oppslagsverk og kirkebøker, samt gått mer inn i primærkildene for å dypere undersøke hvordan forskerne har kommet frem til sine hypoteser. For det tredje å utvide forskningen til Skandinavia, eller å trekke inn mer skandinavisk forskning. Blant annet er det blitt påpekt av min seminarleder Kirsi Salonen at de undersøkelser som opptar min oppgave, nå er under stor utforskning i Finland. Det er også tydelig at spesielt den nyere forskningslitteraturen trekker linjer mellom de skandinaviske landene, samt i større grad refererer til skandinavisk forskning.

Avslutningsvis støtter jeg meg til et utsagn fra Bagge «[...] *from the formal conversion in the early 11th century until the full development of the Church and Christian culture from the second half of the 12th century onwards. This seems to be the aspect of the Christianization process most in need of further study, to which only some limited observations can be offered here*».³⁸⁶ Basert på mine undersøkelser sier jeg meg enig med Bagge sin påstand. Perioden mellom 900-1153 rommer store muligheter for videre forskning, og har i et større perspektiv blitt nedprioritert. Et håp er derfor at denne historiografiske belysningen av kirkebyggenes betydning for religionsskiftet, kan påvirke til, og utvide videre historiografiske undersøkelser av religionsskiftet.

---

³⁸⁶ Bagge, *Christianization and state formation in early medieval Norway*, 123

Referanselister

Litteratur

- Andresen, Astri. Rosland, Sissel. Ryymmin, Teemu og Skålevåg, Svein Atle. 2019. *Å gripe fortida: Innføring i historisk forståing og metode*. 2. utgave. 3. opplag. Oslo: Det norske samlaget
- Bagge, Sverre. 2005. «Christianization and state formation in early medieval Norway». *Scandinavian Journal of History*. (trykt utgave). 30(2005). 2: 107–134
- Bang, Anton Christian. 1912. *Den norske kirkes historie: Med portretter, faksimiler og bilder*. Kristiania: Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag.
- Bang, Anton Christian. 1887. *Udsigt over Den Norske Kirkes Historie under Katholicismen*. Kristiania: Cammermeyer
- Birkeli, Fridtjov. 1973. *Norske steinkors i tidlig middelalder. Et bidrag til belysningen av overgangen fra norrøn religion til kristendom*. (Vol. 10, Skrifter (Det Norske videnskaps-akademi i Oslo: (trykt utg.)). Oslo: Universitetsforlaget.
- Birkeli, Fridtjov. 1979. *Norge møter kristendommen: Fra vikingtiden til ca. 1050* (Bokmål. ed.). Oslo: Aschehoug.
- Birkeli, Fridtjov. 1982. *Hva vet vi om kristningen av Norge? Utforskningen av norsk kristendoms- og kirkehistorie fra 900- til 1200-tallet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bull, Edvard. 1912. *Folk og kirke i middelalderen: Studier til Norges historie*. Kristiania: Gyldendal.
- Bull, Edvard. 1920. Norsk historisk forskning 1969-1919. *Norsk historisk videnskap i femti år: 1869-1919*. Den Norske historiske forening. Kristiania: Grøndahl & Søn. (52–129)
- Crouwers, Iris. 2019. *Late viking-age and medieval stone crosses and cross-decorated stones in Western Norway: Forms, Uses and Perceptions in a Northwest-European Context and Long-term Perspective*. Doktoravhandling. Universitetet i Bergen Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap.

- Dahl, Ottar. 1974. *Historisk materialisme: Historieoppfatningen hos Edvard Bull og Halvdan Koht* (2. utg. ed.). Oslo: Aschehoug.
- Dahl, Ottar. 1992. *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget
- Dietrichson, 1884. *Om stavekirkenes konstruktion og oprindelse*. Forhandlinger i Videnskabs-selskabet i Christiania.
- Dietrichson, 1888. «Hov og stavekirker i deres forhold til de angelsaksiske kirker». Vidar. *Tidsskrift for Videnskap, Literatur og Politik*
- Gardell, Sölve. 1937. *Gravmonument från Sveriges medeltid: Typologi och kronologi: 1*. Göteborg
- Heiret, Jan. Ryymin, Teemu og Skålevåg, Svein Atle. 2013. *Fortalt fortid: Norsk historieskriving etter 1970*. Oslo: Pax.
- Hernæs, Per. 1994. «Tidlige impulser i Rogalands vikingtid». *Frå Haug Ok Heidi, 1994 nr 1*, (17–22).
- Kyser, Rudolf. 1856. *Den Norske Kirkes Historie under catholicismen: B. 1* (Vol. B. 1). Christiania: Tønsbergs Forlag.
- Kolsrud, Oluf. 1958. *Norges Kyrkjesoga: I. Millomalderen*. (Vol. 1). Oslo: H. Aschehoug og CO.
- Koht, Halvdan. 1921. *Innhogg og utsyn i norsk historie*. Kristiania: Aschehoug.
- Lidèn, Hans Emil. 1995. «De tidlige kirkene. Hvem bygget dem, hvem brukte dem og hvordan?». (Red) Hans-Emil Lidèn. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget. (129–141)
- Lidén, Hans-Emil. 1988. «Kirkefunn I Bunn Og Grunn: Norsk Kirkearkeologi Gjennom 150 år». I *Kulturarv Og Vern: Bevaring Av Kulturminner I Norge*. Vol 1988. Oslo. (177–180)
- Melve, Leidulf. 2015. *Globalhistoriografi: Historie og historieskriving frå dei eldste tider til i dag*. Oslo: Dreyer.

- Muren, Lars Olav Lyngstad. 2010. *Hvem var kirkenes byggherrer i Norge i middelalderen? En historiografisk undersøkelse av byggherreproblemet i norsk forskning fra Rudolf Keyser til Vidar Trædal*. Universitetet i Oslo. (Masteroppgave)
- Nicolaysen, Nicolay. 1887. *Om hov og stavkirker*. Kristiania: Grøndahl og sønn bogtrykkeri.
- Nicolaysen, Nicolay. 1888. «Om hov og stavkirker». Den norsk historiske forening. *Historisk tidsskrift*. Nr. 6 2. Kristiania: Universitetsforlaget. (265–305).
- Nordeide, Sæbjørg Walaker. 2011. *The Viking Age as a Period of Religious Transformation. The Christianization of Norway from AD 560-1150/1200*. (Vol. 2, Studies in viking and medieval Scandinavia). Turnhout: Brepols.
- Olsen, Bjørnar. 1997. *Fra Ting Til Tekst: Teoretiske Perspektiv i arkeologisk forskning*. Oslo: Universitetsforlag.
- Olsen, Magnus. 1915. *Hedenske kultminder i norske stedsnavne: 1* (Vol. 1914. No. 4, Skrifter (Videnskabselskapet i Kristiania: trykt utg.)). Kristiania
- Olsen, Magnus. Friesen, Otto og Brøndum-Nielsen, Johs. 1939. *Nordisk kultur: Samlingsverk: 5: Stedsnavn* (Vol. 5). Stockholm: Bonnier Aschehoug
- Olsen, Olaf. 1966. *Hørg, hov og kirke: Historiske Og Arkæologiske Vikingetidsstudier*. København: G. E.E GAD
- Olsen, Olaf. 1995. «Hørg, hov og kirke» - 30 år efter». (Red) Hans-Emil Lidèn. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget. (121–1 28)
- Skre, Dagfinn. 1995. «Kirken før sognet. Den tidlige kirkeorganisasjonen i Norge» (Red) Hans-Emil Lidèn. *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget. (170–233)
- Steinsland, Gro. 2000. *Den hellige kongen: Om religion og herskermakt fra vikingtid til middelalder*. Oslo: Pax forlag
- Taranger, Absalon. 1980. *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske*. Den Norske historiske forening. Kristiania: Grøndahl & Søn.

Wideen, Harald. 1995. *Västsvenska viningatidsstudier: Arkeologiska källor til Vänerområdets kulturhistoria under yngre järnålder och äldsta medeltid*. Vol 2. Göteborg: Göteborg arkeologiska museum

Nettressurser

Fæhn, Helge: *Oluf Kolsrus* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. 13.02.2009.

Hentet 27.02.2022 fra https://nbl.snl.no/Oluf_Kolsrud

Imsen, Steinar: *Sverre Bagge* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. 13.02.2009.

Hentet 29.03.2022 fra https://nbl.snl.no/Sverre_Bagge

Rindal, Magnus: *Magnus Olsen* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. 13.02.2009.

Hentet 19.04.2022 fra https://nbl.snl.no/Magnus_Olsen

Skålevåg, Svein Atle. *Historiefagets vitenskapshistorie*. 29.01.2019.

Hentet 07.02.2022 fra <https://www.norgeshistorie.no/studere-fortid/historie/2091-Historiefagets-vitenskapshistorie.html>

Ordbok.no. «Skipnad». <https://ordbok.uib.no/skipnad> [Lest: 15.03.2022]

Ordbok.no. «Tufter». <https://ordbok.uib.no/tufter> [Lest: 15.03.2022]

Khm.uio.no. «*Dagfinn Skre*». 11.09.2012. Hentet 01.03.2022 fra

<https://www.khm.uio.no/om/organisasjon/arkeologisk-seksjon/ansatte/dskre/>